QIRIM MÜHENDİSLİK VE PEDAGOGİKA ÜNİVERSİTETİ
QIRIMTATAR FİLOLOGİYASI, TARİHİ VE MEDENİETİ
İLMİY-ARAŞTIRMA İNSTİTUTI
«ELYAZMA KİTAPLAR» İLMİY ARAŞTIRMA MERKEZİ

QIRIMTATAR EDEBİYATI VE MATBUATINIÑ ANANELERİ

(I. QURULTAY DEVRİ)

Monografik çalışma

CILT I

Aqmescit
2016

УДК 821.512.19:070 (081) «19»
ББК 83.3 крымтат 76.02я73
К43

Крымский инженерно-педагогический университет
НИИ крымскотатарской филологии, истории и культуры этносов
Крыма (протокол № 2 от 23.03.2016 г.)

РЕЦЕНЗЕНТЫ:
— доктор филологических наук, профессор **Керимов И.А.**
— кандидат филологических наук, доцент **Джелилова Л.С.**

К43 **Kirimov T.N.**

Qırımtatar edebiyatı ve matbuatınıñ ananeleri (I. Qurultay devri). — *Monografik çalışma.* — Cılt I. — Aqmescit: OOO «İT «Arial», 2016. — 104 c. — Qırımtatar tilinde.

УДК 821.512.19:070 (081) «19»
ISBN 978-5-906877-24-6 **ББК 83.3 крымтат 76.02я73**

К43 **Киримов Т.Н.**

Традиции крымскотатарской литературы и печати (Период I Крымскотатарского Курултая). — *Монография.* — Часть I. — Симферополь: ООО «ИТ «Ариал», 2016. — 104 с. — На крымскотатарском языке.

УДК 821.512.19:070 (081) «19»
ISBN 978-5-906877-24-6 **ББК 83.3 крымтат 76.02я73**

Настоящая книга является частью монографического исследования, посвященного изучению истории крымскотатарской литературы и печати периода I Крымскотатарского Курултая (Парламента). Издание предназначено для студентов, аспирантов филологических и гуманитарных специальностей университетов и педагогических вузов, а также для тех, кто интересуется историей крымскотатарской литературы и журналистики.

ISBN 978-5-906877-24-6

© Киримов Т.Н., 2016
© ООО «ИТ «Ариал», 2016

Müelliften

Qırımtatar edebiyatı ve gazetacılığı tarihinde «Qurultay devri» özgünligi, haqiqiyliginen zemaneviy oquyıcılar dairesiniñ merağını daima qozğalağan bir zamandır. Mevzumız üzerinde yazılğan ilmiy, tenqidiy çalışmalarnıñ sırasını izleyerek, farqlı kontseptsiyalarnı, araştırma metodlarını rastketiremiz. Ki, bular evvelki muhitni açıqlamaqnen beraber fazla suallerniñ peydalanmasına yol aça. Bu soy qaramaqarşılıqlarnıñ ceryanı şahsen tarihiy qahramanlar, yani 1917—20 seneleri Qırımda icat etken edebiyat, medeniyet, siyaset erbapları olabile. Nümüne olaraq, «Türklük», «Tatarlıq» ğayeleriniñ taqipçilerinden H. Ayvazov, O. Aqçoqraqlı, A. Qadrizade, H. Odabaş, C. Kermençikliniñ tili Qırım yaki Türkiye türkçesimi? Mezkür sual qırımtatarlarnıñ elifbesi, terminologiyası, şuurı, kimligi, etnonimi kibi meselelerniñ mürekkepligini açıqtan sezdirmekte. Qurultay ve qurultay yazıcılarınıñ moral, estetik printsiplerini, meyillerini añlamaq niyetinen çalışmamızda zaman çerçivelerini qısqartıp biribirinen teñeştiremiz. Böyleliknen, edebiyat klassiklerimizniñ dünyabaqışları nasıl deñişmelerge oğrağanını ögrenmek içün 1917'den itibaren 1944 senesine qadar Qırımda çıqqan qırımtatar gazetalarını, mecmualarını, kitaplarını incelemege, bularda devir ve oquyıcılar talabınen yazılğan eserler sayesinde qırımtatar halqında milliy, edebiy şuurnıñ uyanma protsesslerini seyretmege muvaffaq olamız. İş sırasında qalem ustalarınıñ faaliyetleri üzerinde yapılğan neticeler ğayet meraqlı körüne. Meselâ, birinci Qurultayımıznıñ

ateşin şairi — C. Kermençikliniñ felsefesi — türkiy halqlarnıñ birleşmesi, qırımtatarlarnıñ qudretli millet sıfatında bir noqtağa sarılmasından ibaret ise, «Millet» gazetasınıñ muharrirlerinden — H. Odabaş, Qırım müsülmanlarını zararlı mutaasiplik mefkürelerinden vazgeçip, Avrupa yaşayış tarzına avuşmağa çağıra.

H. Ayvazovnıñ bediy faaliyetini tahlil etkende, onuñ yıllar devamında samimiy vaadları, ğayeleri sabit, qatiy olmağanını köremiz. Edip, yaşağan zamannıñ içtimaiy, siyasiy iqlimi kibi: çoq davalı ve ekimanalıdır. Vesilesiyle, Qırımda matbu sözüniñ şekillenme tendentsiyasını ifadelegen eki gazetasından bahs etmeli. Bu eki kutup yıldızı kibi zaman mesafelerine baqmadan milliy mefkurelerini aks ettirgen «Millet» ve «Azat Qırım» gazetalarıdır. Az ögrenilgenlerinden ötrü, üzerinde peydalanğan yañlış tüşünceleriniñ ardını kesmek içün araştırma işini keçirdik ve ciddiy neticelerni elde ettik. Ve kitapta mühim problemalarınıñ çözüm yonelişlerini üç bölüm ile nümayış etemiz: «Qurultay edebiyatı»nıñ evrim tarihiniñ ögrenilmesine dair yañı bilgiler; qurultaycılarnıñ icadına mensüp olğan til, üslüp, janr, mevzu hususiyetleriniñ analizi; qırımtatarca bediy ve publitsistik metinleriniñ milliylik alâmetlerini farq etme usullarıdır. Tabiyki, bunuñ ile biz seçken qonumız tamamen açıqlandı demege ertedir. Planlaştırdığımız kibi, kitapnıñ daha bir qaç cıltı neşir etilecektir.

Müellif, kitapnıñ neşir etilmesi içün maddiy destek bergen vatandaşlarımız sayğılı Sulaymanov Muhamed Ali efendige öz samimiy minnetdarlığını bildire.

Bölüm I

ESKİ DEVRİY NEŞİRLERDE «QURULTAY EDEBİYATI» MESELELERİ

1.1. «Millet» gazetası ve etrafındaki yazıcılar

Qırımnıñ medeniy müessiselerini ziyaret etme esnasında zamanımızğa qadar saqlanılıp kelingen milliy yadikârlıqlar üzerinde malümat toplamaqnen qanaatlenmeyip, biz meraqlanğan eski elyazmalarnı ve basılğan fikriy ceryanlarnı terence ögrenmege lâyıq kördük. Bağçasaray, Aqmescit şeherleriniñ merkeziy müzey ve kütüphanelerni esasqa alıp, bu yerde olğan kitaplarnıñ bir payını cedvelge tizdik.

Hususan, Aqmescit baş arşiviniñ fondlarını araştırır ekenmiz, 1944 senesine qadar Qırımda neşirden çıqqan böyle milliy gazeta ve mecmualarğa rastkeldik:

— **«Terciman»** (İ. Gaspralınıñ vefatından soñra, gazetanıñ muharirleri R. Gaspıralı, H. Ayvazov oldu);

— **«Millet»** (İ. Gaspralı tarafından 1906 senesi çıqarılğan gazeta);

— **«Millet»** (Esaslı olaraq H. Ayvazov, H. Odabaş ve O. Murasovnıñ muharrirliginde neşir etilgen gazeta);

— **«Голос татар»** (İ. Özenbaşlı muharrirliginde çıqqan rusça bir gazeta);

— **«Крым»** (Birinci qırımtatar halq Qurultay azalarınıñ umumiy muharrirligi altında çıqqan rusça bir gazeta);

— **«Qırım ocağı»** (A. Arifov, V. İbragimov, M. Qurt-Memetov muharrirliginde);

— **«Yeñi dünya»** (Çeşit yıllarda gazetanıñ muharrirliginde O. Derenayırlı, O. Bekirov, Y. Musanif, O. Zekki, M. Nedim bulundı);

— **«Qırım müsülmanları»** (Muharrirleri: O. Murasov ve S. Memetov, naşir-rotmistr: S.M. Müftizade);

— **«Yaş quvvet»** (Qırım oblast komsomol Komitetiniñ organı, mesul redaktor: Seydametov);

— **«Közaydın»** (Muharrirler kollegiyası: M. Nedim, H. Baliç. S. Ayvazov, A. Lâtifzade, E. Şemizade);

— **«Azat Qırım»** (Çeşit yıllarda gazetanıñ muharrirliginde İ. Nuriyev, M. Qurtiyev, M. Reşat, M. Muyedin bulundı);

— **«Qızıl Qırım»** (Gazetanıñ muharirliginde Akimov, İ. Aliyev, S.H. Seydametov, İ. Seyfullayev bulundı);

— **«Голос Крыма»** ve ilh.

Bugünge qadar nüshaları eñ çoq saqlanğan «Millet» gazetası diqqatımızını ayırıca celp etti. Bu — kâğıtı orta keyfiyetli ve 34×50 santimetr çerçivesinden tış çıqmağan cuma ve bayram künlerinden başqa her kün neşir etilgen gazetadır. İlk sahifesinde muharrirniñ baş maqalesi yanında medeniy müessiselerniñ açılması, intihaplar, teatrlerde kösterilmekte olğan pyesalar ve yañı sinema nümayişleri haqqında haberler berilir ise, nevbetteki eki sahifede mahalliy ve tış memleketlerde olğan siyasiy, iqtisadiy, içtimaiy ve medeniy meseleler aydınlanır. Arada-sırada basılğan yazıcılarnıñ manzume ve nesir eserleri gazetanıñ bediy qurulışına hususiy ahenk qoşalar. Soñkisi ise ticaret haqqındaki ilânlar ve bildirüvlerden ibarettir.

Ümer Samih 1924 senesi «İleri» mecmuasında basqan «Qırımda tatar matbaacılığı» adlı maqalesinde qırımtatar milliy neşirlerni tahlil etip — «Millet»in tıştan körünişi ve tertibi Qırım mıqyasında alırsaq, bugün içün bile pek güzel ve mükemmel, diyebiliriz. Mündericatına kelince, o da

vaqtın-vuquatın hükmüne köre, çeşitli. Zengin ve hararetlidir»[1], aytqanı kibi, biz de gazetanı üstten bile oqup çıqqanda «Qırım haberleri», «Dahiliye», «Hariciye», «Muharebe», «Milliy matbuat» ve başqa rubrikalarda keçmiş devrine ait yañı tarihiy delil ve sımalarnen tanış olamız. Ancaq, öz eserlerinen halq ögünde çıqqan H. Ayvazov, C. Kermençikli, M. Refatov, O. Zekki, M. Nuzhet, M. Qurtiy, A. Qadrizade, C. Seydahmet, O. Aqçoqraqlı, H. Odabaş, Y. Vezirov, H. Cahit, E. Feyzi, H. Kürkçi, A. Şeyhi, A. Abdülhamit ve ilh. istidatlı yazıcılar içün bu gazeta qocaman bir icadiy meydan olaraq tasvirlene edi.

Qalemni mahirliknen oynatqan H. Odabaşnı alayıq. O, reportaj, felyeton, taqriz ve bir sıra gazetacılıq janrlarınıñ yanında ertege, büyük ertege, küçükçe ertege, ertege dügül, tekerleme, çıbırtma, kezinti kibi özgün, türkiy halqlarğa has olğan janr türlerini muvaffaqiyetnen qullanıp, qırımtatar matbuat tarihinde milliy ananelerniñ devamlayıcısı adınen qalmaq haqqını qazanğandır. O vaqıt qırımtatar gazetalarında az qullanılğan janrlar vastası ile yazıcı ve maarif ustası usanmadan halqını ilmiy-fenniy, milliy tilni sevmege, qorumağa çagırır.

Yuqarıda añılğan adlarnıñ sırasına daha mahlâslar ve kriptonimlerni altında yazgan bir sıra müelliflerni qoşmaq mümkün.

Bular: Alupqaçqan; Gimnazist; Catupatar; Cuciy; Cezmiy; Çatırtavlı[2]; Çezmen; Çötkacı; Çürtiy; Eski Qırımlı[3];

[1] Ü.S. Qırımtatar matbaacılığı // İleri. — 1927. — № 4 (16). — Apr. — S. 24.

[2] Habibullah Odabaş. — T.K.

[3] Abdurahman Qadrizade. — T.K.

Haberci; Kelâm; Qarlı; Qarlı-Suvlu; Qarlı-Buzlu; Qantimur; Qarahan; Qara tatar; Qarlı; Qırımlı[4]; Qızıltaşlı[5]; Qorqaq; Qurultaylı; Qulağıdelik; Manğıtlı; Milletçi; Muhbir; Oq; Romaniyalı Baybörü; Sabunaşağan; Şarşur; Seyircı; Soldat[6]; Suvlu-Qobalı; Şişman; Tataroğlu; Tamaqlı; Tavusçı; Topqayalı; Tunalı; Turmuş; Yaralı asker; M.R.[7]; S., H.S., H.S.A.[8]; M.K., M.Q., MıQ[9]; İ.V.; B.F.; B.M.; Ş.Ğ.; C.K.; T.İ.; H., H.O.[10] ve ilh. «Millet» gazetasında basılğan müellif isimleriniñ şekil variantları da meraqlı:

– **N. Çelebicihan:** Müftiy Çelebicihan, Çelebi Noman, N.Çelebicihan, Çelebicihan;

– **H. Ayvazov:** Ayvazof Hasan-Sabri, H. Sabri Ayvazof, Sabri Ayvazof, Ayvazof S., H. Sabri;

– **O. Murasov:** Hafız Osman Murasof, O. Murasof;

– **A. Qadrizade:** A. Qadrizade, A. Rehmi Qadrizade;

– **O. Aqçoqraqlı:** Osman-Nuri Aqçoqraqlı, O. Aqçoqraqlı, Soldat: O. Aqçoqraqlı, Osman Aqçoqraqlı;

– **H. Odabaş:** Timurcan Odabaş, H. Odabaş;

– **M. Qurtiyev:** Mustafa Qurtiy, Mustafa Qurtiyef;

– **Ü. Seydahmedov:** Ümer Necatiy Seydahmedof, Necatiy Seydahmedof, Ü. Necatiy Seydahmedof ve ilh.

Böyleliknen, «Millet» gazetasında qullanılğan bu isimler müelliflerniñ tabiatını, tercimeyi halını, mefküreviy

[4] Cemil Kermençikli. — T.K.
[5] Cafer Seydahmet. — T.K.
[6] Osman Aqçoqraqlı. — T.K.
[7] Midhat Rifatov. — T.K.
[8] Hasan-Sabri Ayvazov. — T.K.
[9] Mustafa Qurtiyev. — T.K.
[10] Habibullah Odabaş. — T.K.

baqışlarnı, zenaat ve qaysı bir cemiyet tabaqasına mensüpligini açıqlayabileler. Velhasıl, bu ilk baqıştan sade, ehemmiyetsiz kibi körüngen ufaq detaller «Millet» gazetasında basılğan şüpheli (eki manalı) müelliflerniñ identifikatsiyasına büyük hızmet etmek mümkün.

Gazetanıñ resmiy tilini de alayıq. Bu yerde bazı yazıcılar öz eserlerinde arapça ve farsice sözlernen yoğurlaşqan İstanbul[11], bazıları ise Qırım çöl lehçesini açıqtan açıq teşviqat yapqanlarını seyir etemiz. Bu meselege ciddiy yanaşqan alimler B. Çobanzade, H. Giraybay, A. Krımskiy, A. Samoyloviçniñ fikirlerine köre, qırımtatar tili üzerinde peydalanğan qarmaqarışıqlar ziyalılarnıñ «Türklük» ve «Tatarlıq» ğayeviy cemiyetlerine bölüngenlerinden ibaret[12]. Birisi İstanbul lehçesine nail olursa, ekincisi Qırğız, Qazah, İdil-Ural türklerini birleştirip, yekâne Şimaliy til pıtağını meydanğa ketirilmesi üstünde tüşüne edi. Lâkin, tarih

[11] *İşbu tezisni bazı araştırıcılar taqip etse de, mantıq olaraq İstanbul degil, Qırım cenüp şivesi, diye sayamız.* — T.K.

[12] Aziz şehitimiz Amdi Giraybaynıñ «Qırım tarihi» dissertatsiyasınıñ ilâvesi: Qırım edebiyatına bir baqış // Yıldız. — 1995. — № 3. — S. 8 — 20; Самойлович А.Н. Избранные труды о Крыме. Сборник [ред.-сост. Е. Эмирова; вступ. ст. А.А. Непомнящего]. — Симферополь: Доля, 2000. — 296 s.; Самойлович А.Н. Краткая учебная грамматика османско-турецкого языка. Репринтное издание 1925 года с дополнением и исправлениями. — М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН; Издательский дом «Муравей», 2002. — 158 с.; Çobanzade B. Qırımtatar edebiyatınıñ soñ devri. — Aqmescit: Dolya, 2003. — 132 s.; Кримський А. Література кримських татар [упоряд., автор вступ. статті, перек. з української мови на російську О.І. Губар; автор приміток І.А. Керімов; перек. на кримськотатарську мову Н. Сейтяг'яєв]. — Сімферополь: Доля, 2003. — 200 с.

köstere ki, bularnıñ yolları ayrı olsa bile, maqsatları bir: bütün türkiy halqlarını birleştirmektir. «Millet» sütunlarında aydınlanğan til yonelişleriniñ eñ ateşin raqipleri Habibullah Odabaş ve Cemil Kermençikli olsa, aralarından devamlı qavğanıñ ardını kesmek niyetinen «Türk lisanınıñ türlü lehçelerinde bulunan muhtelif lüğavilerle (türlü leksikalarnen) türk lisanını zenginleştirmektir», — diye ortağa çıqqanlar da bar.

Mevzumızny devam eterek, qırımtatar matbuat tarihiniñ ögrenilmesine S. Ğafar, İ. Kerim, N. Abdülvap, G. Yüksel, E. Kangiyeva, L. Selimova, H. Kırımlı, S. Arıkan, U. Aktaş, Y. Gopşteyn, A. Nepomnyaşiy, V. Gankeviç, N. Yablonovskaya ve diger zemaneviy alimlerniñ qoşqan hissesi qayd etmeli. Bular tarafından izahatlı bibliografik köstergiçler, edebiy lağaplar ve eskirgen qırımtatar terminler luğatları, tezis ve monografiyalar neşirge hazırlanıldı.

Örnek olaraq, T. Kerim ve N. Abdülvapnıñ 2004 senesi «İlmiy bülleten»de basqan «Millet» gazetasınıñ seçme bibliografik köstergiçi»ni[13] alayıq.

Bu yerde berilgen malümatlarğa esaslanıp, biz Qırım Müsülmanları Merkeziy İcraat Komiteti tarafından tesis etilgen siyasiy, içtimaiy, iqtisadiy ve edebiy «Millet» gazetasınıñ çıquv devrini ekige bölmek mümkün.

Esaslı olaraq 1917—1918 ss. — cemaat erbabı, yazıcı H. Ayvazov ve 1919—1920 ss. — arheolog, folklorcı O. Murasovnıñ muharrirligi altında çıqqan gazeta[14].

---

[13] Kirimov T., Abdülvapov N. «Millet» gazetasınıñ seçme bibliografik köstergiçi // İlmiy bülleten. — 2004. — № 1 (6). — S. 16—24.

[14] İdareden. «Millet» gazetası bugün yiñeden çıqmaya başladı // Millet. — 1919. — № 1. — Sent. 1.

Çeşit vaqıtlarda qısqa bir müddet içinde gazetanıñ başında A. Özenbaşlı, M. Refat, H. Odabaş, A. Lâtifzade, S. Çapçaqçı kibi icadiy şahslar tura.

İsmail Gaspralınıñ «Terciman»ına köre, «Millet» gazetası medeniy ve milliy uyanuvından ziyade qırımtatar halqınıñ siyasiy konsolidatsiyası oğrunda çalışa edi. Faqat, bir-eki yılnıñ içinde gazeta Qırım ehalisiniñ özü kibi qırmızı qanlı terror, vatandaşlar muharebesi, almanlar istilâsı, hükümetlerniñ avuşmalarını başından keçirip bayağı qıyınlıqlarğa dayana. Neticede ise 1919 senesiniñ ortalarında işi toqtala.

Uzun vaqıt muddetinden soñra, Murasovnıñ muharrirliginde faaliyetini ğayrıdan başlağan «Millet» gazetası tübü-temelinden deñişe. Evvel mustaqil, faqat tsenzura yükünen ezilmesi havflı olğan gazeta Qırım vaquflar idaresi altında çıqa. Mündericesi sadeleşken, nüshaları teneffüzlernen çıqqan «Millet» Sovyet kündelik neşirleriniñ kölgesinde qala. Şahsen H. Ayvazov bu devirni tarif etkende, O. Murasovnıñ gazetada yapqan hızmetlerini bile hatırlamay. Hatırlasa, 1920'de «Qırım müsülmanları»[15] adlı gazetanı çıqarğan bir avantürist olaraq: «Vrangel devrinde Osman Murasof nam avantüristin idaresi altında Vrangelcilerin naşir efkârı olmaq üzere «Qırım müsülmanları» namında bir gazeta daha çıqarılıyur»[16].

[15] *Aqmescit Devlet Arşivinde başqa gazetalarnıñ arasında qarışıp qalğan «Qırım müsülmanları»nıñ bir nüshasında böyle yazılarğa rastkelemiz: «Birinci sene-i devamiyesi. Cuma ve bazar künleri irtesinden maada her kün çıqar siyasiy, içtimaiy, iqtisadiy ve edebiy bitaraf milliy gazetedir. Muharrirler: O.M. Murasov, S.M. Mehmetov. Naşır: rotmistr Selim-Mırza Müftizade»* // Qırım müsülmanları. — 1920. — № 13. — Apr. 30.

[16] Ayvazov H. Qırımtatarlarında gazeta ve gazetacılıq // İleri. — 1924. — № 4 (12). — Apr. — S. 13.

Prof. İ. Kerimniñ hesaplarına köre, H. Ayvazovnıñ muharirliginde çıqqan «Millet» gazetasınıñ sayısı 400'den ziyade, O. Murasovnıñ muharirliginde ise qararnen 80 nüshası çıqtı[17]. Bazı haberlerge köre, «Millet»niñ nüshaları Baku, Moskova, Berlin arşivlerinde buluna.

Zaten, «Millet»ni müstaqil neşri olaraq terence ögrendigimiz sayesinde çoq tesadüfli, evvelde bizge gizli olup kelgen malümatlarnı tapamız. Yañı bilgiler ve keşflerine malik olamız. Bu vesile ile H. Odabaşnıñ qırımtatar milliy neşir işine qoşqan hissesine tenqidiy bir nazar taşlayıq. «Millet» gazetasınıñ ömrüni nefis edebiyat ve gazetacılıq nümunelerinen yaraştırğan Habibullah Odabaş, oquyıcılarğa özüni ince zehinli felsefeci, maharetli tenqitçi, filolog ve eserlerinde realizm kibi bediy usulnı qullanğan yazıcı olaraq tanıttı. Eserleriniñ sadeligi, fikir etme serbestligi ilk baqışta primitiv olup körünse de, tarihiy malümat ve bediyeti cihetinden ğayet meraqlı ve qıymetlidir.

Müellif, öz eserlerinde halq, daha doğrusı, qırımtatar şivelerini birleştirip, orta tilde yazğan ertege, kezinti, hikâye ve ilh. janr türleri vastasınen «Millet» gazetasınıñ evvelde mühürlenip qalğan siyasiy, ğayeviy stereotiplerini bozmağa çalışa[18]. Ve qırımtatar ehalisiniñ siyasiy dünya baqışlarını kötermekni, tazertmekni tüşüne. Söz ustazınıñ eserlerini terence ögrenir ekenmiz, onuñ «Millet» gazetasında 1919 senesiniñ ortalarında, bir qaç ay baş muharir vazifesini eda

[17] Керимов И. Крымскотатарская периодическая печать довоенного времени // Ильмий бюллетень. — 2004. — № 1. — С. 2—5.

[18] Çatırtavlı. Mevlüt bayramı. Kiçkene ertege // Millet. — 1918. — № 177. — Dek. 19.

etkenini añlaymız[19]. Bunuñ isbatı olaraq neşirniñ sahifelerinde «Çatırtavlı» adınen basılğan «Basmahane işleri», «Gazeta meselesi», «Gazeta» maqaleleridir[20]. Soñra aynı şu yılnıñ sentâbr ayından itibaren ise gazetanıñ başına O. Murasovnıñ kelgenini «İdareden» serlevhalı qısqa bildirüvniñ mündericesinden añlamaq mümkün:

«Millet» gazetası bugün yeniden çıqmaya başladı. «Millet» evvelkisi kibi yine de siyasiy, edebiy, içtimaiy ve iqtisadiy <...> bir gazettir. Neşir muvaqqat Vaquf Komissiyası olduğından «Millet» yeñi teşkil olunan Duhovnıy Pravleniyası ile Vaquf Komissiyasınıñ resmiy naşir efkârı tanılacaqtır. «Milllet»niñ baş muharriri ve müdir mesuli sabıq «Bürhan-ı teraqqi» ve «Hamiyyet» gazetaların muharriri bulunan, Birinci Qırım Qurultayı azası Osman efendi Murasovdır. İki seneden beri bir hayli boyalara kirüp çıqqan «Millet» bugün artıq «bitaraf» bayrağı altına çıqtığını ilân idiyur...»[21].

Yuqarıda bahs etkenimiz kibi, H.S. Ayvazov muharrirlikten ketken soñ, işini ğayrıdan başlağan gazetanıñ vaziyeti deñişe. Bu avuşmalarnıñ bir qaç tarafını açıqlayabilemiz:

1. Muharririyetniñ Aqmescitteki «Teatralnaya» aralığından «Kantarnaya» soqağına köçmesi[22];

2. Devlet tarafından gazeta içün ayrılğan para mıqdarınıñ eksilmesi;

---

[19] *Yani H. Ayvazovnıñ «Millet» gazetası muharrirliğinden çıqması ve O. Murasovnıñ «Millet»niñ başına kelmesi arasında olğan vaqtı.* — T.K.

[20] Çatırtavlı. Dereköy: Basmahane işleri. Ertege // Millet. — 1919. — № 39. — Fevr. 17; Gazeta meselesi // Millet. — 1919. — № 69. — Mart 27; Gazeta // Millet. — 1919. — № 70. — Mart 28.

[21] İdareden // Millet. — 1919. — № 1. — Sent. 1.

[22] *1917 senesi «Millet» idaresi «Teatralnıy aralığı, 1» ve 1918 senesinden itibaren «Kantarnaya soqağı, 20», adresi böyünca yerleşe edi.* — T.K.

3. Oquyıcılar abunesinden olğan kelir faiziniñ aşağı enmesi;

4. Nezaret tazyıqı ve maaşlarnıñ daha eksilmesi neticesinde gazeta hadimleriniñ işten ketmesi. Bundan ötrü, kündelik neşirniñ münderice cihetinden zayıflaşması;

5. Elektrika, kâgıt, böya ve başqa teşkiliy-tehnikiy istimalları içün olğan borçları neticesinde matbaa maşinalarınıñ toqtatıluvı.

Bu sayede ucuz satın alınğan basma malzemeler keyfiyetiniñ farqlığı. Gazeta sanlarınıñ öz vaqtında çıqmayuvıdır. Habibullah Odabaşnıñ «Gazeta» adlı maqalesinde «Millet» gazetasınıñ faaliyeti haqqında bergen malümatlar ve şahsiy araştıruvımıznıñ neticelerine bazanğan cedvelimizde bazı noqtalarnı açıqlayaraq, mevzumız boyunca evvel yapılğan çalışmalarnı kenişlemege yañı imkânlarını köremiz[23]. Misal olaraq, 1918 senesi sentâbrde «Millet» idaresiniñ Kantarnaya soqağına köçmesinen beraber özüne «Qırım ocağı» gazetasını da qoşıp kenişlengenini qayd etmek mümkün[24].

[23] Селимова Л. Къырымтатар миллий матбуаты тарихине бир назар. — Акъмесджит: Оджакъ, 2008. — 123 с.; Seyityahya N. Qırımtatar edebiyatında destan janrınıñ üstünde çalışmalarnıñ ehemmiyeti // Bahçesaray. — 2006. — № 39. — С. 22—23; Юксель Г. Крымскотатарская журналистика в России и в СССР (1905—1941 гг.) // Научно-культурологический журнал. — 2009. — № 7 (187) / www.relga.ru; Яблоновська Н. Історичний досвід формування вільної етнічної преси Криму (березень-грудень 1917 р.) / www.turkolog.narod.ru

[24] *«Millet» matbaası yerinden köçerek, yeñi yerine yerleştiginden ve matbaasına «Qırım ocağı» matbaasını da qoşuldığından, işlerini bir qat daha kenişletmişdir. Bir taraftan işlerini tüzgün ve yolunda yapacağı kibi, işlerin güzelligi ve temizligi ile beraber ucuzlıqlarına da ayrıca diqqat itecekdir. Böya ve kâğıtlarnıñ yahşılıqlarına ve ustalıqqa olan yeñiliklerine de*

Bugünde Aqmescit Devlet Arşivinde saqlanğan «Terciman» gazetasınıñ cıltında közümizge «Qırım ocağı» bayram ve cuma ertesinden başqa her kün çıqqan siyasiy, ilmiy, edebiy ve iqtisadiy gazetası çarpqan edi[25]. «Millet»niñ bergen haberine köre, bu neşir 1917 senesi iyünniñ 30'dan itibaren çıqmağa başlağan edi[26]. «Qırım ocağı» gazetanıñ tarihiy sahifelerinde M. Qurtiyev, H. Cahid, R. Muratov, H. Rahmiy, M. Şerefeddin, Fehmiy kibi icadiy sımalarnıñ bediy, ilmiy, siyasiy eserlerinen beraber folklor nümuneleri, ilânlar ve oquyıcılar tarafından idare adına yazılğan mektüpler, qıymetli haberlerni rastketirmek mümkün. Halbu ise, gazeta yalıñız 1917 senesi iyün ayından 1918 senesi sentâbr ayına qadar V. İbrahimovnıñ, M. Qurt-Memetovnıñ (M. Qurtiyevniñ)

muracaat iderek, müşterilerini bir qat daha memnun itmeye çalışacaqtır. Matbaa tatarca ve rusça harflerin bir çoq qısımlarına malik olduğından, her iki türlü siparişleri de qabul idebilir. Türlü-türlü defterler, vizitnıy kartalar, toy davetnameleri kibi nazik ve ince hızmetleri yapan ustalar ile onlara mahsus nefis kâğıtlar da vardır. Aqmescit, Kantarnıy caddede sabıq Mahkeme-i Şeriye binası». İlân // Millet. — 1918. — № 100. — Sent. 5; Mustafa efendi Qurtiyev (ömüri ve yaratıcılığı haqqında malümatlar) // Azat Qırım. — 1943. — № 44 (140). — İyün 1.

[25] Киримов Т.Н. Газетные фонды государственного архива в АР Крым // Научный бюллетень. — 2008. — № 13. — С. 89; «*Qırım ocağı» (Bayramlar ve cuma irtelerinden başqa her kün çıqar siyasiy, ilmiy, edebiy ve iqtisadiy gazetasıdır).* — 1917. — № 18. — Sent. 1; № 23. — Sent. 26; № 45. — Dek. 13.

[26] «Qırım ocağı». İlân // Millet. — 1917. — № 5. — İyül 2 *[«Qırım ocağı» gazetasınıñ asıl nüshalarda her kün çıqqan gazeta yazılsa, ilânda gazetanıñ haftada eki defa çıqıp başlağanı haqqında haber berile. — T.K.]*; Seyidcelil Hattatov. İhtar: «Qırım ocağı» gazetasınıñ birinci nomerosında... // Millet. — 1917. — № 5. — İyül 2.

neşirciligi ve A. Arifniñ muharrirligi altında «Qırım ocağı» basmahanesinde çıqqan edi[27].

«Millet» gazetası çerçivesinde tapılğan medeniy hazineler üzerinde başlağan qoñuşmamızını devam eterek, «Millet» matbaahanesinde çıqqan siyasiy, içtimaiy, iqtisadiy ve edebiy kündelik neşirleri «Al bayraq»[28] ve «Millet işi» gazetalarını da rastketiremiz. Bular «Qırım ocağı» kibi mezkür arşivniñ kataloglarında qayd etilmegeni kibi, «Millet» gazetasınıñ nüshaları ile qarışqandır[29]. Velhasıl, üstünde muharriri: yazıcılar heyeti olaraq yazılsa, «Al bayraq» qırımtatar sotsialistleri, «Millet işi» gazetası ise Hasan Ayvazovnıñ idaresinde çıqa[30]. Hususan, sotsialistlerniñ muharrirligi altında olğan neşirniñ vazifesi qırımtatarlarnı rus inqilâbiy gazetalarnıñ soñ haberlerinen tanış etmekten ibaret edi.

---

[27] Qonaqbay. Gazetalarımıznıñ tarihi // Azat Qırım. — 1943. — № 5 (101). — Yanv. 16; *Bu yerde «Qırım ocağı» gazetasında muharrirlik yapqanlarnıñ arasında M. Qurtiyevni de qayd etmege mümkün* (Mustafa efendi Qurtiyev // Azat Qırım. — 1943. — № 44 (140). — İyün 1).

[28] *Prof. İsmail Asanoğlu Kerimniñ aytqanına köre, «Al bayraq» gazetası soñradan «İşçi halq» adınen çıqqan edi.* — T.K.

[29] *«Al bayraq» [Cuma ve bayram künleri irtesinden maada her kün çıqqan siyasiy-içtimaiy, iqtisadiy ve edebiy gazetedir, birinci yıl çıqışı. Muharriri: heyet-i tahririye, naşiri: «Millet» matbaası idaresi].* — 1918. — № 1. — 20 (5). — Mart; № 15. — 25 (12). — Mart; № 16. — 26 (13). — Mart; *«Millet işi» [Cuma ve bayram künleri irtesinden maada her kün çıqqan siyasiy-içtimaiy, iqtisadiy ve edebiy gazetedir, birinci yıl çıqışı. Muharriri: heyet-i tahririye, naşiri: «Millet» matbaası idaresi].* — 1918. — № 8. — 16 (1). — Mart; № 9. — 19 (4). — Mart.

[30] Ayvazov H. Qırımtatarlarında gazeta ve gazetacılıq // İleri. — 1927. — № 4 (12). — Apr. — S. 13; Qonaqbay. Gazetalarımıznıñ tarihi // Azat Qırım. — 1943. — № 5 (101). — Yanv. 16; Керимов И. Крымскотатарская периодическая печать довоенного времени // Научный бюллетень. — 2004. — № 1 (6). — С. 2—5.

1.2. «Azat Qırım» yayını I. Qurultaynıñ devamcısı sıfatında

Birinci Qırımtatar Qurultayı devriniñ ğayelerini canlandırmaq ve öz abunecileriniñ milliy ruhunı beslemek arzusı ile «Vaazlarımız», «Mekteplilerge yardım», «Hocalarğa yardım», «Teatr», «Edebiyat» kibi rubrikalarnı devamlı surette sütunlarında basqan «Azat Qırım» gazetası bugün milletimiz içün altın hazine misalinde sayılabile.

Neşirimiz, muharebe şaraitleriniñ mürekkepligine baqmadan, mündericesini zenginleştirmek içün keçmişke ait malümatlarnı, qıymetli manzum ve nesir parçalarnı araştırıp meydanğa çıqara. Tabiy ki, bu araştırma işini öz başına degil, samimiy oquyıcılar ile birlikte yapa. Böyleliknen, etrafında göñülli bir komanda toplap gazeta sahifelerini canlı entsiklopediyağa çevire.

Misal içün, bu yerde milliy teatrimizniñ ağır talihini incelegen Ebadullah Grabov; edebiyat ve ana-tilimizniñ özelliklerinden bahs etken Abdullah Zihni, harbiy Qırımnıñ içtimaiy, siyasiy durumını aydınlatqan Necati Seydahmetlernen beraberlikte qurultaycılardan Çelebicihan, Aqçoqraqlı, Özenbaşlı, Hilmiy, Lâtifzade ve digerlerniñ qalemi astından çıqqan bediy eserler basılır.

Meraqlı yeri şu ki, gazetada 1942—1944 seneleri zarfında tab olunğan çeşitli fotoresimlerniñ miqdarı az olmasa bile, nedendir bularnıñ arasında medeniyet erbaplarımıznıñ sımaları yoqtur. Aksi taqdirde, bu qalemnen yazılğan İ. Gaspıralı, N. Çelebicihan, İ. Veliniñ bir-eki portretidir[31]. Sebebi,

[31] *Mezkürlerniñ sımaları «Azat Qırım» gazetasınıñ şu numalarında basıdı (İsmail bey Gasprinskiyniñ tercimeyi halı)* // Azat Qırım. —

belki materiyallarnıñ qıtlığındadır. Bunu gazeta hadimleriniñ oquyıcılarğa yapqan çeşitli muracaatlardan ögrenmek mümkün.

İşte, 1942 senesi iyun 23'te basılğan bir «Muracaat»nı oquyıq:

«Elinde sağlam qalemi olğan efendilerniñ «Azat Qırım» gazetasınıñ idaresinde çalışmaları, yahut da öz maqalelerinen gazetağa iştirak etmeleri, milletke büyük fayda ketirecegini nazarğa alaraq Kemal Cemaleddinov, Hamit Lâtifzade[32] efendileriniñ «Azat Qırım» idaresinde daimiy surette çalışmaq içün kelmeleri istenile. Öz qalemine işanğan diger efendilerge de aynı ricada bulunamız, çünki gazetada keniş kütlelerniñ iştiragi olmadan halqnıñ istegini qanaatlendirmekniñ çaresini bulmaq küçtir»[33].

Bugün, prof. R. Hayaliniñ qayd etkenine köre, aynı yılnıñ başlarında Qırım Müsülman Komitetiniñ yayın organı «Azat Qırım»da 14 (on dört) adam çalışa edi. Malümatnıñ tasdıqını «Azat Qırım»nıñ yıl dönümi» degen maqalede rastketiremiz[34]. Her halda, bu soy muraacatlar ve tarihçiniñ bergen haberlerlerini qarşılaştırıp, gazetada çalışmaq

1942. — № 71. — Sent. 25; Veli İbrahim // Azat Qırım. — 1943. — № 37 (133). — Mayıs 7; Çelebi Cihan // Azat Qırım. — 1944. — № 16 (210). — Fevr. 23.

[32] *Prof. İ. Kerimniñ bergen haberine köre, Hamit — Abdullah Lâtifzadeniñ doğmuş qardaşıdır. 1930'ncı seneleri Qırımda belli tercimeci ve matbaa hadimidir. Doğum-ölüm tarihleri: 1899 — 1955 ss.* / Kerim İ. Hafuz Osman Murasov (1882 — 1926) ve ailesi // Крымское историческое обозрение. — 2014. — № 1. — S. 223.

[33] İdare. Muracaat // Azat Qırım. — 1942. — İyün 23.

[34] *Aynı malümatnı «Azat Qırım»niñ 1943 senesi, yanvar 12'de tapabilemiz.* — T.K.

istegenlerniñ sayısı daima deñişkenini añlamaq mümkün[35]. Bu yerde, «İdareden» degen daha bir qısqa «Bildirüv» diqqatqa şayandır.

Muharririyet, oquyıcılar içün hazırlağan tesirli hitapnamede halq azatlıq mücadelesiniñ mühimligini añlatırken, her kesni milliy ğaye etrafında toplanmağa; bolşevizm devrinde adları añılmağa yasaq etilgen ediplerimizniñ ömür ve faaliyetine dair bilgilerni genç nesilge tanıtmağa çağıra. Vesilesiyle, N. Çelebicihannıñ doğum-ölüm tarihi; onuñ ile şahsiy tanışlığı sayesindeki teessüratlar, hatirelerni yazmaq içün anketlerni nümayış ete[36].

Gazetada edebiyat erbabı üzerinde yazılğan malümatlarnı birge ketirip, bularnı nesir, şiir, ithaf, nazire, hatire, haber, maqale olaraq tasnif etebilemiz. Qırımtatar halqınıñ hayatında mühim yerini alğan Çelebicihannen alâqalı hatireler de meraqlı. Söz kelimi, H. Taşçınıñ «Esnaflar haqqında» maqalesini hatırlamaq kâfidir.

Müellif, Qırımnıñ Bağçasaray, Qarasubazar şeherlerinde 19'ncı asırnıñ soñunda çoqluqnı teşkil etken sanaatkârlarnıñ hiyerarhiya sistemini açıqlayaraq, edipniñ ömründen böyle levhanı añıp keçe:

«Bir çoq sanaatkârlarımız, pek çoq münevverlerimiz genç ekende içkicilik yüzünden ğayıp oldular. Söz sırası, aqlımda qalğan şöyle bir hadiseni qayd etmeden keçemeycegim.

[35] Хаяли Р. Газета «Azat Kırım» как источник по истории Крыма // И. Гаспринский — просветитель народов Востока: Материалы международной научной конференции. — Москва, 2001. — С. 141—143; Ziya efendi. Qırımtatar edebiyatı haqqında bir qaç söz // Azat Qırım. — 1942. — Fevr. 20.

[36] İdareden // Azat Qırım. — 1942. — Sent. 4.

Merhum Çelebicihan efendiniñ yaqın dostu Türkiyeden mastika (?) yollamasını istey. Merhum, dostunıñ ricasını red etmeyip yollay ve şişeniñ üzerine şu şiirini yaza:

«Ey, ecdadımıñ sever suyı,
Kit dostumnıñ dimağını süsle.
Çoq fenalıq ketirdiñ sen bu nesle,
Çıq, kökte melekleri de pisle»[37].

Noman Çelebicihannıñ efsanelernen yoğurlaşıp, qarışıp ketken biyografiyasını ögrengende, bu dörtlükniñ özelligini tasdıqlamaq içün ayrıca araştırmalar kerek. Velhasıl, qırımtatar edebiyatınıñ tarihinde buña benzer olaynı Hasan Çergeyniñ icadında da bulamız. Şair 1930'ncı seneleri Sovyet mahbüsler kamplarında bulundığı zaman, «Aqay» şiirini bir qazançıq üstünde inenen oyup çıqa[38]. Dedesinden qalğan eşyanı aile variyeti olaraq saqlağan torunları arap yazılarını bilmegeninden ötrü, bularnıñ qıymetini añlamay edi. Yalıñız 2006 senesi «qazançıq» prof. İsmail Kerimniñ eline tüşüp, mezkür eserniñ mündericesi oquyıcılarnıñ keniş dairesine tanıtıldı.

Qırımtatar cemiyetini sarsıtqan şuur buhranınıñ ögüni kesmek maqsadını tüşüngen gazetamız, Çelebicihan şahsiyetinde halqnıñ büyük ümüt ve emellerini tapa. Ve, mezkürniñ teren manalı eserleri vastası ile oquyıcılarda ğayıp

[37] Taşçı H. Esnaflar haqqında // Azat Qırım. — 1942. — Sent. 25.

[38] Kerimov İ. Hasan Çergeyevin bilinmeyen bir manzumesi // Kruglyi stil: «Turkomovni narody Ukraiiny». (Movy ta kultury tatar, gagauziv, urumiv, karaiimiv i krymchakiv). — Kyiv, 2006. — 109 s. — S. 102 — 105.

ettirilgen milliy-ruhiy degerliklerini tiklemege ıntıla. Örnek içün, bu kirilce degil, mahsus latin elifbesi esasında basılğan «Ant etkenmen», «Yolcu ğarip», «Sarı tülpan», «Qarılğaçlar duası» kibi original şiirleri ve hikâyesidir[39].

Millet lideri — Noman Çelebicihannıñ şehitlik obrazını qoyu renklerinen mükemmelleştirgen C. Seydahmet, N. Baybörü ve olarnıñ «Azat Qırımda» arap yazısı ile basılğan «Antlı qurban» ve «Açuv» eserlerini közden qaçırmaq haqsız sayılır[40]. Anca, bular N. Çelebicihan ile İstanbul tahsili devrinden yaqın tanışlığında bulunıp, fikirdeşlerinen beraberlikte «Qırım talebe cemiyeti», «Vatan» kibi teşkilâtlarnı meydanğa ketireler. Qırımtatar devletçiliginiñ eskizlerini de mında sızmağa başlaylar. İlk matbu mahsullarından ise — 1912 senesi çıqqan «Yaş tatar yazıları» adında bediy eserler toplamıdır. Yuqarıda adı keçken Dobrucalı Noman Baybörüniñ icadını — işte bu kitapqa kirgen «Doğru söz yerge tüşmez» eserinden tanımağa başlaymız[41]. Baybörüniñ edebiy faaliyetni izleyerek, ekinci şiirini, yani «Açuv»nı başta 1918'nci senesi «Millet» ve soñra ufaq tüzetmeleri ile

[39] Çelebicihan N. Sarı tülpan. Şiir; Qarılğaçlar duası. Hikâyeden bir parça. // Azat Qırım. — 1943. — № 23 (119). — Mart 20; Çelebi Cihan Noman. Ant etkenmen; Yolcu ğarip // Azat Qırım. — 1943. — № 26 (122). — Mart 30.

[40] Dobrucalı Noman Baybörü. Açuv: Çelebicihanğa. Şiir // Azat Qırım. — 1944. — № 9 (203). — Yanv. 28; Seydahmet C. Antlı qurban: unutılmaz N. Çelebicihan. Hikâye // Azat Qırım. — 1944. — № 16 (210). — Fevr. 23; № 17 (211). — Fevr. 25; № 18 (212). — Fevr. 29; № 19 (213). — Mart 3.

[41] Yaş tatar yazıları / çıqartuvcı: Yaş tatar yazğıçları cıyını. — İstanbul: «Tevsi tabaat» matbaası, 1330 (1912). — 50 s. — S. 38 — 39.

1944'te «Azat Qırım» gazetasında rastketiremiz[42]. Vesilesiyle, arap elifbesinden latin yazısına aqtarılğan şiirini nümayış etemiz.

Açuv
(Çelebicihanğa)

Quvvetlü ruhuñ evlâ, pek bilirmen,
Çatırtavnıñ sihirli bulutlarında,
Tavvaf qılup melekday aylanadır,
Han sarayınıñ ümütlü curtlarında.

Mına! Seniñ tolquna al kölmegiñ
Caş tatarnıñ qurulğan mihrabında.
Nur oyükte üyürgen bar batırlar
Cürecekler ölüminiñ tik capında.

Tüzmiy göñül, tüzalmay!..
Can konalmay!..
Endi bizge yoq qaytuv açuv almay.

Duyğular kerginligini ifadelemek ve kerekli sözleriniñ manalarını vurğulamaq niyetile toqtav işaretlerini qullanğan müellifniñ yerine belki bu şiirni ayrı-ayrı satırlarğa bile bölmezdik. Yani, aslında eser semantik cihetten bir monolitke beñzey. Bunu tek başına oturıp, sessiz veya halq ögüne çıqıp köterinki davuşınen oquğanda, añlamağa başlaysıñ.

[42] Baybörü N. Açuv: Merhum Çelebicihanğa. Şiir // Millet. — 1918. — Sent. 4; Baybörü N. Açuv: Çelebicihanğa. Şiir // Azat Qırım. — 1943. — Yanv. 28.

Bu olaynıñ açıq misalini Bekir Çobanzadeniñ «Çubar baraq» degen şiirinde de körebilemiz.

Bekir Çobanzadeniñ bediy mirasını yaş nesilge tanıtmaq niyetinen mezkür manzumeni internette audio formatında seslendirmege tutundıq. Böyleliknen, alçaq göñülli, avam halqınıñ merd harakterini (belki öz talihini evvelden körüp) tasvir etken «Çubar baraq» şiirinde qullanılğan koloritli şivesine uymaq, satırlarda müzik notaları kibi yerleştirilgen fikir aktsentlerini doğru oqumaq zorunda qaldıq[43]. Anca, şair körgen «Çubar...»nıñ mühim ğayesini diñleyicilerge ulaştırmamaq havfından pek saqına edik.

Nihayet, Çobanzadeniñ etraflı faaliyetini köz ögüne alıp, onuñ edebiy, ilmiy ve tenqidiy çalışmalarında «Qurultay» meselesi mühim yerini alğanını bilemiz[44]. Faqat, halqnıñ yüreginde milliy kimlik duyğularını uyandırmaq ıntılışlarından ötrü NKVD tarafından nasıl bir azap ve cezalarğa oğratılğan Bekir Çobanzadeni yaqından bilgenleri barmı, degende, «Azat Qırım» gazetasında A. İsmail ve E. Grabov basqan reportajları közümizge çarpa[45]. Bu tarihiy

[43] Bekir Çobanzade. Çubar baraq (Şiirniñ audio varyantı) / https://soundcloud.com/tairk1-2/bekir-cobanzade-cubar...; Çobanzade B. Bir saray quracaqman. Şiirler. — Simferopol: Sonat, 2001. — 192 s. — S. 129.

[44] Çobanzade B. Kırımtatar edebiyatında Kurultaycılık ve milletçilik — Bakı: Azerbaycan İlmi tedkik institutu neşriyatı, 1929. — 38 s.; Рустемова Л., Рустемов О. Заре на встречу: Идеи Курултая в творчестве Б. Чобанзаде // Культура Народов Причерноморья. — 2012. — № 228. — С. 177—181.

[45] Abdullah İsmail. Professör Bekir Çobanzade («Bolşeviklerniñ esareti» adlı oçerkten parça) // Azat Qırım. — 1942. — Avg. 7; Grabov E. Biñden biri. Oçerk // Azat Qırım. — 1942. — № 53. — İyül 25.

hronikalarda mevzumızğa yaqın olğan daha bir şahsnı, B. Çobanzade «Qırımtatar edebiyatında Qurultaycılık ve milletçilik» kitabında söylegeni kibi, Qurultay şairleriniñ eñ büyügi — Cemil Kermençiklini rastketiremiz. İşte, cenk vaqıtları Qırımtatar Teatriniñ direktorı vazifesini eda etken E. Grabov «Biñde biri» eserinde 1937'nci seneleri hapshanelerde keçirgen künlerni hatırlap C. Kermençiklinen buluşmalarnı böyle yaza:

«Kamerada[46] yatmaq usulı şöyle tayın etilgen: kündüz bir qısmı yata, bir qısmı ise ayaqta tura. Geceleri bunuñ aksi yapıla. Suvuq havada kameranıñ içersinde sıcaqtan insan nefes alamay, her kes yalıñız trusiknen[47] otura. Bu vaziyette bulunğan insanlar artıq insan sıfatını da ğayıp etkenler. Kündelik payok[48] olaraq berilgen birer qaşıq perlovka kaşası[49] içün olar biribirini sögmek, dögmeknen vaqıt keçireler. İlki kelgen künüm bir saat qadar qapu yanında oturğan soñ, menim ağır vaziyetimni körgen Cemil Kermençikli öz yerini maña teklif etti. Laqırdı aqşam saat 8'den soñ fısıldınen etile. Ses-soluq çıqarmaq qatiyen yasaq olğanına baqmadan, Cemilnen o gece saat 4'ke qadar dertleştik. Her kes yuqlay, bir taqımları ayaq üstünde qalğıy...»[50].

Böyle etip, 1937 senesi «milletçilikte» qabahatlanıp, Aqmescit hapishanesinde öz ceza qararını beklegen Cemil Kermençikli ahırı soñu 1942'de Rusiyedeki kamplarınıñ

[46] Yani hapishane hücresinde. — T.K.

[47] Yani iç çamaşırı ile. — T.K.

[48] Yani yemek payı. — T.K.

[49] Yani arpa botqası. — T.K.

[50] Müsülman Komitesiniñ Medeniy İşler Bölügi. Çağırtuv // Azat Qırım. — 1942. — İyül 14; Grabov E. Biñden biri // Azat Qırım. — № 53. — İyül 25, № 54 — İyül 28, № 55. — Avg. 1.

birisinde helâk ola[51]. Biñ bir türlü teftişler, müsadereler ve işkencelerni başından keçirgen bu qalemi qırıq, faqat iradesi qattı mahbüslerniñ uzun dertleşmeleri ne haqta olğanını añlamaq küç degildir. Haqiqatta, cezalandırılğan ve qurşunlanğan edebiyatını taqdim etken Cemil Kermençikli ve onuñ qalemdeşleri «Azat Qırım» gazetası içün ğayıp etilgen qırımtatar halq cumhuriyetiniñ temsili kibi körüne. Ve bunu hiç kimseden gizlemeyip hem yazılarında, hem de logosında açıqtan bildire edi. Gazetanıñ stratejik yonelişini aydınlatqan logolarını izlersek, bularnıñ 1942—1944 ss. zarfında defalarca deñişkenini qayd etmek mümkün. Meselâ:

1. **1942 senesi (yanvar 11'den itibaren).** Sade, közge çarpmağan bir gazeta «şapka»sınıñ birinci yarısında — sol taraftan büyük, qalın kiril harflerile «Azat Qrım». Sağ taraftan ise, aynı elifbesile: «Birinci yıl çıqarılışı» ile «Haftada bir kere çıqa» yazıları yerleştirile. Arasında — künü, numarası, fiyatı ve ilh. malümatlardan ibaret olğan eki ufaq «pencere» qoyulır.

Şapkanıñ ekinci yarısında, gazeta adınıñ teren manasını daha da açıqlağan almanca «Azat Qırım — Azat olunğan Qırım» cümlesi iri harflerinen boydan boy yer alır.

Eñ soñunda kirilce yazılarından gazetanıñ «Aqmescit şeher idaresiniñ orğanı» (yanvar 30'dan itibaren «Qırım Müsülman Komitetiniñ orğanı») olğanını da añlaymız.

2. **1942 senesi (mart 27'den itibaren).** Yayınnıñ eski logosı büsbütün deñişe: Kemer şeklinde, qalın ve büyük italik

[51] Millet cevherleri: N. Çelebicihan, C. Seydahmet, H. Ayvazov, H. Odabaş, O. Murasov, C. Kermençikli, A. Qadrizade: 1917—1920 ss. «Millet» gazetasında basılğan edebiy-publitsistik eserler / tert. et. Kirimov T. — Simferopol, 2012. — 716 s.— S. 557.

harflerinen basılğan «Azat Qrım» söz ibaresi hürriyetçi qırımtatar şairleriniñ eserlerinde terennüm etilgen «Çatırdağ» sureti üzere yerleştirilir. Vesilesiyle, pek mahsuldar qurultaycı yazıcılarından birisi H. Odabaşnı añmalı. O, realizm usulı ile yazğan eserlerni «Çatırtavlı» mahlâsınen imzalap matbuatta til temizligi, maarif işleriniñ sağlamlığı, cemiyet ve devletniñ işbirligi kibi meselelerni kün tertibine qoya. Ve Qırım müsülman halqını zararlı mutaasiplik, konservativ mefkürelerinden vazgeçip Avrupa yaşayış tarzına avuşmağa çağıra edi.

1943 senesi «Azat Qırım» gazetasında «Tilci, yazıcı ve hoca Odabaş»[52] maqalesinde Habibullah Odabaşnıñ qırımtatar tili ve edebiyatı sahasında yapqan hızmetleri tetqiq etilip, onuñ etraflı surette malümat sahibi olğanı haqqında haber berile. Bu yerden de mezkürniñ edebiyatqa kirgen ilk adımları İstanbulda, yani «Yaş tatar yazıları» degen şiirler toplamından başlanğanını ögrenemiz[53]. İşte, bu adı keçken kitapta H. Odabaşnıñ «Zavallı tayım» eserinden başqa B. Çobanzadeniñ «Anañ qayda?», «Sabancınıñ topraqqa maqtavları»; N. Çelebicihannıñ «Qarılğaçlar duası»; M. Niyaziyniñ «Oylav»; H. Çergiyniñ «Taqdir» ve ilh. manzum ve nesir parçalarını rast ketirmek mümkün[54]. Habibullah Odabaş, 1917 senesi Türkiyeden Qırımğa qayttıqtan soñra I. Qırımtatar Qurultayınıñ işine davet etile. Böyleliknen,

[52] Tilci, yazıcı ve hoca Odabaş // Azat Qırım. — 1943. — № 47 (143). — İyün 11

[53] *Maqalede aytılmasa da, 1911 senesi H. Odabaşnıñ «Altın yarıq» adlı poema basılğanını qayd etmek kerek.* — T.K.

[54] Yaş tatar yazıları / çıqartuvcı: Yaş tatar yazğıçları cıyını. — İstanbul: «Tevsi tabaat» matbaası, 1330. — 50 s.

yañı qurulğan Qırım Müsülman İcra Komitetiniñ naşir efkârı «Millet» gazetasında ertegeler, kezintiler ve çıbırtmalarnı «Çatırtavlı» mahlâsınen imzalap basa.

3. **1942 senesi iyül 18'den itibaren** «Azat Qırım» gazetasınıñ tış körünişi biraz deñişti. Yani yayınnıñ durumını belgilegen «Qırım Müsülman Komitetiniñ naşir efkârı» — «Qırım Tatar Komitetleriniñ naşir efkârı» ifadesinen avuştırıldı. Eski şapkadaki pamuq çiçekleri ve diger milliy örneklernen ziynetlengen küçük «pencereler» aynı qala. Velâkin, kemer şekilli «Azat Qırım» gazetasınıñ adı altında «Çatırdağ» sureti degil, 1917 — 1920 seneleri qırımtatarlar bayrağında olğan büyük ve tantanalı milliy tamğa yerleştirile.

4. **1943 senesi (yanvar 16'dan itibaren).** Şapkanıñ büsbütün milliy ahenkleri yoq etilip, yalıñız qocaman harflerlerinen **«Azat Kırım»** sözleri. Ve arasında Müsülman legionlarınıñ «teraze» tamğalı alâmeti tab oluna.

5. **1943 senesi (noyabr 12'den itibaren**) gazetanıñ logosı resmiy klassik şeklini ala. Ve oquyıcılarnıñ diqqatını pek çoq çekken süslemeler, emblemalar yerine Qırım yarımadası haritasınıñ küçük şekli yerleştirile. Tabiy, ortasında qırımtatar tamğası da bar! Anlaşıla ki, bütün bular yayınnıñ adı ile birlikte 1917'de Müsülman İcra Komitetiniñ ilân etken «Qırım Qırımlılarındır» şiarını ifadelemek ve Qırımtatar milliy Cumhuriyetiniñ tiklenecegine imanı sayesinde icat etilgen edi. Edebiyat klasiklerimizniñ eserlerinde milliy alâmetlerini körmek, aydınlatmaq işimiz — ğayeviy çatışmalar, siyasiy falsifikatsiyalar ile mürekkepleşken zamanımızda mühim ve mesuliyetli bir iştir. Çünki özel metinlerini elde etmeknen birge ögümizde bahs etkenimiz kibi til, üslüp, semantik, terminolojik, elifbe ve ilh. meseleler peydalana.

Bölüm II

DEVİRNİÑ BEDİY TİLİ VE ÜSLÜBİNİÑ TRANSFORMATSİYALARI

2.1. Ayvazovnıñ tili Qırım yahut Türkiye türkçesimi?

Bugün zaman menşurından keçip, yañı siyasiy renklerge boyanğan ve ğayrıdan ögrenilmesini talap etken milliy til, şuur meseleleri özüni çeşitli sahalarda aydınlatıp, qırımtatar halqınıñ öz toprağına, variyetine mensüpligini tasdıqlamaq ihtiyacı sayesinde ğayrı medeniyetler dairesinde degil, kendi muhitinde bile çezilmek üzerindedir. Til ve halq ayrılmaz bir parça olmaqnen birlikte içtimaiy kütleler bölünmelerinıñ sebepçisi olabile. Bu yerde ğayeviy printsiplerniñ sağlamlığını etnonim, endoetnonim, ekzoetnonim, etnikonim kibi noqtalarnıñ biribirine uyğun (zıt) kelgenini añlamaq (añlatmaq) için kelecekte özüni hür devlet sahibi olaraq tasavvur etken milletniñ haqiqiy adı, tili ve hatta yazısınıñ doğrusını araştırmaq kerekligini tanıymız. 19 as. soñu ve 20 as. başı zarfında şekillengen yañı milliy edebiyatnıñ çizgilerinden lingvosemantik qaramaqarşılığını qayd etken edik. Faqat, o devir qırımtatar yazıcılarınıñ resmiy til esasındaki tartışmalarnıñ mahiyetini açıqlamaq için nice vesiqalı menbalarnı misalge ketirsek bile, şimdi bularnı dayanıqlı bir delil kibi sanmaq ertedir[55]. Çünki edebiy-tenqidiy

[55] Kermençikli C. Ma-bih-il-iftiharım. — Qırımlıqtır menim ğururım / tert. et.: T. Kerim. — Aqmescit: Qrımdevoquvpedneşir, 2005. — 135 s.; Kirimov T. Cemil Kermençikliniñ bediy mirası: XX asırnıñ ilk çerigi. Monografiya. — Aqmescit: Ocaq, 2007. — 164 s.; Millet cevherleri: N. Çelebicihan, C. Seydahmet, H. Ayvaz, H. Odabaş, O. Murasov, C. Kermençikli, A. Qadrizade: 1917—1920 ss. «Millet» gazetasında basılğan edebiy-publitsistik eserler. Hrestomatiya / tert. et.: T. Kerim. — Simf.: QCİ «Qırımdevoquvpedneşir» neşriyatı», 2012. — 716 s.

«qazmalarımıznıñ» terenleşmesinen hep meraqlı kerçeklerini rastketiremiz. İşte, İsmail Gasprinskiyniñ teşebbüsile Qırımda qırımtatar gazetacılıq añanesiniñ vucutqa kelmesinen birlikte halqnıñ etnik adı, tili, elifbesi yanında «millet», «qavm», «ırq», «şuub» kibi meseleler müsülman matbuatında ayrı yer alğanınına diqqat çekmeli. Velhasıl, mevzunıñ mürekkepligi II. Cihan Muharebesi ve evvel nefis sanaatınıñ inkişafına hisse qoşqan qırımtatar yazıcılarınıñ tili Qırım yahut Türkiye türkçesimi kibi suallerniñ halâ ögrenilmegeninden ibarettir. Misal içün bu mevzu ile oğraşqan araştırmacılarnıñ (V. Radlov, A. Samoyloviç, A. Krımskiy, B. Çobanzade, H. Ayvazov, Ü. İpçi, H. Odabaş, H. Giraybay, T. Boyaciyev, N. Şeyhzade ve ilh.) çalışmalarında mezkür mesele umumiyetle ğayeviy, yani türkçülik ve tatarlıq cihetten añıla. Velâkin grammatik, leksik baqımından incelemesiniñ sırası kelgende, yazılı tilniñ mahalliy qırımtatar lehçesinen alâqası olmayıp Osmanlı türkçesiniñ büyük tesirinde bulunğanı haqqında izahatlar berile. Yuqarıda añılğan türkolog Samoyloviçniñ fikrine köre, qırımtatarlarnıñ resmiy tili ya ğarp, cenüp türkçesi yahut İdil-Ural tatarcası ile qarışıp meydanğa kele[56].

[56] Samoyloviç A. İzbranniye trudy o Kryme / red.: E. Emirova. — Simferopol: Dolya, 2000. — 296 s.; Aziz şehitimiz Hamdi Giraybaynıñ «Qırım tarihi» dissertatsiyasınıñ ilâvesi: Qırım edebiyatına bir baqış // Yıldız. — 1995. — № 3. — S. 18—20; Çobanzade B. Kırımtatar edebiyatında Kurultaycılık ve milletçilik — Bakı: Azerbaycan İlmi tedkik institutu neşriyatı, 1929. — 38 s.; Çatırtavlı. Bütün yazıcılarımızğa: qaysı til? // Millet. 1918. — Avg. 23, 25; Seyidcelil Şemyi. Tilimiz // Millet. — 1918. — № 84. — Avg. 6; Şamil Şevket. Tatar tili ve edebiyatı // Millet. — 1918. — Avg. 15; Şeyhzade N. Tilimiz ve edebiyatımız haqqında bazı qaydlar // Azat Qırım. — 1943. — Mart 30; Boyaciyev T. İnqilâp devrin-

Zamanımızğa qadar eski bediy metinlerinen kirilce varyantında tanıştığımızdan ötrü, mezkür meseleler nazariye çerçivesinden asla çıqmaz edi. Bugün ise, qırımtatar ilminde latin hurufatı üzerinde ğayrıdan başlanğan ameliy iş unutılğan lingvistik, semantik meselelериniñ canlanmasına kene meydan berdi. Böyleliknen, N. Çelebicihan, H. Ayvazov, O. Aqçoqraqlı, C. Kermençikli ve daha bir sıra II. Cihan Muharebesinden evvel icat etken qırımtatar edebiyat erbaplarınıñ soñ zamanlarda yañı elifbesinen basılğan eserler temiz İstanbul türkçesidir, diye zan etkenlerniñ sayısı az degil. Bularnıñ arasında qırımtatar milliy yazıcıları da, tetqiqatçıları da bar. Böyleliknen, Qırım lehçelerinde rastkelingen «g»li, ya da yor (yur, yır), mış (muş), iz (uz), up (üp) dudaqlı (dudaqsız) affiksli sözlerine aldanğanımız kibi, metinlerde imlâ, semantika, milliy ahenk, nutuq teşkili, cümle tizilişi, añaneviy mecaz ve ilh. meselelerni diqqatsız qaldıramız[57]. Bu soy yañlış tüşüncelerimizden dolayı zemaneviy qırımtatar tili grammatikasınıñ menimsemesinde de çoq problemler halâ ögümizge çıqa[58]. Aksi halda, milliy Qırım edebiyatımız, adetlerimiz, tarihimiz, variyetimiz bar ise, halq ögünde çıqışlarda bulunıp, Türkiye türkçesile qırımta-

de qırımtatar yaşlığı: qırımtatar yaşları arasında burjua milletçiligi ceryanı ve kommunist hareketi tarihiinden qısqa bir oçerk. — Aqmescit: Qırım devlet neşriyatı, 1930. — 108 s.

[57] *Misal olaraq, 2003 senesi qırımtatar klassik yazıcısı M. Nuzhetniñ icadına bağışlanıp çıqqan kitabın izahatlar bölüminde tertip eticisiniñ «eskiden edebiy tilimiz olğan osmanlıca» kibi tartışmalı mualâzalarğa rastkelinmek mümkün* / M. Nuzhet. Qırımnıñ çöl hayatından: saylama eserler cıyıntığı / tert.et.: N. Seytyağyayev. — Simferopol: Dolya, 2003. — S. 193. — 240 s.

[58] Velicanov M. Yañı imlâmız hususında // Azat Qırım. — 1942. — № 65. — Sent. 4.

tar tiliniñ muqaddesligini israrlıqnen añlatqan I. Qurultay vekilleriniñ hararetli nutuqları sahte sayılmazmı aceba?.. Ve Hasan Ayvazovnıñ aytqanı kibi:

«Bugün qafalarımız, dimağlarımız, yeñi fikirler, yeñi zihniyetler, yeñi tüşüncelerle tolup taştığı halda fikirlerimizi, tüşüncelerimizi, maqsat ve meraqlarımızı añlatacaq, ifade edecek, dinleyenleri qandırabilecek tilimiz de yoqtur demek?..»[59].

Haqiqaten, hatır sorulacaq durumda bulunır ekenmiz, Osmanlı, Türkiye türkçesi diye özgünligimizni qaviyleştirecek eski variyetimizden, tarihimizden, bediy sözümizden vazgeçkenimiz hucur degilmi?! Söz kelimi, şahsen Ayvazov meseleniñ çezilmesine hisse qoşmaq istegeni kibi, 1926 senesi qırımtatarca «Yeñi dünya» gazetasında böyle yaza:

«Ben arabi ve farsiyniñ müselsel (zıncırlama) terkiplerine qarşı şimdi başı 182, 183, 184'nci nomerolarda degil, bundan 20—25 sene muqaddem isyan etmiştim... Benim iddia ettigim til: ne eski Osmanlı Saray şairleriniñ «tantanadar» tilleri, ne de «şair» Alkedayın: «Sırmalap işlengen başmaqlı kördüm» kibi «davulnıñ tez qaqılmasıday, zurnanıñ çıqıldamasıday...»[60] hem qulaqlarımızı, hem ruhumızı tahriş eden[61] çirkin ve qaba bir tildir. Benim iddia ettigim açıq, sade, zarif, güzel edebiy ve ilmiy bir tildir. Bu til mevcuttır, yaşıyır, yaşayacaq, ilerileyecektir. Bunuñ yoluna atılmaq istenilen «dikenler», atanların vucudına kirecektir. Bu güzel til, yoluna emel, zafer demetleri, teraqqi ve yeñilik

[59] Ayvazov. H. Bizde edebiy ve ilmiy dil lâzimmi, degilmi? // Yeñi dünya. — 1926. — № 183 (1059). — Avg. 12.

[60] *Bu sözler Ü. İpçi yoldaşın «İleri»de basılmış «Küreş» nam hikâyesinden alınmıştır*. — H.A.

[61] Yani tırmalağan. — T.K.

çiçekleri serpmek durmadan yürüyecek, ilerileyecektir... Buña qarşı qoparılacaq isyanlar, şüphesiz, aqim[62] qalmaya mahküm olacaqtır... «Çatırtavlı»nıñ tilile çıqmış «Yeşil ada» ile, bugün Odabaş tilile çıqqan «Oquv işleri» bu davamıza pek sağlam ve qaviy bir til teşkil eter»[63].

Nümüne olaraq ketirilgen metni üzerinde çoq mualâzalar yapmaq mümkün ama... Bu yerde Ayvazovnıñ icadını tahlil etkende, onuñ yıllar devamında vaaz etken ğayelerniñ sabit, qatiy olmağanı kibi sezile. Bunuñ örnegi purizm, yani til temizligi ideallarına sadıqlıq köstergen Habibullah Odabaş ve onuñ 1918 senesi «Millet» gazetasında basqan «Mevlüt bayramı» adlı ertegesinden bir parçası da olabile:

«Başqa türlü yazmaqçün gazetten maña yer bermiyler, sen tatarca yazasıñ, gazetniñ resmiy tili ise türkçedir. Biz saña bir ertegelik yer beremiz, başqa yazılarıññı qabul etmemiz dep aytalar. Qateceksiñ, öz memleketimde öz tilimnen yazmağa yol bermegen soñ, men de bütün yazacaq şeylerimni gazetniñ ortasından çekilgen bu qara çizginiñ astında ertege suretinde yazmağa mecbur olam…»[64].

Böyleliknen, sekiz yıldan soñra Odabaşnıñ muharriligi altında çıqqan «Yeşil ada» ve «Oquv işleri» mecmualarınıñ til funktsionalligi davasında sağlam, qaviy bir til teşkil

[62] Yani neticesiz. — T.K.

[63] Ayvazov H. Bizde edebiy ve ilmiy dil lâzimmi, degilmi? // Yeñi dünya. — 1926. — № 185 (1061). — Avg. 14.

[64] Çatırtavlı. Mevlüt bayramı (Kiçkene ertege) // Millet. — 1918. — № 177. — Dek. 19; Millet cevherleri: N. Çelebicihan, C. Seydahmet, H. Ayvazov, H. Odabaş, O. Murasov, C. Kermençikli, A. Qadrizade: 1917 — 1920 ss. «Millet» gazetasında basılğan edebiy-publitsistik eserler. Hrestomatiya / tert. et.: T. Kerim. — Simferopol: QCI «Qırımdevoquvpedneşir» neşriyatı», 2012. — 716 s. — S. 18—19.

etkenini bahs etken Hasan Ayvazovnıñ sözleri o zamannıñ içtimaiy-siyasiy iqlimi kibi davalı, ekimanalıdır. Soñkisiniñ fikiretüvler tarihini izleyerek, «Tatar» ve «Türk» mürekkep söz oyunını bir taraftan, ve diger cihetten ise milliy ilim talaplarına riayet etken ortaq bir tilni meydanğa ketirmek haqiqiy arzu üstünligini köremiz. Bu yerde Türkiyeden ayrılmaq degil, qırımtatarlarnıñ qadimiy hurriyetperverlik hissesi birinci planğa sürülğeni kibi, Qırım matbuatınıñ tili de ameliy işke keçirilip kiçirilmegen «Ğarp Türkçesi» projesi sıfatında qala[65]. Bu lingvistik olayına yararlı izahatnı berecek olsaq, 1931 senesi «Yeñi dünya» gazetasında «V.D.» belgilerinen imzalanıp basılğan «Edebiy tilimiz haqqında» maqalesine muracaat etmeli. Müellif, o devir qırımtatar edebiy tilniñ inkişaf yolu başında turğanlarını tasnifile böyle ayıra:

1. Tatarcılıq maqsadı altında çöl şivesiniñ üstünligini ileri sürüp purizmge doğru ketkenleri;

2. Yalı boyu şivesile pantürkizm siyaseti;

3. Rusçulıq ceryanınıñ kenişlenmesine qol tutqanlarıdır[66].

İşbu til-lehçe qalabalığı sayesinde Qırım alimi, yazıcısı B. Çobanzadeniñ 1918 senesi Budapeştte bulunıp qalemge

[65] Cafer efendi Seydahmetin siyasiy nutqu // Millet. 1918. — № 24. — Mayıs 19; № 26. — Mayıs 21; Millet cevherleri: N. Çelebicihan, C. Seydahmet, H. Ayvazov, H. Odabaş, O. Murasov, C. Kermençikli, A. Qadrizade: 1917 — 1920 ss. «Millet» gazetasında basılğan edebiy-publitsistik eserler / tert.et.: T. Kerim. — Simferopol: QCİ «Qırımdevoquvpedneşir» neşriyatı», 2012. — S. 126. — 716 s.; Ayvazov H. Edebiy, ilmiy tile doğru! // Yeñi dünya. — 1927. — Mayıs 29.

[66] Kerim İ. Medeniy esnas (1920 — 1938). — Aqmescit: Tavriya, 1997. — 496 s. — S. 228.

alğan «Tuvğan til» adlı meşhur manzumesinden bir-eki satırnı da hatırlamamaq mümkün olmaz:

«Bilmiymen Türükmi, Tatarmı adıñ,
Bek yaman tatlısıñ, Tañrıdan tadıñ,
Türük de, Tatar da seniñ sözleriñ,
İkisi — iki çift muñlu közleriñ...»[67].

Böyleliknen, 1917 senesi Qırımda keçirilgen Birinci Qırımtatar Parlamentosınıñ tercümanı Cemil Kermençikliniñ edebiy mirasına muracaat etip «Ben bir türküm!», «Tatarım!», «Soñ sözüm!» şiirlerini de rastketiremiz[68]. Edipni siyasiy qalabalıq ceryanına tüşüp, kâh türk şairi M.E. Yurdaqulnıñ «Cenge giderken»[69] şiirine taqiben «Türklük»ni vaaz etken, kâh fırıldaq çevirip «Tatarlıq»nı zikretken bir zat sıfatında tanımaq mümkün. Fiilen, qalem ustazınıñ gayeviy felsefesi türkiy halqlarnıñ birleşmesi ve şu sırada qırımtatarlarnıñ qudretli millet kibi bir noqtağa sarılmasından ibarettir. Yani yazıcınıñ lafınen aytsaq, olsun tatar, olsun türk her birisi ırq, qan, can kibi hür ve birdir:

«Ekseriyet türklüge atar can,
Qardaşlılar tatar ve türk birdir qan.

[67] Çobanzade B. Bir saray quracaqman. Şiirler. — Simferopol: Sonat, 2001. — 192 s. — S. 55.

[68] Kermençikli C. Tatarım! Şiir // Millet. — 1918. — Okt. 16; Kermençikli C. Soñ söz. Şiir // Millet. — 1918. — İyül 31; Kermençikli C. Soñ sözüm. Şiir // Qırım mecmuası. 1918. — № 6. — S. 105—106.; Qırımlı. Ben bir türküm. Şiir // Millet. — 1918. — Avg. 19.

[69] Yurdakul M. Cenge giderken. Şiir / İlhan Geçer. Cumhuriyet döneminde Türk şiiri. — Ankara: Sevinç matbaası, 1990. — 479 s. — S. 10—11.

Bugün onuñ ayağında yoq arqan.
Ben bir türküm, türklüge qurbanım,
Meslegimden vazgeçersem üryanım...»

Ya da:

«Kerek degil dilimizi bölmeye,
«Türk» diyerek halqımızı kesmeye.
O, hazırdır bu maqsatta ölmeye,
Ben bir türküm, pek severim bu dili,
Añlar bunu Qırım, Qafqas, Rum ili...»[70].

Misalge ketirilgen manzum eseriniñ serlevhası «Ben bir türküm» olsa da, müellif öz haqiqiy ismi yerine «Qırım» mahlâsını qullana. Böyleliknen Vatanı Qırımğa samimiyligini bildire.

Mevzumızını devamlayaraq, Osman-Kemal Hatifniñ I. Qırımtatar Qurultayını Türkiyedeki soydaşlarına tanıtmaq niyetinen bastırğan «Gök bayrak altında milliy faaliyet» adlı kitabını alayıq[71]. Müellif öz çalışmasında qırımtatar medeniyet erbaplarınıñ publitsistik eserlerlerini inceleyerek, nedendir original metinlerde rastkelingen «Tatar», «Qırımtatar» sözleri yerine «Qırımlı», «Qırım müsülmanları», «Türk», «Millet» kibi terminlerini qullana. Hatifniñ ince felsefesini — ğayrıdan Qırımnı elge alğan Rusiye siyasetinden, yani «soydaş halqlarını birleştirmek» niyetile İdil-Ural

[70] Qırımlı. Ben bir türküm. Şiir // Millet. — 1918. — Avg. 19.

[71] Osman Kemal Hatif. Gökbayrak altında milli faaliyet (1917 Kırım Tatar milli istiklâl hareketiniñ hikâyesi) / Yeniden yayına hazırlayan H. Kırımlı. — Ankara: Şafak Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, 1998. — 128 s.

ve Qırım tatarlarını qarıştırmaq planından ögrenebilemiz. Bu mürekkepleşken şaraitlerde kimligini saqlamaq içün yañı yollarnı araştırğan qırımtatar halqı, 2014 senesi mart 29'da Bağçasaray şehrinde VI. Qurultayını çağırıp, kün tertibine etnonim meselesini de qoya. Yazıqlar olsun, bu yerde bulunğan mebusın çoğu aytılğan leyhanı qabul etmege hazır degil edi[72]. Bugün, bahs etilgen etnonim ğayesiniñ esas taqipçisi «Qırım» gazetası ve onuñ muharriri Bekir Mamut olsa, evvelce yarımadada slavyanlar qarşısında az körüngen qırımtatar halqınıñ bir tüske kirmekçün «Türk» adını almaq teklifte bulunğan Azerbaycan halq cephesiniñ lideri Abülfez Elçibeyni de diqqatsız qaldırmaq mümkün olmaz. Böyleliknen, A. Elçibeyniñ fikrine köre, Qırımda yaşağan ve ileride milletini «Türk» dep yazdırmağa tüşüngen azerbaycan, özbek, türkmen, qazah, qırğız ve diger müsülmanlar birleşerek, sayısınen ruslar kibi sözge sahip olmaq ihtimalı bar edi. Bu yolu ile 1990'ncı senelerniñ ilk çeriginde Azerbaycanda çoqluqnı teşkil etken milletnıñ adı «Türk» olaraq tanılğanı haqqında bellidir[73].

İşte, türkiy halqlarnıñ içersinde sarsılmaz türkçülük ğayesiniñ tarihini ve Sovyet rejiminiñ tazyıqı altında ezilgen türkçü qırımtatar liderleriniñ talihini köz ögüne

[72] Завершилась 2-я сессия Курултая крымскотатарского народа / http://qha.com.ua/zavershilas-2ya-sessiya-kurultaya-krimskotatarskogo...; Ревизионная комиссия предлагает переименовать крымских татар в крымцев / http://qha.com.ua/revizionnaya-komissiya-predlagaet...

[73] Ali Şamil. Qırım sevgisi: Qırımtatar halqınıñ belli erbapları haqqında. — Simferopol: QCİ «Qırımdevoquvpedneşir» neşriyatı». — 2012. — 200 s. — S. 134 — 135.

ketirerek E. Kırımal, A. Özenbaşlı, A. Hilmiy, M. Qurtiy, N. Seydahmet, E. Grabov, A. Zehni, M. Velicanovnıñ «Azat Qırım»da bastırğan tarihiy mualâzalarına keçmeli. Hususan, Qırımda içtimaiy, siyasiy, kültür faaliyetinen tanılğan Murat Velicanovnıñ «Yañı imlâmız hususında» adlı maqalesi diqqatnı celp ete. Müellif, I. Umumqırım til konferentsiyasını ve bu yerde qırımtatar latin elifbesini esasqa alınıp, tamır sözlerniñ imlâsı fonetik, affikslerniñ ise morfoloji printsip üzerinde tizilmesi haqlı olaraq qabul olunğanı haqqında yaza. Ve soñra Sovyet hükümeti devrinde, yani qırımtatar grammatikası rus kiril hurufatı qalıbına soqulmasından ötrü peydalanğan zıddiyetliklerni böyle tarifley:

«Rus elifbesi esasına tertip olunğan imlâmızda şekliy printsipke meydan daha ziyade berilgen edi ki, bu imlâ qaideleri mücibi, sozuq seslerdeki dudaqlıq yalıñız ekinci hecağa qadar saqlanıla ve qalğan hecalarda sozuqlar dudaqsız şekilde yazıla ediler. **«Köylü, yüzükli, sütsüz, ömürsiz, yolcu, oduncı, sütlük, büyüklik»** sözlerinde olğanı kibi aynı affiks, bulunğan hecasına köre, hem dudaqlı, hem dudaqsız şekilde yazıla edi. Bundan başqa **«töküp, sütnüñ, öldü»** sözlerdeki kibi, pek çoq hallarda keçken zaman, hal, hal-fiil ve diger affikslerniñ açıq-aydın dudaqlı telâffuzlarına baqmadan, yazıda (**tökip, sütniñ, öldi** olaraq) dudaqsız şekilde yazılmaları, oquyıcılar içün yalıñız doğru yazuvnı ögrenüvde degil, hatta doğru oquyabilüvde dahi büyük küçlükler doğurğanı her hocağa belli bir haldır»[74].

[74] Velicanov M. Yañı imlâmız hususında // Azat Qırım. — 1942. — № 65. — Sent. 4.; Селим Рапапорт. История Крымской АССР / http://www.avdet...

Buña rağmen, oquyıcılar dairesiniñ kenişlenmesi içün kiril, latin ve arap elifbelerini birlikte qullanmağa mecbur olğan «Azat Qırım»nı inceleyerek, sözü keçken imlâ qaramaqarşılıqlarını da rastlamamaq mümkün degil. Ezcümle, o devir milliy neşirlerimizde yapılğan elifbe eksperementleri bugünki çalışmalarımızda da büyük rol oynay. Misal olaraq, 1909'da Qırım müsülmanları arasında az qullanılğan kiril elifbesi esasında basılğan «Eşit, mevta ne sevleyur» adlı manzum eserini köz ögüne alayıq[75]. Qırımnıñ çöl şivesine ait «sevlemek» fiilinden çıqqan «sevleyur» sözüni eski qırımtatar arap yazılı metinlerinde «söylüyor», «sevleyur», «sevliyer»[76] kibi oqup, eserniñ hususiy milliy çizgilerni ğayıp etmek ihtimalı bar. Zaten «Sevliyer» sözüni Habibullah Odabaşnıñ 1919 senesi arap hurufatlı «Millet» gazetasında basqan «Dereköy» ertegesinde rastketiremiz. «Sevlemek» sözüniñ qıpçaq ağız çeşitine ait olğanını P. Falev ve B. Ercilasunnıñ çalışmalarından da ögrenmek

[75] Бельгисиз. Эшид, мевда не севлеюр! Манзуме. — Джанкой: типография М.И. Абкина, 1909. — 12 с.; Kerimov İ. «Eşit, mevta ne sevleyur!» (A. Çergeyevniñ poemasına dair bazı qaydlar) // Yıldız. — 1996. — № 6. — S. 158 — 167; Muradasilov A. Asan Çergeyevniñ «Eşit mevta ne sevleyur» poemasınıñ tolu metni // Yañı dünya. — 2009. — № 51—52. — Dek. 30.

[76] Millet cevherleri: N. Çelebicihan, C. Seydahmet, H. Ayvazov, H. Odabaş, O. Murasov, C. Kermençikli, A. Qadrizade: 1917—1920 ss. «Millet» gazetasında basılğan edebiy-publitsistik eserler / tert. et.: T. Kerim. — Simferopol: QCİ «Qırımdevoquvpedneşir» neşriyatı», 2012. — 716 s. — S. 433; Пословицы, поговорки и приметы крымских татар собранных Боданинским, Мартино и Мурасовым / ред.: А. Самойлович, П. Фалев. — ИТУАК. — 1915. — № 52. — С. 1—68; Ahmet B. Ercilasun. Başlangıcından Yirminci Yüzyıla. Türk Dili Tarihi. — Ankara, 2004. — 476 s. — S. 394.

mümkün. Amma Hasan Çergeyevniñ yazğan poemasınıñ mündericesini oqurken, bu yerde Qırımnıñ hem çöl, hem yalı boyu şiveleriniñ sintezini, yani biribiriyle yoğurlaşıp bir canlı tilni meydanğa ketirgenini bu qısqa manzum satırlardan köremiz:

«...Diñle oğlum, sevleyum ben,
Sen terünçik toqtap dur:
Millete fayda itmeyeni
Aracı onı toqmaqdur;

Dünya bağlı ahirete,
Cahil olsa bir adam
Ölgende de çeker ceza
Eksilmez başı belâdan;

Birlik olmay gitseñiz şay,
İşiñiz ğayet çoq fena.
Ne dünyade, ne ahrette
Bulunmaz derde hiç deva!..»[77].

Anca edebiyat ve sanat erbabı H. Çergeyev (1879—1946) Qırımnıñ Or bölgesiniñ Açikeç köyünde doğup tahsilini mahalliy mektepte ve soñra Aqmescitteki hocalar lisesinde devam eterken, Büyük-Yanköy, Alma-Tarhan, Saraylı-Kiyat degen yerli köylerinde de bayağı vaqıt hocalıq yapıp kele eken. Yani Türkiyede hiç yaşamağan, oqumağan, İstanbul soqaqlarını dolaşıp yürmegen Çergeyevniñ metinlerindeki

[77] Бельгисиз. Эшид, мевда не севлеюр! Манзуме. — Джанкой: типография М.И. Абкина, 1909. — 12 с. — 10 с.

mahalliy til koloriti Gasprinskiyniñ «Terciman» gazetasında türk-müsülman dünyası içün keşf etken demokratik tiliniñ misali olaraq saymaq mümkün. 1909 senesi matbaa yüzüne 500 aded olaraq çıqqan kitapçesi tabiy ki, Qırım oqumışlarına bağışlanğandır[78]. Çalışmamızda esas yerini alğan tezisniñ doğrulığını Qırımda ilmiy bediy eserlerile belli O. Aqçoqraqlınıñ icadında da bulabilemiz. Edipniñ icadını temelinden ögrengen prof. İsmail Kerimovın qayd etkenine köre, müellifniñ bediy metinlerde «sunmaq», «savğa» sözlerini de rastketirmemiz mümkün. Bularğa türk, özbek sözleri aytmaq doğru kele, amma her birisinde qırımtatar tarihiy alâmetlerini de tapmaq mümkün. Misal olaraq, Qırım hanlığı devrinden qalğan resmiy mektüplerden, yarlıqlardan «savğa» sözüniñ bugün özbeklerde qullanğan sade «bahşış» degil, «harbiy ğanimet» manasında qullanğanını añlaymız[79]. Nihayet, 20'ncı asırnıñ başında Qırımda hocalıq faaliyetinen belli olğan Ümer-Samih Arbatlı ve onuñ 1914 senesi çıqqan «Çocuqlara arqadaş» dersligini alayıq. Bu yerde, maarif, edebiyat erbabı mahalliy mekteplerni İstanbul derslikleriniñ yerine qırımtatarca kitaplarınen teminlep, talebelerine ana tiline sevgi aşlamaq niyetiniñ peşine tüşe[80]. Böyleliknen, Ümer-Samih öz qırayet kitabında özü yazğan

[78] Kerimov İ. Hasan Çergeyev (1879—1946): hayatı ve faaliyeti ile bağlı eski ve yañı malümatlar / ilmiyqirim.blogspot.ru...

[79] Aqçoqraqlı O. Qırım türk-tatar edebiyatınıñ qısqaca tarihçesi // Millet. — 1920. — № 6 (57). — Yanv. 13; № 7 (58). — Yanv. 15; № 9 (60). — Yanv. 20; № 10 (61). — Yanv. 23; № 12 (63). — Yanv. 27; № 13 (64). — Yanv. 29; № 14 (65). — Fevr. 1; Kerimov İ. Türkiye Türkçesi mi, Kırım Türkçesi mi / dailymotion.com...

[80] Kerimov İ. Ümer Samih Arbatlı (1881—1951): qısqa tercime-i-halı / http://ilmiyqirim. blogspot.com /2013/12...

sade, ince fikirli bediy parçalarnen beraber türk yazıcılarınıñ şiirlerini qırımtatarcağa uyğunlaştırıp genç oquyıcısına nümayış ete. Bulardan T. Fikretniñ «Ağustos böcegi ile qarınca»; M. Yurdaqulnıñ «Küneş doğarken», «Demirciniñ ögüti» ve ilh. eserlerindeki serlevhalarnı rastlaymız[81]. İşte, Mehmet Eminniñ «Örs başında» («Demirciniñ ögüti») manzumesiniñ original ve qırımtatarca örneklerine müracaat eteyik.

Türkiye türkçesi varyantı:

«— Kalk gidelim!..
— Hayır oğlum, şimdi benim iş vaktim
Bak, ben daha ocaktaki demirleri dövmedim.
Mavimtırak alev saçan ocağımın önünde
Şu ak, kızıl demirleri dövmek gerek bugün de.

Yalan değil, bu dünyada cennet gibi yerler var.
Ancak ekmek kazananlar, bundan bir zevk duyarlar.
Yoksullara bir cehennem gibi gelir her bucak.
Onun için benden sana öğüt olsun çalışmak...»

Qırımtatarca varyantı:

«— Qalq gidelim!..
— Hayır oğlum, şimdi benim iş vaqtım
Baq, ben daha ocaqtaki demirleri dövmedim.
Mavımtıraq alev saçan ocağımın ögünde,
Şu aq, qızıl demirleri dövmek kerek bugün de.

[81] Arbatlı Ü. Çocuqlara arqadaş. Qırayet. Birinci kitap. — Petrograd: M.A. Maqsudov matbaahanesi, 1914. — 87 s. — S. 19, 20—21, 60—61; 62, 79—81, 86—87.

Yalan degil, bu dünyada cennet kibi yerler var.
Lâkin ötmek qazananlar, bundan bir tat duyarlar.
Yoqsuzlara bir cehennem kibi kelir her bucaq.
Onuñ içün benden saña öğüt olsun çalışmaq...[82].

Til, usul, şekil sadeliginen köy avam halqına öz eserlerini sevdirgen Mehmet Emin Yurdaqul tabiy ki, Ümer-Samihniñ icadiy meyillerine uyğun kele. Sade, qısqa, añlayışlı manzum ve nesir eserlerinden tertip olunğan «Çocuqlara arqadaş» kitabı Qırımda ğayet populâr olğanını müellifiniñ özü yazğan memuarlarında da böyle añlatıla:

«1905 senesine qadar Qırımda ana tilinde oqup-yazğanlarnıñ sayısı her halda pek az edi. İptidaiy tahsil de til ihtiyacını temin etecek bir halda degil edi. Medreselerde ana tili hiç de oqutılmay edi. Ana tiliniñ milliy bir varlıq olğanını taqdir etken bile pek az edi. «Çocuqlara arqadaş» namı altında tertip ve eki qısım olaraq neşir etken qırayet kitabımdan usula kelgen aks seda müsbet oldu. Eki kere bastırdım. Bütün Qırım mekteplerinde İstanbul qırayet kitapları yerine bular oqutılmaqta edi, ister-istemez şairlikni elge aldıq. Zornen olsa da, bir qaç manzume yazaraq, kitaplarnıñ o yerine, bu yerine qoştıq...».

İlk baqıştan yuqarıda eki manzum parçasınıñ biribirine eş kelgeni kibi körünse, ara-sıra hususiy qırımtatar terminleri de közümizge çarpa: ögünde (önünde), lâkin (ancak), ötmek (ekmek) , tat (zevk), yoqsuz (yoksul). Bu yerde daha

[82] Mehmet Emin. Demirciniñ ögüti. Şiir / Arbatlı Ü. Çocuqlara arqadaş. Qırayet. Birinci kitap. — Petrograd: M.A. Maqsudov matbaahanesi, 1914. — 87 s. — S. 80—81.

qoşmaq kerek ki, qırımtatar tili esas üç şivesinden şekillenip biribirini tamamlağan irmaqqa beñzer. Esası — Ortayolaq şivesi eki taraftan kelgen Qırım çöl (qıpçaq tilleri pıtağı) ve yalıboyu (oğuz tilleri pıtağı) halq şivelerini kendine tartıp bir üniversal qırımtatar tilini meydanğa ketirir. Bunuñ ile beraber sovyet akademigi, türkşınas Ervand Sevortyan meraqlı bir haber bere. O, türkiy tillerniñ evrim hususiyetlerini inceleyerek, qırımtatar tiliniñ grammatik qurulışı qıpçak, luğat terkibi ise çoğu oğuz tipine uyğun kelgenini bahs ete[83]. Bu fenomenni yuqarıda adları keçken qırımtatar ediplerиniñ yazğan arap hurufatlı eserlerinde de rastketirebilemiz. Söz kelimi, maqaleniñ başında qayd etkenimiz kibi, çoqsu hallarda til — halqnıñ milliy tamırlarını, öz toprağına sahipligini isbatlamaqnen beraber milletniñ milliy kimligini saqlağan ceryanıdır. Misal olaraq, ateşin türkçü C. Kermençikliniñ icadına qaytıp, eserlerinde Qırım maişetile yaqından tanış olamız. Cahillik yüzünden üfürükçilerniñ eline tüşüp qurban olğan masum qırımtatar qadın-qızlarına hitaben «buğavlar», «kapik», «quda», «qudalıq», «baqtacı», «çırna», «qırna», «büklesin», «yaman yel», «yürek sıqleti» ve ilh. kibi hususiy terminlerni qullana. İşte, bularnıñ cümlelerde nasıl ifade olunğanını da köz eyleyik:

«Seniñ havasız, küneşsiz dört divar arasında her şeye hasret, dünyaya hasret, yarığa hasret, çiçekler kibi solduğıñ, qafesteki bülbüller kibi öldügiñ, ömür boyu çekişe-çekişe öldügiñ yetişir! Başıñ ağırsa — «qırna», beliñ ağırsa —

[83] Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / ред.: Б. Серебренников. — М.: «Наука», 1970. — 597 с.

«çırma», közüñ, tişiñ ağırsa — «nezle», diye cahil üfürikçilere qurban olduğıñ yetişir! Qarnıñ ağırsa — «büklesin», suvuqlansañ — «yaman yel», mideñ bozulsa — «yürek sıqleti» daha bir şey bulamazlarsa, çarpınmış, — diye cincilere, baqtacılara qurban olduğıñ, taşlardan, topraqlardan yardım isteye-isteye öldügiñ yetişir!..»[84].

Bütün bular havama, mutaasipli köy halqınıñ mantıqqa uymağan ve insan sağlığına zarar ketirgen davranışları kibi körüne. Amma bazı simptomlarnıñ (belirtilerniñ) açıqlanmasını bugünki tıbbiyette bile bulabilemiz. Misal olaraq, Kermençikliniñ «Bu da bir nev «insaf» maqalesinde rastladığımız «irradiatsiya» (irradiare) olayıdır. Yani mide hastalığı sayesinde yürek sahasında peydalanğan sahte bir köküs ağırlığı, sıqıntısıdır.

Til vastasıle milliy mentalitetini aydınlatqan atasözler, deyimler, alğışlamalar ile lânetlemeler de sayılabilir. Bular halqnıñ eñ qadimiy añane ırmaqlarından çıqqan ve genetik kod'unı taşığan bir temeldir. Bunuñ açıq misali Kermençikliniñ «Vatan hainlerine qarğışlarım!» manzumesidir:

«Lânet size ey, zeherli yılanlar, / Yüregiñizi bilesün çayanlar. / Tamırıñıza kükürt soyu yürüsün / Ağızıñızdan taşsun qara qanlar; / Yer yüzünden silsün sizi tufanlar, / Közüñizi tutsun temiz vicdanlar. / Bilmem, daha ne istersiz milletten / Yetişmedimi virdigi qurbanlar; / Yetişir bu milletin sayesinde / Taqındığıñız çeşit-çeşit unvanlar. / Defol gidiñ bu milletin başından, / Yeriñiz olsun qaranlıq zindanlar; /

[84] Kermençikli C. Bu da bir nev «insaf» // Millet. — 1917. — № 18. — İyül 21.

Nedir bu zavallı milletin suçü? / Size yetişmezmi belleysiz küçü? / Tutsa eger yaqañızdan, bir yere, / Qıyamete qadar kelmez eki ücü»[85].

Eser başından soñuna qadar quru qırımtatar qarğışlardan ibaret olğanını köstermek niyetile şiir satırlarını mahsus bir sırağa tizdik. Bu yerde müellif sade halq tilinen vatan hainlerine hitaben, bularnıñ millet işlerine yaqınlaşmamasını israr ete. Ve kontrolsiz coşqunlıq sayesinde samimiy nefretni saqlamay. Ki Qırımtatar Qurultayına demokratik seçimleri arfesinde Merkeziy Müsülman İcraat Komitetini yıqmaq, Qırım müftisi Noman Çelebicihannıñ avtoritetini eksiltmek maqsadınen yapılğan suiqastlar halq sabırınıñ soñ noqtası oldu. Kermençikli büyük darğınlıq durumda bulunırken, düşmanğa mahsus ayırğan sözlerni çoq saylamadan halq ağzında asırlarca şekillengen hazır semantik konstruktsiyalarını qullana. Yani til ve kültür ile arasındaki münasebetlerinden bahs etersek, isterseñ yazılı, isterseñ sözlü metin tili bu halqnıñ bütün evrim tarihini, hadiselerini közden keçirip qayd etken canlı bir şaattır. Velhasıl, çalışmamızda bediy metinniñ milliyligini açıqlamaq içün teklif ettigimiz usullar yalıñız adı keçken yazıcılarnıñ degil, dünyaca meşhur qırımtatar romancısı Cengiz Dağcınıñ eserleri üzerinde de qullanılmaq mümkün. Bütün ömür Londrada yaşap ve soñ nefesine qadar romanlarda qırımtatar halqınıñ tragediyasını «türkçe» añlatqan edipniñ elyazmaları bu yolda cevaplar verebileceginden şüphemiz yoq.

[85] Kermençikli C. Vatan hainlerine qarğışlarım. Şiir // Millet. — 1917. — Sent. 28.

2.2. H. Odabaşnıñ edebiy tilimizniñ inkişafında oynağan rolü

Ekinci Cihan Muharebesinden evvel İsmail Gaspralınıñ yalıñız «Terciman» matbaahanesinde yüzlerce kitaplar basılğanından ve bularnıñ arasında tabiy fenler boyunca dersliklerniñ varolğanını bilemiz. Bu yerde, tabaqat-ul-arz (geologiya), riyaziyat, hendese, beden-i insan (anatomiya), coğrafiya ve ilh. fenlerine bağışlanğan kitaplar uydurma terminologiyası üzerinde degil, yıllarca şekillengen hususiy sözler üzerinde esaslanğandır[86]. Avrupa dünyabaqışlarınen ayrılğan ulu mütefekkirimiz til bilgisi cihetten zengin variyet qaldırğanından şüphemiz olmadan qoşmaq lâzim ki, H.S. Ayvazoviñ «Millet» gazetasında kergin surette aydınlatılğan tatarlıq-türklük tartışmalar milliy terminologiyasınıñ şekillenmesinde de büyük rol oynağandır.

Öz vaqtında ıstılahlarnıñ meydanğa kelüv tarihi meselesinen yaqından tanış olğan H. Odabaş, köy halqı ile ilmiy til üzerinde yapqan devamlı eksperimentler neticesinde böyle yaza:

«Tilimizniñ şimdige qadar işlenmegeninden ve halqnıñ söyleşken tilinde tapılmağan laflarnı öz tilimizden kelиştirilip yapılacağına ya rusça ve yahut arapça, farsiceden alınmaq fena adeti olğanından, bunday bir şeyge başta ıntılğan adamnıñ qarşısında pek büyük küçlükler çıqa. Lâkin men kerek eski, tarihiy türk-tatar til putaqları ve kerekse, şimdigi zamanda yaşağan til putaqları içün bir çoq yıllardan berli

[86] Kerimov İ. Qırımtatar tilinde tabiy fenler boyunca cenkten evvelki bazı neşirler / http://ilmiyqirim.blogspot.com

çalışıp türk-tatar tiliniñ ne qadar bay, ne qadar keñ olğanını körüp bilgenim içün aytışuv tilde olmağan bir çoq sözlerni de tilimizniñ temelini, quruluşını közge alıp keliştirip yasadım. Yabancı sözler qatışmağan hiç bir til olmağanından halqlarnıñ alışıp añlağan ve qarşılığı aytılmağan sözlerni de qullandım...»[87].

Bu lingvistik tecribesinen paylaşmaq niyetinen 1926 senesi Bakuda açılğan Birinci Bütünittifaq Türkoloji Qurultayınıñ minberine de çıqa. Ve umumtürk terminologiya apparatınıñ üç esası üzerinde tizilmesini teklif ete:

1) zemaneviy, tehnikiy sahasında ilerilegen Garbiy Avrupa ıstılahlar;

2) ruhiy, felsefiy alanında türk halqlarında menimsenilgen arabiy ve farsiy alınmalar;

3) yerli avam halq qullanğan özel sözler luğatıdır[88].

Ayrıca aytmaq isteymiz ki, Qurultayğa çağırılğan Qırım delegatsiyasınıñ avtoriteti büyük edi ki, mezkür toplaşuvnıñ protokollarından añlaşılğanı kibi, prezidyum ve ilmiy kâtipligi azalığına saylanğanlarından Bekir Çobanzade, Osman Aqçoqraqlı, Habibullah Odabaş arqadaşlarımız edi. Soñkisiniñ ise «Millet» gazetası sütunlarında mirasqa qaldırğan çeşitli ıstılahlar luğatı da meraqlı:

Aqtaruv — *baq:* «tintüv» [Nasıl tinteler?][89].

---

[87] Odabaş H. Yañı kitap // Millet. — 1919. — № 67. — Mart 25.

[88] Одабаш А. Терминология на тюрских языках (тезисы докладов). — В кн.: Первый всесоюзный тюркологический съезд (26 февраля — 5 марта 1926 г.). Стенографический отчет. — Баку: «Бакинский рабочий», 1926. — 432 с. — С. 190—208.

[89] Millet. — 1919. — № 46. — Fevr. 26.

Añlatuv — a) izahat: «...kitap haqqında oquyıcılarımızğa biraz malümat virmek içün soñundaki añlatuvdan bir qısmını gazetamızda basamız» [Yañı kitap][90]; **b) naqil etme:** «Bu ormanlarnıñ içinde hiç bir zaman susmağan, daima şuruldap aqqan ve bu yerlerniñ keçmişi haqqında pek çoq hayaliy ertegeler añlatqan Uçansuvlar bulunır. Eger yazın onlarnıñ yanına varup otursañ, onlar saña bu yerlerde keçken tatar yaşavından pek çoq şeyler añlatırlar» [Dereköy][91]; **c) ilân etme:** «Bir parça ustalıqlı bir tarzda köçürilgen Aqmescit tükânınıñ keçen künki resmiy añlatuvından bu tükânnıñ halqlar içün ne qadar faydalı olğanını körgen edik...» [Bizde cemaat tükânları][92].

Asravyurt — çocuqlar ocağı: «Pestalotsiy bir yaqtan çift çubuğınen oğraşmaqle beraber bir yaqtan da evsiz, yurtsuz balalar içün bir asravyurt — priyut açtı» [Dereköy] [93].

Aylançıqlı — doğru olmağan, şüpheli: «Siyaset padişalıqlarnıñ arasında olğan bir çoq aytışıp qararlaşuvlarnı, gizli bir talay sözleşüv ve ahdlaşuvlarnı daha adiy manasıman aylançıqlı, dumanlı bir talay ayneciliklerni köstergen bir şey olup qala» [Siyaset ve işleklik][94].

Aylançıqsız — doğru: «İsmail bek eñ ziyade büyük ideallarınıñ artından cuvura, qırımtatarnıñ aylançıqsız, doğrudan doğru olğan faydalarına pek az vaqıt taşlay edi» [Dereköy] [95].

---

[90] Millet. — 1919. — № 67. — Mart 25.
[91] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.
[92] Millet. — 1919. — № 54. — Mart 7.
[93] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.
[94] Millet. — 1919. — № 61. — Mart 17.
[95] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.

Ayrıbilgiç — ehassas, mütehassıs: «...eviniñ müçeleri arasında balanıñ ruhunı, varlığını tanığan, onuñman oğraşqan ayrıbilgiç (mütehassıslar) yoqtır» [Dereköy] [96].

Ayrısöz — ıstılah, termin: «...ayrısöz «termin, ıstılah» degen şey her millette şay, onlarnı yazıcılar, milletniñ tüşünicileri halq tiliniñ temeline uydurıp yasay, qullana, halq da oña alışa, alıp öz milliy adına» [Yañı kitap][97].

Aytışuv tili — halq tili: «...şimdigi zamanda yaşağan til putaqları içün bir çoq yıllardan berli çalışıp türk-tatar tiliniñ ne qadar bay, ne qadar keñ olğanını körüp bilgenim içün aytışuv tili olmağan bir çoq sözlerni de tilimizniñ temelini, quruluşını közge alıp keliştirip yasadım» [Yañı kitap][98].

Azbarcı — qapucı: «...bugün azbarcını «dvornik»ni de çıqardım. Hanege kelgen atlarnıñ ögünden cılap sata eken» [Şeherli tatarda oquv][99].

Baqıcı — seyirci: «...baqıcılarnıñ göñüllerinde dolaşqan bütün bu tüşünceler sahnadaki oyuncılarnıñ temiz, saf varlıqları qarşısında güzel, [...] bir talay duyğularnen de qarışa...» [Bağçasarayğa][100].

Bilgiaytuv — nazariy ders: «...lektsiya» yerine bilgiaytuv deseñ küleler, bu qaba, çirkin eken, lektsiya daha qolay ve daha dülber eken. Lâkin tüşünmiyler ki, halqqa ögretmek içün aytqanda, bunlardan qaysını daha tez añlay» [Bilgiaytuv][101].

---

[96] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.
[97] Millet. — 1919. — № 67. — Mart 25.
[98] Millet. — 1919. — № 67. — Mart 25.
[99] Millet. — 1918. — № 87. — Avg. 9.
[100] Millet. — 1919. — № 53. — Mart 6.
[101] Millet. — 1919. — № 74. — Apr. 2.

Bilgiç — *baq:* «ayrıbilgiç» [Tiyatrolarda][102].

Bizlemek — uclamaq, yontmaq: «...her şeysi olğan qavelerine, cıyayım halqnı başımda, oquyayım, oquyayım; artından da özüm aytıp, yahşı etip bir boşanayım, şapurıp köpüreyim, aytayım, aytayım; soñundan da qalemimi bizlep bir ertege yazayım ki, tatarnıñ şu yumulğan közü ya açılsıñ ya çıqsın!..» [Tatar ne içün gazet oqumay?][103].

Burunğı — evvel: «İki kün burunğı «Millet»te «Ayanç hallarımız» adlı bir yazını oquğan olsañız, menim bugün evden ne çoq duvlap çıqqanını artıq añlağandırsız, ya?..» [Tatar ne içün gazet oqumay?] [104].

Cala — lâtifeler, fıqralar: «Ahmet aqayçün aytılğan ne qadar cala «anekdotlar» olsa, maña yazıp cibersinler» [Küçük-Özenbaş köyü][105].

Cetim — qabiliyet: «Bizim tilimizniñ bu cetimi (talant ve istidadı) Hindu-Avrupa tillerinden farsça ile nemsecege pek oşay» [Yañı kitap][106].

Ciligi tatımaq — uyğan, kelişken; elverişli: «Nasıl birisini, qırq danesini de sevdim, ama bir parça ciligi tatığan birisini tapsañ, babası dünyanıñ altınını istiy, çalğı-çağana istiy...» [Ciligi tatımay][107].

Çalışıcı halq — amele, işçi halq: «Maddiy cihetten çalışıcı halqnen alış-verişçiler eşyanıñ degeri deñişken sayın

[102] Millet. — 1918. — № 82. — Avg. 4.
[103] Millet. — 1918. — № 162. — Noyabr 29.
[104] Millet. — 1918. — № 162. — Noyabr 29.
[105] Millet. — 1919. — № 36. — Fevr. 13.
[106] Millet. — 1919. — № 67. — Mart 25.
[107] Millet. — 1918. — № 128. — Okt. 21.

öz çalışuv ve ya ki sanuv haqlarını da deñiştire bereler» [Bizdeki ocalarnıñ halı][108].

Çızıq — harakteristika: «Keçenlerde Taraqtaş yaşlar cıyıntısına açıq bir mektüp yazğan ve yaşlar cıyıntılarınıñ nasıl çalışmaq kerek olğanını aytacaq yerde, qırımtatar köyleriniñ toptan tögerek bir çızığını (harakteristikasını) çızıp çıqqan edim» [Yaman yazuv][109].

Elcuvarlıq — el yuvmaq içün donatım: «İlle o elcuvarlıq (rukomoynik), eviniñ eñ törüne çıqarıp qoyğan. Suvu, küzgüsi, sabunlığı, her şeyi içinde, cılım-cılım cıltıray...» [Şeherli tatarda oquv][110].

İşleklik — medeniy: «Dereköyniñ işleklik yaşavı içün laf aytqanda, onuñ eñ açıq çizgilernen qaysı tarihten başlap körüngenini köstermege mecbur olmaqlığımdır» [Dereköy][111].

İşpançıq — İspaniya grippi: «...doktor kelip de elini sallap «a, qorqmañız: bu işpançıqtır» dep, külgende, men içimden yahşı olğanım kibi, bunuñ ne olğanını ögrenmege qarar bergen edim» [İşpan hastalığı][112].

Keldiayaq — kelmeşek, yat: «...ocalar onlarğa bunlarnıñ başqa memleketlerde nasıl yasalğanlarını ve asrap çıqarılğan mallarnı bir talay keldiayaq milletlerge verip yibermegense, bunlarnı satuv hususında da özleriniñ faydalanmaları kerek olğanını ve bunuñ içün kerek olğan qolay yollarnı kösterip olurlar» [Yalı boyunda][113].

---

[108] Millet. — 1919. — № 52. — Mart 5.
[109] Millet. — 1919. — № 29. — Fevr. 5.
[110] Millet. — 1918. — № 87. — Avg. 9.
[111] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.
[112] Millet. — 1918. — № 121. — Okt. 12.
[113] Millet. — 1919. — № 10. — Yanv. 12

Kerçekler — faktlar: «...bunlarnı isbat etmek içün Qırımnıñ her köşesinde yüz biñlerce kerçekler (faktlar) vardır [Dereköy][114]».

Kerekliler cıyıntısı — kooperativ, *rus.:* общество потребителей: «...kerek cemiyet-i hayriye, kerek köyniñ yufaq borç bankası ve kerekse kerekliler cıyıntısı (kooperativ tükânı) ve bunday başqa yollarda o halqlarğa pek büyük yardımlarda bulunır» [Mevlüt bayramı][115].

Kirhane — çamaşırhane: «...bizim bu halımıznıñ hasta teline toqunsın ve özümniñ olmasın, alayım men onu, kiteyim o tatarnıñ camisi, medresesi, mektebi, klubı, kütüphanesi, kirhane — her şeysi olğan qavelerine...» [Tatar ne içün gazet oqumay?][116].

Köçürmek — idare etmek: «Bir gazetanıñ başında oturmaq, onu köçürmek qolay bir şey dügül. Onuñ bir çoq yaqlardan bir talay mesuliyetleri var» [Gazeta meselesi][117].

Köçürüvci — a) idare etici: «Digerinde ise köydeki cıyıntılarnıñ defterleri, kâğıtları ve köçürüvci cıyınları (heyet idareleri) yerleşir» [Yalı boyunda]; **b) müdir:** «Körbekülniñ yuqarı mahallesinde keçinmeleri milliy idare tarafından berilgen tatar ocalarından birisi ve mektepniñ köçürüvcisi Abdulhamit efendi Baliçtir» [Yalı boyunda] [118].

Körgü usulı — körgezme usulı: «...Pestalotsiyniñ bu usulına körgü usulı (наглядный метод) derler» [Dereköy] [119].

---

[114] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.
[115] Millet. —1918. — № 177. — Dek. 19.
[116] Millet. 1918. — № 162. — Noyabr 29
[117] Millet. — 1919. — № 69. — Mart 27.
[118] Millet. — 1919. — № 10. — Yanv. 12
[119] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.

Küçlük — zahmet, qıyınlıq: «Bunuñçün o ocalıqnıñ bütün küçlüklerine dayanıp turğan, Alime-Şerfe öz dayısınıñ oğluna nişanlanğance qadar sabır etken edi» [Tutqan yol][120].

Küldüriciler — *baq:* «cala» [Bağçasarayda][121].

Külkü — komediya: «Biñ ağızdan biñ türlü söz çıqar» degen qartlar, bütün bu ağızlardan «yahşı» degen sözni çıqarmaq pek küç bir şey, lâkin Fatma hanım buña muvaffaq olğan bir çingene toyunda külünecek ne olsa, hepsini alğan. Bu oyundan maqsat — külmek. Böyle küldürici oyunlarğa külkü «komediya» derler» [Tiyatrolarda].

Kündek — köbek: «...Kelin bolup tüşken curt / Kündegimni kesken curt / Qolım kirin cuvğan curt...» [Yalı boyunda][122].

Qaravcı — *baq:* «baqıcı» [Tiyatrolarda][123].

Qıbırdanuv — hareket etme, davranış: «...ortalıqnı dirildetip yatqan bir zamanda, birden birge ustalıqnen yavaşlay, qadalıp qala, el-ayaqlarında öyle ince, öyle ustalıqlı hareketler, qıbırdanuvlar köstere ki, kişini özümen beraber oyunğa çeke, kişini bayılta» [Tiyatrolarda][124].

Qıbırdanuvsızlıq — hareketsiz, statikli: «Uzundan uzun monoloğlar (teklafetüvler), qıbırdanuvsızlıq ve cansızlıq onu sahnağa qoymağa mümkün olmaycaq bir halına qoyğandır» [Dereköy][125].

Qorçalav — himaye: «Yaqında köyümizde bir qorçalav heyetini sayladıq ki, bu heyette köyümizniñ mekteplerini

---

[120] Millet. — 1918. — № 123. — Okt. 15.
[121] Millet. — 1919. — № 53. — Mart 6.
[122] Millet. — 1919. — № 10. — Yanv. 12
[123] Millet. — 1918. — № 82. — Avg. 4.
[124] Millet. — 1918. — № 82. — Avg. 4.
[125] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.

kerçekten qorçalay. Zira, bu qorçalav heyeti fevral onda cemaatlarnı ve mektep balalarnı toplap hususiy bir imtihan yaptı. Balalar pek yahşı cevaplar verdiler, güzel-güzel şiirler oqudılar, halqlarnıñ yüreklerini şeñlendirdiler ve bu meclisте mektep faydasına olmaq üzere 446 kümüş 25 kapik aqça toplandı» [Ayırgül köyü içün][126].

Qorqunçaq — drama: «...bu oyun külkü dügül. Ortalıqta olğan muğaytıp ağlatıcı bir vaqadan alınğan. Bunday soñunda ölüm bolup, kişini cılatqan oyunlarda işte, padişa olamasa «drama», qorqunçaq dirler» [Tiyatrolarda] [127].

Qozğav — agitatsiya: «...lâkin bunlar hiç zaman qozğav (agitatsiya) biçimini almamalıdır» [Yalı boyunda][128].

Qural — alet: «Yol kitap (устав), temel-kâğıt» (документ), yertutar (представитель) kibi, iki sözden birleştirip yasalğan ve bir mananı köstergen laflarnıñ tatarcanıñ temeline uyğun olğanını belliymen. Çünki bizniñ tilde buña oşağan pek çoq söz birleşüvleri var. Cel-tirmen, suv-tiren, til-bav, azbar-qapu, çeke-çüy, at-satar, suv-basar kibi... Bunlar cel tirmeni, til bavı, çekken çüy, at satqan kişi, suv basqan yer, tekne qırğan qural (alet) ...» [Yañı kitap][129].

Miyin (miyinniy) — **a) hayal, tüşünce:** «Şimdi neden buyuqup, miyinleşip qaldıñ...» [Tatarnıñ halı][130]; **b) ilmiy:** «Osman efendi qırımlılar arasında miyinniy bilgi usulları ile terbiyelengen biricik kişilerdendir. Eñ çoq oğraşqan yaqları — tarih, filologiya ve ince sanatlardır» [Dereköy][131].

---

[126] Millet. — 1919. — № 18. — Yanv. 22.
[127] Millet. — 1918. — № 82. — Avg. 4.
[128] Millet. — 1919. — № 10. — Yanv. 12
[129] Millet. — 1919. — № 67. — Mart 25.
[130] Millet. — 1919. — № 40. — Fevr. 18.
[131] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.

Müçe — aza, üye: «Bu zemstvoğa qırq bir müçe saylanacaqtır ki, bunlardan yigirmi beş danesiniñ tatarlar tarafından saylanmaq ihtimalı vardır» [Yalta zemstvosı ve tatarlar][132].

Oquv yurtu — qırayethane: «...oquv yurtuna kelgende, bu kitap evinde yasalır, gazetler, jurnallar ve başqa türlü her zaman çıqqan kitapçıqlar ısmarlanır. Bir qaç ustolnen bir qaç iskami bulundırılır». [Yalı boyunda][133].

Özduyğu — instinkt: «Her ne qadar analar instinktnen, yani özduyğu (sevq-ı tabiy)nen balalarnıñ arzu ve tileklerini, varlığını, ruhunı sezip olsalar da, onlarnıñ nasıl etip idare olunacağını bilmezler» [Dereköy][134].

Şebeke — ağ: «Şkolanıñ set «mektepler şebekesi»ne kirmiş bütün iptidaiy mekteplere maarif büdjesinden zemstvo ve şeher idareleri vastasıyle maarifniñ bir qısmı hükümet tarafından virilir diye bir qarar qabul olunıyur» [Dereköy][135].

Teklafetüv — monolog: «Uzundan uzun monologlar, teklafetüvler, qıbırdanuvsızlıq ve cansızlıq onu sahnağa qoymağa mümkün olmaycaq bir halına qoyğandır» [Dereköy][136].

Temel kâğıt — resmiy evraq: «Özleriniñ Qırım hükümeti tarafından yiberilgenlerini aytmadan başqa, ellerinde hiç bir dokumenti, temel kâğıtı olmağan bir talay prokuror arqadaşlarından hiç bir şey añlamaq mümkün olmağanını

---

[132] Millet. — 1919. — № 65. — Mart 21.

[133] *Bu yerde, müellif «oquv yurtu» ve «kitap evi» arasında olğan farqlarnı rusça añlatmağa tırışa: «kitap evi — библиотека, oquv yurtu — читальня, dimekdir».* — T.K.

[134] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.

[135] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.

[136] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.

körgen Qırım Parlament Bürosı reisi Seyidcelil efendi Hattatof bu işniñ nasıl ve ne içün yapılğanını soray, buña qarşı ise şu qarşılıqnı ala» [Yolsuz ve qanunsız işler][137].

Terazeli surette — tüşünilip ölçüngen, mantıqlı tarzda: «Qafası yollu, sistematik bir surette terbiye olunğan, yaşav ve iş meydanına tüzgün ve terazeli surette cürüp olacaq bir kişiniñ yetişmesi içün belli bir zaman içinde belli qurumlı terbiye ve oquv fabrikasınıñ sıqıcı, tüzeltici maşinaları arasından keçmek kerektir» [Yalta zemstvosı ve tatarlar][138].

Terbiyeciler — pedagoglar: «Qırımnıñ her tarafından cıyılğan orus pedagogları, terbiyeciler tatar mektepleriniñ usullı, intizamlı bir surette olmağanını ileri sürüp bunlarnıñ «mektep ağı»na alınamayacağını aytalar» [Dereköy][139].

Tintüv — teftiş etme: «Aqtaruv ve tintüv iki türlü olur. Birincisi ayrı hususiy kişiler haqqında, ikincisi resmiy yapuvlar haqqında. Hususiy bir kişini varıp tintmek içün tintmege kelgen memurlarnıñ ellerinde qaydan kelgenlerini ve ne içün tintmek istegenlerini köstergen resmiy, mühürli bir kâğıtları olur. Onu eñ başta tintecekleri adamına kösterir, tintmek içün ruhset isterler, eger qarşı turmaq istese, zornen tintip kiterler. Resmiy yapuvlarğa kelgende ise, iş bütün bütünge başqa türlü yapılır. Bunlar hükümetniñ öz qanunlarına uyğun ve onuñ emniyetini qazanğan ve oña yardım etmek içün qurulğan yapuvlar olğanından, hükümet bunlarğa her istegen zamanında elini uzatıp olmaz» [Yolsuz ve qanunsız işler][140].

---

[137] Millet. — 1919. — № 47. — Fevr. 27.
[138] Millet. — 1919. — № 65. — Mart 21.
[139] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.
[140] Millet. — 1919. — № 47. — Fevr. 27.

Töbendeki töşemesi — tahta töşemesi: «...sınıfnıñ töbendeki töşemesi (полы) birden birge olğanı kibi teşilgen kitken» [Biz ağlamayıq da, kim ağlasın?][141].

Uruştırmaq — qıyaslamaq: «Çelebi hanım bilen Fatma Şirin hanımnı uruştırıp qarağanda, birincisi yaş küçlü, ikincisi körümli, sınavlı bolup çıqa» [Tiyatrolarda][142].

Yapılıp sınalması — ilmiy amel: «Bizdeki bu til meselesi de şay bir soydan olğan bütün türk-tatarlar içün umumiy bir til yasap meydanğa ketirmek tüşüncesi ortağa çıqqanı kibi, bunuñ ilk yapılıp sınalması (tecribe-i ilmiyesi) bizim üstümizge yapılğan» [Tatar ne içün gazet oqumay?][143].

Yapuv — mesele, sual: «Dereköyniñ yarıqlandırıcı bir tilek kütken yapuvlarınıñ (meselelerиniñ) arasından «Tirilik»ni alğan ve yaqında basılğan cıyıntınıñ «Yol kitabı»nda kösterilgen tileklerine köre, yapacağı işleriniñ ne qadar büyük ve ne qadar ehemmiyetli olğanını köstermek istegen edim...» [Dereköy][144].

Yarıqlandırıcı — maarifnen bağlı olğan: «...zemstvoğa saylanacaq kişiler memleketimizniñ işleklik, medeniy ve yarıqlandırıcı işlerini baqacaqtır» [Zemstvo ve sehim saylavları][145].

Yer bilgisi — coğrafiya: «...dünyada nasıl memleketler var? yer bilgisi (coğrafiya)». Ve daha bunuñ kibi şeyler» [Yalı boyunda][146].

---

[141] Millet. — 1918. — № 151. — Noyabr 17
[142] Millet. — 1918. — № 82. — Avg. 4.
[143] Millet. — 1918. — № 162. — Noyabr 29
[144] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.
[145] Millet. — 1919. — № 48. — Fevr. 28.
[146] Millet. — 1919. — № 10. — Yanv. 12

Yertutar — mebus, vekil: «Bu saylanğan kişiler, o milletniñ tamam yerini tutar, onuñ adından iş körürler. Onuñçün onlarğa yertutar (vekil) derler» [Tatar idareleri ve tatar milleti][147].

Yolbilir — mutehassıs: «...bastıracaq kibi basmahane tapılmağanı kibi, bu işlerni üstüne alacaq yolbilir kitap alış-verişçileri de yoq» [Dereköy][148].

Yolkitap — ustav: «...yolkitap (ustav), temel-kâğıt (dokument), yertutar (predstavitel) kibi, iki sözden birleştirip yasalğan ve bir mananı köstergen laflarnıñ tatarcanıñ temeline uyğun olğanını belliymen» [Yañı kitap][149].

Yolköstericiler — instruktsiyalar: «Maliye müdirliginde kassalar tasırday, para yoq. Şimdilik (instruktsiyalar) yolköstericiler çıqarıp yatalar» [Ciligi tatımay][150].

Resmiy qanunlardan qaçınmağa, sade, añlayışlı üslübinen oquyıcılarnıñ gönyulini almağa çalışqan H. Odabaş milliy matbuat tarihinde körümli şahs sıfatında pekingendir. Şu arada kendisini demokratik ğayeleriniñ izleyicisi olaraq tanıtqanına baqmadan, kimerde lingvistik cihetten qatiyligini duydurğan «Millet» gazetasında bile usanmaq bilmez bir til haveskârı sımasınen aydınlanmağa muvaffaq ola[151]. Böyleliknen, o, uzun müddetli araştırmalarnıñ neticelerini ömürge keçirmesinen oğraşırken, sıra-sıra yañı sözlerni meydanğa ketire ve milliy tilniñ toqtamadan daima harekette bulunğanını israrlıq ile añlata. Çünki halq ağız

[147] Millet. — 1919. — № 48. — Fevr. 28.

[148] Millet. — 1919. — № 21. — Yanv. 26.

[149] Millet. — 1919. — № 67. — Mart 25.

[150] Millet. — 1918. — № 128. — Okt. 21.

[151] Çatırtavlı. Mevlüt bayramı. Kiçkene ertege // Millet. — 1918. — № 177. — Dek. 19.

yaratıcılığı devrinden üstün kelgen yazı, matbuat zamanında biz yalınız til sahibi degil, hatta söz müellifi olmamızğa inana. Faqat, qırımtatar lisanınıñ tamırları nesli az qalğan qaraylarda (qaraimlerde) saqlanğanını tariflep fursatnı qaçırmamaqnı teklif ete:

«...Qırımtatarlarnıñ temiz tili tek qaraylarda qalğan edi. Onlar da özleriniñ aslında-temelinde tatar olğanlarını unuta, tatarlarnıñ dinine açuvlanup öz tuvğan tillerini taşlay, ne din, ne de qance aralarında hiç bir qardaşlıq olmağan ruslarnıñ tillerini alalar...»[152].

Metinden añlaşılğanı kibi, eskiden qırımtatar himayesi, til tesiri altında bulunğan diger halqlarnıñ ağız ve yazılı yadikârlıqları da mevzumız içün pek meraqlı[153]. H. Odabaşnıñ bahs etkeni kibi, bularnıñ eserlerinde qırımtatarlar çoqtan unutqan hususiy sözlerni, ıstılahlarnı da tapmaq ihtimalı bar. Yani bu zamanımızğa qadar saqlanğan qaraylarnıñ mecmuaları, cönkleri, urum ve gagauzlarnıñ ruhiy felsefiy abideleri ve ilh[154]. Bu oğurda da qırımtatar diasporası

[152] Odabaş H. Yañı kitap // Millet. — 1919. — № 67. — Mart 25.

[153] Крымские караимы — исчезающий коренной народ Украины / http://qirimgazet.blogspot.com/2012/08/blog...

[154] Будник Н. Проблемы изучения фольклорных произведений крымских караимов / http://karai.crimea.ua/212-problemy-izuchenija...; Урумы Приазовья. История, язык, сказки, песни, загадки, пословицы, поговорки, письменные памятники [свод фольклорных и письменных памятников урумов — тюркоязычных греков, выходцев из Крыма]. — Алматы: УКЦ, 1999; Nikogli Diana. Moldova'nın güneyi'ndeki etnik kültürlerin etkileşimi (Leksik-etnografik gerçekler üzerinde) // II. Ukrayna'daki türkçe konuşan halklar paneli (Gagauz, Urum, Karay, Kırımçak ve Kırımtatar'nın eğitim sorunları Paneli). — Kiyev: Kiyev Üniversiteti neşri, 2010. — 257 s. — S. 69—78; Abibullayeva E. XXI asırların başlarında anlayış ve metod temelin ince-

yaşağan Romaniya, Türkiye köylerine yapılğan folklor ve dialektolojik ekspeditsiyalar neticelerini de ilmimiz içün yararlı sayılabilir[155]. Ve zanımızca, milliy terminologiya apparatını ğayrıdan quruv işleri sayesinde yañı-yañı müellifler, qıymetli eserler, elyazma kitapları tapılmaq ihtimalı bar. Böyleliknen, meydanğa ketirilecek büyük elektronik arşiv fondları vastasınen qırımtatar halqınıñ tarihinde ögrenilmeyip qalğan boşluqlar tamamlanmaq imkânını evvelden köremiz. Nihayet, Qırım matbuat hayatına qaytqanda, közümizge «Azat Qırım» gazetasında añaneviy surette basılğan almanca-qırımtatarca, qırımtatarca-rusça harbiy terminolojik luğatçeleri çarpa. Bu yerde, müsülman ehalisiniñ harp işi sahasındaki bilgilerini arttırmaq maqsadınen devamlı surette gazeta abunecilerine nümayış etilgen materiallar halâ bugün qıymetini coymağandırlar. Bulardan bir-eki örnek ketirmeğe lâyıq sayamız. Bu:

1) **harbiy rütbelerni tanıtqan sözler:** mulâzim (лейтенант), yüzbaşı (капитан), biñbaşı (майор), qaymaqam (подполковник), miralay (полковник), mirliva (генерал-майор), ferik (генерал);

2) **askeriy teşkiller:** tayfa (экипаж), bölük (группа), liva (бригада), alay (отряд), askerler bölügi (воинское соединение), asker sırası (колонна войск), taqım (взвод),

lenmesi ve kırımtatar dilinde eğitim // II. Ukrayna'daki türkçe konuşan halklar paneli (Gagauz, Urum, Karay, Kırımçak ve Kırımtatar'nın eğitim sorunları Paneli). — Kiyev: Kiyev Üniversiteti neşri, 2010. — 257 s. — S. 201—208.

[155] Nedret Ali Mahmut. Türkoloji çalışmaları — Studii şi articole de turcologie. — Constantsa: EX PONTO, 2004. — 590 s.; Enver Mahmut. Türkoloji çalışmaları. — Studii de turcologie. — Constantsa: EX PONTO, 2004. — 619 s.

tabur (батальйон), bölük (рота), top alayı (артиллерия), zenit topları (зенитная артиллерия);

3) **cephe-stratejik noqtaları:** qısım (участок); hat (линия); cebhe arqası (тыл фронта), tayyare meydanı (аэродром), ambar (склад), harbiy noqtalar (военные объекты);

4) **ağır zırhlı maşinalar:** pike tayyaresi (самолет-пикир), bombarduman tayyaresi (бомбардировщик), avcı tayyaresi (истребитель), tayyare gemisi (авионосец), geminiñ kögertesi (палуба), geminiñ qaburğası (борт корабля);

5) **donatmalar ve levazımat:** sedye (носилки), miğfer (каска), canavar düdügi (сирена), pervane (пропеллер), çar (калибр), fişenk (патрон), hava fişenki (ракета);

6) **ayrı cephe hızmetçileri:** istihkam (сапёр), sıhhiya (санитар) ve ilh[156].

H. Odabaşnıñ ve onuñ zamandaşları kibi, eski gazeta metinlerinde qullanılğan eksplikatsiya elementleri, yani havuzlar (tırnaçıqlar) içersindeki rusça ekvivalentleri, yoqsa tercimesine dayanmağan ecnebiy ıstılahlarnıñ qırımtatarca izahatları kommunikatsiya tesiriniñ küçüni arttırmaq; oquyıcınıñ türlü sahalarğa bağlı olğan mühim malümatlarnıñ ğayesini terenden açıqlamaq içün qullanılğandır. Meraqlısı şu ki, metinlerdeki bilingvistik tekrarlanuvlar sovyetler hükümetiniñ başlağan assimilâtsiya kampaniyasından evvel rastkeline. Albu ise 1930'nci senelerde yayınlanğan Qırım müsülman neşirleriniñ mündericesini tahlil etkende,

[156] «Azat Qırım» gazetasında qulanılğan sözlerniñ cedveli // Azat Qırım. — 1942. — № 26. — Apr. 21; 1944. — № 26. — Mart 28.

mında çoqusı qırımtatarca hususiy terminlerni kommunistik ğayelerine uyğun kelgen ıstılahlarnen avuştırılıp turğanını seyretemiz. Velhasıl, tarihiy devirlerniñ ğayeleri ne qadar deñişilirse deñişsin, faqat neticesinde mezkür doğma til meselesiniñ kerginliginden yalıñız türk olmayıp, slavyan halqları bile globalizatsiya sayesinde büyük qasevetler çekkenini kimseden gizlemey. Soñkileri ise, hatta añsızdan rus yazısınıñ latin hurufatına avuşılmaq tehlükesinden rahatsızlıq çeke[157]. Bu bilingvizm meselesi «Terciman»nı leksika, frazeologiya ve grammatika baqımlarından araştırğan L. Köroğlunıñ maqalelerinde de güzel açıqlana[158]. Tenqitçi İsmail Gaspralı qırımtatar metinlerinde sıq-sıq qullanğan rusca ekvivalentler ve izahlar vastasınen mezkürniñ üslübini açıqlamaq niyetinen yañı yollarını, usullarını aydınlatmağa ğayret köstere. Haqiqaten, evvelki matbuatımıznıñ milliy ahenkini, koloritini çizecek, milliyligini aydınlatacaq olsaq, bu yerde sadece til aktsentini degil, yazıcılarımıznıñ añaneviy qırımtatar dünyabaqışını, mecazlı tüşünceleriniñ tiziliş şeklini ve daha sıra-sıra mühim inceliklerini de közden qaçırmamalı. Yaqınlarda qırımtatar tiliniñ huquq terminologiyası mevzusında ilmiy tezini qorçalağan O.D. Rustemov halqımıznıñ hasıl ıstılahlarını Qudatqu Bilik, Codex Cumanicus, Qadı-Askerler defterleri, Qırım Hanlığı yarlıqları kibi ve diger asar-i atiqalarından araştırıp meydanğa çıqarmaqnı teklif etse, biz daha bularnıñ ekinci ocağı ¾ milliy matbuatımızdır, diye sayamız.

[157] Epşteyin Mihail. Beşeriy ilimlerden beşeriy tehnologiyalarğa doğru: Ders-1. / http://www.youtube.com

[158] Короглу Л. Билингвизм как функциональная черта газеты «Терджиман» / http://ilmiyqirim.blogspot.com

Bölüm III

QIRIMTATAR BEDİY, TENQİDİY SÖZÜNİÑ MİLLİY ALÂMETLERİ

3.1. «Millet»niñ tekstologik hususiyetleri: dünü ve bugüni

Cenkten evvel icat etken yazıcılarnıñ yaratıcılığını tahlil eterek, qırımtatar ziyalılarınıñ bütün türk dünyasını lehçe ile birleştirmek kibi arzularnı his etemiz. Bu samimiy hayallarnıñ devamını 1928 senesi Qırımda teşkil olunğan «Yañı Elifba Dostları Cemiyeti»niñ yayratqan «Yeñi elifba Şarqta inqilâp demektir!» ğayesinde tapmaq mümkün[159]. Demokratik inqilâp demir perdeleri artında yüzüni saqlamağa çalışqan Sovyet sotsialistleri başta umum halqlarnı «birleştirmek» maqsadınen rus elifbesini de latincege avuştırmağa akademik seviyesinde ciddiy davranışlarını köstergeni kibi olsa, neticede ise siyasiy, mahalleviy, içtimaiy ve ilh. sebeplerden dolayı, latin yazısından vazgeçe[160]. Keniş şeklinde tüşünmege alışqan «Yañı elifba» mücahitleri sovyetlerniñ zalım siyasetini duyğan İdil-Ural tatarlarnıñ vekilleri Galimcan Şaraf, Galimcan İbrahim ve türkoloji konferentsiyasınıñ ayrı taqım iştirakçilerinen kötergen bu japonyalılar latin elifbesini qabul itmedikleri halda ne içün teraqqi itken ve medeniyleşkenlerdir? Dünyanıñ her tarafında,

[159] Qırım Muhtariyetli sotsialist Şuralar Cumhüriyeti hükümetiniñ atçotı. — Aqmescit: Qırım Devlet neşriyatı, 1929. — 121 s. — S. 96.

[160] Материалы по вопросу о латинизации русской письменности // Культура и письменность Востока: Сб. ст. 6. — Баку: Издание ВЦК НТА, 1930 / www.tapemark.narod.ru...; Луначарский А. Латинизация русской письменности // Культура и письменность Востока: Сб. ст. 6. — Баку: Издание ВЦК НТА, 1930 / www.kadmir.org; Ельдесов Д. Заблуждения латинизации или нокаутирующий удар по языку / www.zonakz.net/articles/27220.

medeniyet dünyasınıñ her sahasından alimler, mütefekkirler ve mütehassıslar yetiştirgen yehudiler ne içün elifbelerini degiştirmey? Qomşularımız bulunğan gürcüler ve ermeniler ne içün latin elifbesine keçmey?[161] kibi haqlı suallerine ehemmiyet bermeyler, dep neticeler çekmezden evvel bir-eki delilge müracaat eteyik.

Qırımnıñ medeniy-içtimaiy ömründe 1920—30'ncı yıllarındaki Sovyet hükümetiniñ ğayeviy-siyasiy tazıyığı ve qırımtatar ziyalılarına nisbeten yapılğan teftişler, tevqif, qatiller zamanı olaraq belli[162]. Bu tazyıqnıñ qurbanı olğan V. İbrahimov, A. Özenbaşlı, H. Giraybay, H. Çapçaqçı, H. Turupçı, S. Hattatov, H. Odabaş, C. Ğafar, O. Aqçoqraqlı, H. Ayvazov, A. Lâtifzade misalinde medeniyet erbaplarınıñ yerine ketirilgen yañı kadrlar zayıf ve tecribesiz ediler. Özüne tabiy etnik müsülman halqlarını «cahillikten

[161] Ayvazov H. Yeñi yol. Yeñi elifba haqqında. — Aqmescit: Qırım Yeñi Elifba Merkeziy Komitesi, 1927. — 60 s. — S. 54—55; Ağam Alioğlu. Yeñi elifba mudafaa yolunda. — Aqmescit: Qırım Yeñi Elifba Merkeziy Komitesi, 1927. — 67 s. — S. 32; Ayvazov H. Yañı elifbaya keçmek meselesi (Ayvazof arqadaşın «Yañı elifba mudafaa yolunda» namındaki eserinden bir parçasını derc etecek eser yaqında basılacaqtır) // İleri. — 1927. — № 4 (12). — Apr. — S. 57—60.

[162] Валякин А. Из истории крымскотатарского национального движения в период становления крымской республики 1921 — 1928 гг. / Последняя рукопись Сабри Айвазова. Дело партии «Милли Фирка. Из серии рассекреченная память. — Т. 1 / [сост. А.В. Валякин, Р.И. Хаяли]. — Симферополь: Доля, 2009. — 352 с. — С. 141—155; Çalbaş. Qırımğa çufutlarnı köçürüv // Azat Qırım. — 1942. — № 5. — Fevr. 6; Ülküsal M. Kırım yolunda bir ömür: hatıralar. — Birinci baskı. — Ankara: Şafak Matbaacılık San. Tic Ltd. Şti, 1999. — 424 s. — S. 143—144.

qurtaracaq olğan» Şuralar hükümeti ise öz reformalarınen oquv yurtlarında inqilâptan evvel ve soñ ögrenilgen ilmiy kitaplarnı yasaq ete ya da defalarca deñiştire[163].

İşte, 1928'den 1938' senesinecek Qırımda latin harflerinen çıqarılğan devamlı neşirlerniñ çoqusı öz seviyesinen evvelkisinden kommunistik sunniyligi, ahenksizligi ile belli. Eñ esası bu hükümetniñ teklifini istep-istemeyip qabul etken altmıştan ziyade halqnıñ elifbeleri ömürde milletlerara medeniy köpüri olmayıp, aksine qaramaqarşılığınen türkiy milletlerni biri-birinden hep uzaqlaştırdı. Siyasiy qapqanğa oğrağan türk qavimlerinde oqumağa-yazmağa bilmegenlerniñ sayısı arttıqça, iqtisadiy-içtimaiy, siyasiy-medeniy durumları da fenalaştı[164]. Lâkin yazıları olmağan (az şekillengen) Bepsâ, İtelmen, Ket, Koryak, Yaqut, Çuvaş kibi halqlar içün yañı elifbelerniñ menimsemeleri faydalı olğanı haqqında bilgilerimiz bar[165]. Bu yerde kommunizm uşaqları tarafından türk müsülmanlarınıñ yazılarına nisbeten yapqan ğayeviy reformalar siyasetini ögrenir ekenmiz, 1969—70'nci senelerde Qazaqıstanda «Kommunizm tuyğı»

---

[163] Дмитриев Н. Крымская языковая экспедиция // Революция и письменность Востока: Сб. ст. 2. — 1936. — С. 159. ; M.K. Kommunizm ve mekteplerimiz // Azat Qırım. — 1942. — № 93. — Dek. 1.

[164] Юманкулов И. К итогам крымской экспедиции // Революция и письменность Востока: сб. ст. 2. — 1936. — С. 167.

[165] O. Aqçoqraqlı. Yazılar tarihinden / Osman Aqçoqraqlı: eserler toplamı / tert. et. İ.A. Kerim. — Aqmescit: «Tavriya» neşriyatı, qırımtatar edebiyatı bölügi, 2006. — 320 s. — S. 181 — 189; Сахарных Д. Латинизация: очерк из истории удмурдской письменности // Альманах школы молодого автора. — М.: Наталис, 2002. — С. 97—106 / http://www.udmurt.info...

gazetasınıñ ilâve olaraq arap hurufatında çıqqan «Yeñi hayat» adlı uyğurca kündelik neşirini qayd etmeli[166].

Misal olaraq, Hasan Çergeyniñ «Eşit, mevta ne sevleyur!» adlı eserini alayıq. Poema 1905 senesi yazılıp, 1909 senesi neşir olundı. Bu yerde oquyıcı qabirden tirilip çıqqan ve köy, şeherlerni dolanğan mevta misalinde Qırım müsülman cemiyetiniñ acınıqlı vaziyetini köre. Bundan ötrü müellif qattı nezaret teşkilâtlarından saqınaraq, añaneviy arap yazısı yerine rus elifbesini qullanmağa mecbur ola[167]. Zaten, böyle misallerni ketirgenimizniñ sebebi bu sabıq Şuralar esareti altında yaşağan türk-müsülmanlarda hurufatlar meselesiniñ hem menfiy ve hem müsbet taraflarını köstermektir. Belli qırımtatar hattatı, etnograf ve tarihçisi O. Aqçoqraqlınıñ bu hususta aytqanı kibi, medeniyet yoluna tüşken halqnıñ iqtisadiy-siyasiy vaziyetleri deñişkeninen, qullanğan mustaqil yazısı da ğayıp ola[168] Bazıda bu yazılar aksine, ğayrıdan tiklene, yani gizli qullanılıştan alınıp resmiy olaraq tanılabilgenini 1940'ncı yıllarda çıqqan «Azat Qırım»

---

[166] ییڭی هایات. – ۱۹۷۲. – № ۱۲۵ (٤٣٣). – توكته بر. – ئوچنچی ژیل چقشی. – ئویغور تیلدا چقدیغان رییوبلكلار ئارا "كومموننزم تویغی" گیزتنڭ قوشومچیسی (پوتكول ئه لله رنڭ پرولیتارلری برلشڭلار!)

[167] Kerimov İ. «Eşit, mevta ne sevleyur!» (A. Çergeyevniñ poemasına dair bazı qaydlar) // Yıldız. — 1996. — № 6. — S. 158 — 167; Бельгисиз. Эшид, мевда не севлеюр! Манзуме. — Джанкой: типография М.И. Абкина, 1909. — 12 с.

[168] O. Aqçoqraqlı. Yazılar tarihinden / Osman Aqçoqraqlı: eserler toplamı / [tertip etici İ.A. Kerim]. — Aqmescit: «Tavriya» neşriyatı, qırımtatar edebiyatı bölügi, 2006. — 320 s. — S. 181 — 185.

gazetası misalinde körmek mümkün[169]. Bu yerde II. Cihan Muharebesi zamanında Qırım müsülmanlarınıñ ömrüne dair vesiqalı malümatlarnıñ arap, kiril ve esaslı olaraq latin elifbesi ile birlikte oquyıcığa taqdim etilgenine qanaat olamız. Añılğan yazılarnıñ soñkisi ise Türkiye, Azerbaycan ve Qazanda muvaffaq olğan, yani türkiy grammatik hususiyetlerine azmı-çoqmı uyğunlaştırılğan yañı elifbeleriniñ bir sintezi edi[170].

Misal olaraq, çalışmanıñ serlevhasında biz belgilegen «Millet» gazetasındaki qırımtatarca metinlerni bugün latin yazısı sayesinde rastketirgen qıyınlıqlarnı añğanda:

1. Arap, fars ve rusça hususiy terminler, qısqartmalarnıñ doğrusını tapmaq içün mahsus izahatlı luğatlarğa, mütehassıslarnıñ tecribelerine müracaat etsek bile, cevapları tapılmağan bir çoq suallerimiz mevcuttır.

2. «Millet» gazetasınıñ metinleri misalinde Qırım lehçesiniñ bir derecede silingenini qayd etmeli. Bu ciddiy meseleniñ özegini Cemil Kermençikliniñ çalışmalarında körebilemiz[171].

O, Yahya-Naci Bayburtlınıñ 1927 senesi basqan elifbesinde arapça «waw» harfiniñ üstünde mahsus hareke-

[169] *Yuqarıda «Azat Qırım» gazetanıñ muharrirleri İ.N. Nuriyev ve M. Qurtiyev olğanını aytqan edik. Faqat, mezkür neşirniñ yañı tapılğan nüshalarını ögrengende, mında muharrirlik yapqanlar arasında A. Zehni, M. Reşat kibi adlarını da rastketirdik.* — T.K.

[170] Yañı elifbemiz // Azat Qırım. — 1942. — № 61. — Avg. 21; Velican M. Yañı elifbe hususında // Azat Qırım. — 1942. — № 61. — Avg. 21; Neçün arapça yazamız // Azat Qırım. — 1944. — № 3. — Yanv. 7.

[171] Kermençikli C. Bizde elifba kitabı // Terciman. — 1916. — № 81. — Apr. 9; Terciman. — 1916. — № 83. — Apr. 14.

ti olmayıp [o], [ö], [u], [ü] seslerini ifadebilgenini ayta. Qarmaqarşılıqnı doğurğan hafif «h» harfi [e] ve hem [a] kibi oqulğanını «para», «pare», «bağçada», «bağçede» kibi sözlerniñ misalinde köstere. Bunıñ ile beraber «Millet» gazetasında qullanılğan «kâf» harfi üstünde belgileri olmayıp hem «gef» hem de «ñ» harfleriniñ vazifelerini eda etkenini köremiz. Zemaneviy araştırıcılar içün arap hurufatlı metinlerde qullanılğan idiyur (idiyor), güzel (küzäl), halda (halde), urbalar (urbeler), Qırımda (Qırımde), haman (heman), qalmaya (qalmaye), kök (gök, kük,) devlet (davlät), keldi (geldi), lâkin (lekin), asker (askär), zalım (zalim) ve ilh. sözlerniñ oqunışı bir qaç türlü olğanını qayd etmeli. Ve mında şimaliy-türkiy, ğarbiy-türkiy lehçeleri tesirinde azmı-çoqmı bulunğan eski qırımtatar metinleriniñ milliy çizgilerini aydınlatıp saqlamağa kerek olğanı meydanğa çıqa.

3.2. «Azat Qırım» gazetasınıñ latin yazısı ve qurultaycılar

«Azat Qırım» gazetası abunecilerniñ maneviy ihtiyaclarını hal etmek, nesiller arasında medeniy köpürni tiklemek niyetile til temizligi, elifbe elverişligi oğrunda büyük işler becere. Milliy ğayeni her bir qırımtatarına ulaştırabilmek içün hem arap, hem latin ve hem kiril hurufatlarını qullanmaqtan qaçınmay edi. «Azat Qırım»da latin elifbesiniñ bazı hususiyetlerini izleyerek ğayet meraqlı olaylarğa rastkele bilemiz. Misal içün, neşirni eliñe alğanıñnen birinci olaraq qırımtatar sözlerinde — «q», «ñ», «ğ» yerine çoqsu — «k», «n», «g» harfleri yazılğanı közge çarpa. Tabiy, buña hazır olmağan adiy oquyıcı metinlerniñ türkçe veya Türkiye tesiri altında bulunğan qırımtatar diasporasına mensüp olğanını bellemek mümkün. Vesilesiyle, 1943 senesi, mart 30'da N. Çelebicihannıñ hatiri içün basılğan «Ant etkenmen» şiiriniñ meraq çekici özel şeklini almalı:

«Ant etkenmen tatarlarnın yarasını sarmaga,
Nasıl bolsun bu zavallı kardaşlarım çürüsün?
Onlar içün ökünmesem, kaygırmasam, yaşasam,
Yüregimde kara kanlar kaynamasın, kurusun!

Ant etkenmen şu karangı yurtka şavle serpmege,
Naslı bolsun eki kardaş bir-birini körmesin?
Bunu körüp, busanmasam, mugaymasam, yanmasam —
Közlerimden akan yaşlar derya deniz kan bolsun.

Ant etkenmen, söz bergenmen bilmek içün ölmege,
Bilüp körüp milletimnin köz yaşını silmege.

Bilmi, körmi bin yaşasam. Kurultaylı han bolsam,
Kene bir kün mezarcılar kelir meni kömmege».

Bu yerde, elifbe añlaşılmamazlığından ğayrı, bir vaqıtlarda mezkür şiir metni üzerinde çıqqan devamlı tartışmalarnı hatırlamamaq mümkün degil. Ki, milliy marşnıñ sözleri müellifniñ yazğan şiirine uymalımı, halqnıñ ğayeviy yonelişini ifadelemek içün tüzetilgen variyantını almalımı, — kibi sualler 2012 senesi Aqmescitte çağrılğan V. Qırımtatar Qurultayınıñ kün tertibine qoyulsa bile mesele böyle de çezilmeyip qaldı[172]. Her halda, milliy gimn öz mündericesile milletniñ menfaatına çalışmaq kerek. Böyleliknen, eserniñ dörtlüklerinde rastkelingen «tatarlarnıñ» («bilmek») yerine qullandığımız «milletimniñ» («millet») sözü bugün halqımıznıñ aleyhinde çevrilgen fırıldaqlarğa qarşı bir alet kibi sayılabile. Velhasıl, «Azat Qırım»da işlenilgen hususiy qırımtatar harfleri ve umumen latin elifbesiniñ ayrı bir tarihinden bahs etmekni zarur köremiz.

1942 senesi, küz başında «Azat Qırım» gazetasınıñ idaresi latin harfleri olğan yazı maşinasını satın ala»[173] satırlarınen başlanğan ilânı misalinde II. Cihan Muharebesi zamanında neşircilik meseleleriniñ çeşitli meşaqatlarını başından keçirgenini añlamaq ağır degil. Meraqlısı şu ki, ilk numarası yanvar ayı başında çıqqan gazeta, latin harfli maşinasını satın almaq hazırlığını yalıñız sentyabr 25'te bildire. Yani mart 27'den itibaren «şapka»daki logotip yazılarını ve soñra yavaş-yavaş diger nüshalarda ayrı rubrikalarnıñ

[172] Доклад Председателя Меджлиса М. Джемилева на 4-ой сессии Курултая V созыва (21 июля 2012 г.) // http://qtmm.org.

[173] İlân // Azat Qırım. — 1942. — Sent. 25.

adlarını, maqalelerini latin elifbesinen basmağa başlağan neşir azmı-çoqmı yarım yıl zarfında nasıl donatmalarından faydalanğanı belli degil?.. Ama kene de gazeta hadimleri abunecilernen yaqın diyalogda bulunıp, mezkür meseleniñ tezden çezilmesi içün çareler araştıra, kerekli tedbirlerniñ planlarını tize. İşte, bunu «Oquyıcılarımıznıñ diqqatına» degen bildirüvlerden ögrenebilemiz:

«Kerek şeherlerdeki ve kerekse rayonlardaki oquyıcılarımızdan alınğan mektüpler, «Azat Qırım» gazetasınıñ latinleştirilgen harflernen basılıp çıqması meselesiniñ tezce çezilmesi kerek olğanını añlatalar. Müsülman Komitesi bu hususta kerek olğan tedbirlerni qullanma hususta elinden kelgen derecede çalışa. Bu meseleni çezmek içün ayrıca komissiya teşkil olundı. Biz, sayğılı oquyıcılardan kerek rayonlarda ve kerekse şeherlerde, evvelde bulunğan tipografiylarda latin harfleri olup-olmağanını ve şimdi o harflerniñ nasıl bir halda bulunğanlarnı «Azat Qırım» gazetası redaktsiyasına bildirmelerini rica etemiz»[174].

İsterseñ oquyıcılar kütlesi, isterseñ gazeta idaresi milletniñ bütünley latin yazısına keçmek ciddiyligini bu satırlardan açıqtan sezilmektedir. Keza, Qırımda 1928—38, 1942—44 ss. arasında latinleştirme kampaniyasınıñ ğayeviy yonelişlerini incelesek, qırımtatarlarnıñ milliy şuurı nasıl deñişmelerge oğrağanını körmek ihtimalı bar. İşte, birinci adımlarda ilerige sürülgen ğayeler iqtisadiy, tehnikiy elverişligi; arap yazısında silingen milliy kimligin ifadelenmesi; türk-müsülmanlarnıñ birleşmesi; millet azlıqlarınıñ inqirazdan qorunması esasına qurulğan olsa, «Azat Qırım» gazetası

[174] Oquyıcılarımıznıñ diqqatına // Azat Qırım. — 1942. — Yanv. 30.

devrinde latin elifbesin missiyası qırımtatar halqını Avrupa medeniyetine yaqınlaştırmaqtan ibaret edi[175]. Devriy matbuatta maarif, elifbe, imlâ ve ilh. mühim qonularnen çıqışta bulunğan Aqmescit Tatar Komitetiniñ Medeniy İşler Şube müdüri M. Velicanov «Yañı elifbe hususında» maqalesinde aytqanlarımızını böyle satırlarnen tasdıqlay:

«Şimdi keçirmekte olduğımız tarihiy vaqialar, Qırımda büsbütün başqa bir içtimaiy ve siyasiy vaziyet meydanğa ketirdi ve bizge Avrupa medeniyetinde bulunmağa imkân doğurdılar. Bu münasebetni qolaylaştıracaq vastalardan biri — yazımızınıñ Avrupa halqlarınıñ yazılarına yaqınlaştıruvdır».

Ve münevverler havesliknen qarşılacaqlarına ümüt beslep medeniy bölükniñ yañıdan tertipke ketirgen qırımtatar elifbesini nümayış ete[176]. Bunuñ ile birlikte yañı elifbege telâfuzda, imlâda bir çoq qıyınlıqlar doğurğanı ve hem cenübiy şivelerde büsbütün coyulğanı içün «ñ» harfiniñ kirmegenini de qaydlay. İşte, bugün internet, telefon tehnologiyalarınıñ hızlı ilerilemesinen mezkür qırımtatar harfi üzere peydalanğan qolaysızlıqlar Velicanovnıñ haqlılığını ortağa qoya.

M. Ülküsal öz çalışmalarında qayd ettigine köre, muharririyet heyeti latin elifbesinen basqan maşinasını ahırı soñu ta Romaniyadan tapıp Qırımğa ketirte[177]. Bu zaman

[175] Davutov Ğ. Latin elifbası tarafdarıyım // Yeñi dünya. — 1927. — № 30 (1209). — Fevr. 6.

[176] Velican M. Yañı elifbe hususında // Azat Qırım. — 1942. — Avg. 21.

[177] Müstecip Ülküsal. «Azat Qırım» gazetesi / Kırım Türk-Tatarları (Dünü, bugünü, yarını). — İstanbul: Baha Matbaası, 1980. — 366. — S. 304—309.

arasında yayınnıñ hem adresi, hem sahibi bir qaç kere deñişebildi. Böyleliknen, «Azat Qırım» başta Aqmescit Şeher İdaresiniñ ve soñra, yanvar 30'dan itibaren Qırım Müsülman Komitetiniñ naşir efkârı olaraq Salğır-26, Kantarnaya-20, Puşkin-14 adresleri boyunca yerleşe edi. Meraqlı bir şey. «Kantarnaya» soqağınıñ 20 nomerolı binasında 1918 senesinden itibaren I. Qırımtatar Qurultayın naşir efkârı «Millet» gazetası ve soñra ise 1943'te Noman Çelebicihan adına milliy kütüphane açılıp çalışa ediler[178].

Yayınımız muayen muddet zarfında latin «q» harfinden mahrum olğanından ötrü öz maqalelerini «M.K.» qısqartmaları ile imzalağan Mustafa Qurtiyni añmalı. Azmı-çoqmı 3 numara çıqarmağa yetiştirgen İ. Nuriniñ yerine keçken Qurtiy zamanlarında gazeta 2 sahifeden — 4 sahifege qadar büyüdi. Ve haftada bir degil, eki kere, yani cuma ve salı künleri çıqmağa başlay. Faqat, bahs ettigimiz kibi, «Azat Qırım»nıñ çeşitli qıyınlıqlar yüzünden eski kölemine qaytqan veya esas neşir olunuv cedvelinden çekilip kâh çarşenbe ve cumaertesi, kâh bazar künleri çıqqan vaqıtları ola[179].

[178] A.Z. Eki mühim qarar // Azat Qırım. — 1943. — № 48 (144). — İyün 16.

[179] «Azat Qırım»nıñ 1942 senesi 4 sahifeden vazgeçip, 2 sahifede basılğan nomerleri: № 30 (mayıs 5), № 31 (mayıs 8), № 32 (mayıs 12), № 33 (mayıs 15), № 35 (mayıs 22), № 36 (mayıs 26), № 37 (mayıs 29), № 38 (iyün 2), № 39 (iyün 5), № 40 (iyün 9), № 41 (iyün 12), № 42 (iyün 16), № 43 (iyün 19), № 44 (iyün 23), № 46 (iyün 30), № 48 (iyül 7), № 50 (iyül 14), № 52 (iyül 21). Bu kibi tehnikiy problemler 1943 senesi de meydan alğanını «Oquyıcılarımızğa» serlevhalı bildirüvden körmek mümkün: «Bazı tehnikiy sebeplerden ötrü bu nomeradan başlap, ğazetamız muvaqqat olaraq yalñız eki sahife çıqacağını sayğılı oquyıcılarımızğa bildiremiz» // Azat Qırım. — 1943. — Fevr. 2.

Matbaa donatmaları Romaniyadan ketirildi, dep aytqan edik. Amma ara-sıra gazeta manşetlerinde mezkür Aqmescit Komitetiniñ latin elifbesi boyunca çıqarğan qararlarına zıt kelgen: «ja», «ä» («â» yerine), «ŋ» («ñ» yerine), «ç» («c» yerine) kibi Qırımda eskiden qullanılğan harf şekillerini rastlamaq mümkün[180]. Meselâ, «Qrım Musül'man Komitetiniŋ naşır efkjarı» veya «Cuma» yerine «Çuma» sözü. Bu yerde, 1931 senesi qırımtatar dramaturgı Ümer-Fehmi İpçi tercimesinde neşirden çıqqan Gogolniñ «Ölü çanlar» adında bir eser aqlımızğa kele[181]. Bugün, uzun yıllar boyunca zemaneviy türk elifbesine alışqan oquyıcı «Ölü canlar»nı «Ölü çanlar» kibi oquycaq olsa, tuhaf bir halğa oğramaq havfı bar. Nihayet, bu kibi elifbe çubarlıqlarnıñ mahiyeti türk halqlarını biribirinden uzaqlaştırmaqtan ibaret olğanını Sovyet hükümetin siyasetinden bilemiz[182]. Böyle olmasa, o devir qırımtatarlarda latin yazısınıñ talihi ne olacağını tüşüngen kişiler diger türk halqlarından üstün körünmek içün öz yañı elifbesini özelleştirmege tırışa edilermi?!. Bu sualge cevabını «Azat Qırım» yazıcılarından daha birisi sayılğan iqtidarlı hoca, şair, teatr aktörı[183] — Hasan Çergeyevin icadında

[180] Кая И. Руководство для обучения крымскотатарскому языку по Новому алфавиту. — Симф., 1928. — 126 с.

[181] Gogol N. Ölü çanlar. Poema / Çevirgen Ümer İpçi. — Aqmescit: Qırım devlet neşriyatı, 1931. — 238 s.

[182] Millet cevherleri: N. Çelebicihan, C. Seydahmet, H. Ayvazov, H. Odabaş, O. Murasov, C. Kermençikli, A. Qadrizade: 1917 — 1920 ss. «Millet» gazetasında basılğan edebiy-publitsistik eserler / tert. et. T. Kirim; [muharrirler: İ. Kerim, U. Edem]. — Simferopol: QCi «Qırımdevoquvpedneşir» neşriyatı», 2012. — 716 s. — S. 12 — 18.

[183] Grabov E. Qırımtatar teatrisiniñ tarihine ait bazı sahifeler // Azat Qırım. — 1942. — № 14. — Mart 10.

bulurmız, diye mezkürniñ «Eşit, mevta ne sevleyur» poemasına muracaat ettik. 1909 senesi canlı halq tili faqat, kiril hurufatınen basılğanından ötrü eserde qırımtatar imlâsına az uyğan nazik yerleri çoqtır. Amma, yanında «açeli» («acele»), «taçip» («taacip»), «teçirbe» («tecribe»), «çanı» («canı»), «çaillik» («cahillik»), «çami» («cami»), «çümle» («cümle») kibi sözlerde Qırım şivesiniñ telâfuzına aitli farqlarnı rastlayabilemiz. Şair, öz eserinde maziden zemaneviylikke keçmek içün «Uyqu» kibi meraqlı bir edebiyat usulını qullana. Çergeyev, biz bilgen yazıcı Edhar Allan Poe'nıñ eserleriniñ birisinde uzun uyqusından 19. asırda ayınğan Mısır mumyası kibi, yüz yıldan soñra mezardan atılıp çıqqan bir mevtanı uydura. Süjet boyunca o, qırımtatar köylerini dolaşırken, tamır halqnıñ kelmeşekler arasında qalıp, milliy çizgilerini busbütün ğayıp etkenlerinden yazıqsına. Gece mahalinde tanış olmağan bir yerlerde yıqılıp-qırılıp, körgen olaylardan ötü patlağanını bu satırlardan ögrenebilemiz:

«Çampur evden sopa alup,
Açeli çıqtı bir adam.
Bulğarmı, naslı millet?
Ne olduğun añlamam.

Köpeklere «пошёл» dedi,
Bana «qazaq» köründi
Sandum — ana, belâğa çattım,
Kene boynum uruldı.

Qatuna kelip, dedim ana:
Her kezde de Allah bir!

Mümkin olsa bo **giçelik**
Ulayım sizde musafir.

Eyu, — dedi, kirdik eve,
İttim **taçip-teçirbe**:
Qonaq bayum tatar çıqtı,
Keldi **çanum** içime.

Baqup dursan İvan'a benzer:
Rubaları sıqturma,
Bicaq, palto arqasında,
Saçlaru uzun qırqturma...»[184].

Vesilesiyle, 30.01.1942 — 25.05.1943 tarihlerinde «Azat Qırım» gazetasında mesul muharrirlik vazifesini eda etken M. Qurtiyge qaytmalı. Ü. İpçi kibi, yazıcınıñ qalemine 1928—32 seneleri Qırım tatarcasına tercime etilgen Hugo, Turgenev, Kuprin ve diger klasiklerniñ eserleri mensüp. Bunuñ ile birlikte Mıq, M.K., M.Q., M. Qurtiyev belgiler ile «Terciman», «Qırım ocağı», «Millet», «Tatar sedası», «İleri», «Közaydın», «Azat Qırım» ve diger yayınlarda basılğan bir sıra bediy-publitsistik eserleri bar[185]. Yazıq ki, bular haqqında Qırım oquyıcısınıñ az haberi bar. İstisna olaraq İ. Kerimniñ kiril elifbesinen dünya yüzüni körgen «Qırımtatar edediyatı» dersligi (1995); Tahallüsler luğatı (2006); 1618—1944 seneleri qırımtatarca basılğan kitaplar, maqaleler bibliografik köstergiçi (2009) icatkârnıñ ömrüne

[184] Бельгисиз. Эшид, мевда не севлеюр! Манзуме. — Джанкой: типография М.И. Абкина, 1909. — 12 с. — С. 4.

[185] «Tatar sedası» gazetası. İlân // Millet. — 1917. — № 19. — İyül 22.

dair qıymetli açıqlamalar bereler[186]. Bu sahada bayağı biografik boşluqlarını tamamlayabilgen M. Ülküsal, E. Kırımal, İ. Otar, M. Sevdiyar, H. Qırımlı kibi araştırmacılarnıñ eserlerini qayd etmemek mümkün degildir[187]. Bular M. Qurtiy üzerinde bergen malümatlardan faydalanaraq, mezkürniñ umumiy bir portretini nümayış etemiz.

1881 senesi Kefe şehrinde dünyağa kelgen Mustafa Qurtiy, iptidaiy ve orta tahsilini Qırımda alıp, 1903—1906 ss. St.-Petersburg üniversitetiniñ tıb şubesinde oquvını devam etken edi. Qırımğa qaytıqtan soñra qırımtatar halq azatlıq hareketine qoşulır eken. 1917'de devirniñ şerefli sımalarından olğan A. Hilmiy (Arif), V. İbrahim ile birlikte «Qırım ocağı» gazetasını tesis ete[188]. Künümizge qadar ğayıp kibi sayılğan mezkür neşirni Aqmescit arşivinde rastketirmege qısmetimiz oldu. Bu siyasiy, ilmiy, edebiy ve iqtisadiy gazeta 1918 senesi H. Ayvazovın «Millet»ine qoşulmazdan evvel bayram ve cumaertesinden maada her kün çıqqan yayını

[186] Kerimov İ. Qırımtatar edebiyatı (qullanma derslik) — Aqmescit: Qırımdevoquvpedneşir, 1995.— 352 s.; Kerimov İ. Qırımtatarca qıyın sözler luğatı. — Aqmescit: «Tavrida». — 2006. — 176 s.; Керимов И. Эски эдебиятымызда къулланылгъан базы сёзлернинъ изаатлары. Тахаллюслер лугъаты. — Акъмесджит: Къырымдевокъувпеднешир, 1997. — 56 с.; Библиографический указатель печатных книг, статей и произведений на крымскотатарском языке (1618—1944). — Симферополь: ОАО «Симферопольская городская типография», 2009. — 324 с.

[187] «Azat Kırım» gazetesi / Ülküsal M. Kırım Türk-Tatarları (Dünü, bugünü, yarını). — İstanbul: Baha matbaası, 1980. — 366 s. — S. 304—309; Kırımlı H. Kırım Tatarlarında milli kimlik ve milli hareketler (1905—1916). — Ankara: Türk tarih kurumu basımevi, 1996 — 296 s.

[188] Mustafa efendi Qurtiyev // Azat Qırım. — 1943. — İyün 1.

olaraq tanıtılır edi. Şimdi elimizde yalıñız 1917 senesine ait olmaq üzre 18, 23, 45 numaralı nüshaları bar. Faqat, bazı ilk menbalardan añlaşıla ki, «Qırım ocağı»nıñ tarihi pek uzun degil, yalıñız 1917 s. iyün 30'dan başlap — 1918 s. sentyabr ayına qadardır[189]. Bu yerde M. Sıdqiy, Ü. Fehmi (İpçi), H. Cahit, H. Rahmiy, M. Şerefeddin, R. Muratov, Naqiy kibi müellifler sırasında müsülman qadınlarınıñ hürriyeti, işke kirişmek üzre olğan qırımtatar Qurultayına maqale ve şiirlerini bağışlap yazğan M. Qurtiyni de rastketirmek mümkün[190]. Bunuñ ile beraber mezkürniñ bediy ve publitsistik eserleri «Millet» gazetasında da rastlana. Bularnıñ mündericesinden Qurtiyniñ 1917 yılı Kefe Uyezdnıy Komitet reisliginde bulunğanı añlaşıla. Söylengen vazifesi sayesinde o, Kefe civarlarındaki köy ve rayonlarda «Siyasiy durum», «Qurultay meclisi» kibi mevzular boyunca seyyar derslerini sıq-sıq keçire eken[191]. Soñradan adı — Aqmescit şehri muallimler, qadınlar ve sanatkâr cemiyetleri; Aqmescit uyezdi milliy gençler teşkilâtı tarafından Qırımtatar Qurultayına kösterilgen namzetler cedvellerinde çıqa[192].

1917 senesi «Millet» gazetasında yayınlanğan «Kefe uyezdinden namzetler cedveli»nde daha bir isim peydalana —

[189] Qonaqbay. Gazetalarımıznıñ tarihi // Azat Qırım. — 1943. — № 5 (101). — Yanv. 16.

[190] M. Qurtiyev. Quruldı. Şiir; Birinci abet. Maqale // Qırım Ocağı. — 1917. — № 45. — Dek. 13.

[191] Seyyar lektsiya // Millet. — 1917. — № 30. — Avg. 4.

[192] Mustafa Qurtmehmet. Aqmescid «Qırım ocağı» idarehanesi, Aqmescit Şeher Komitesi azalarından / Aqmescit muallimler, qadınlar ve sanatkâr cemiyetleri tarafından Qurultaya kösterilmiş namzetler cedveli № 4; Aqmescit uyezdi gençler-iy milliy tarafından Qurultaya kösterilen namzetler cedveli № 8 // Millet. — 1917. — № 105. — Noyabr 15.

Hanife Mustafayevna Qurtiyeva[193]. Bundan başqa, hanımnıñ izi añlaşılmağan surette közden ğayıp ola. Amma, 1942 senesiniñ ortalarında «Azat Qırım»da sıranen kelgen taziyelerden Mustafa ve Hanife Qurtiylerniñ qarı-hoca olğanlarını keşf etemiz[194].

1940'nci seneleri «Azat Qırım» gazetasında çalışıp ve soñra Qırımnı terk etmege mecbur qalğan qırımtatar milliy hareketiniñ aktivisti, yazıcı M. Sevdiyar öz hatıralarında qayd etkeni kibi, yañlışmağan olsa kerek, M. Qurtiy 1943 senesi Berlinge ve soñra 1949'da Türkiyege avuşa. Ve İstanbulda bir qırımtatar milliy derneginiñ tesisine hızmetler köstere[195]. Aynı menbadan, yani «Mustafa Berke. Ölümi munasebetile» adlı maqaleden Qurtiyniñ 1957'de kene Almaniyağa qaytıp Allahnıñ rahmetine qavuşqanını añlaymız. İşte, o devir M. Sevdiyarnıñ Türkiyede çıqarğan «Qırım» mecmuasında Qurtiyniñ — Mustafa Berke imzasınen basılğan «Qırım türkleriniñ suçu nedir?», «Qırım milliy muhtariyet künü!» kibi maqaleleri dünya yüzüni kördi[196].

1943 senesiniñ mayıs 25'ne qadar «Azat Qırım» gazetasında muharrir vazifesini eda etken M. Qurtiyniñ icadını

---

[193] Mustafa Qurtiyev, Hacı Hasan, Hanife hanım Qurtiyeva (Kefe) / Qırımtatar Qurultayına Kefe uyezdinden namzet cedveli № 1. // Millet. — 1917. — № 106. — Noyabr 16.

[194] Qurtiyev M. Taziye; «Azat Qırım» gazetasınıñ hadimleri. Taziye; Aqmescitte Akuşer-Ginekologiya hastahanesiniñ hadimleri... // Azat Qırım. — 1942. — № 32. — İyün 2.; Dostları. Hanife hanım Qurtiyeva // Azat Qırım. — 1942. — Sent. 11.

[195] Muhittin M. Mustafa Berke (ölümü münasebetiyle) // Kırım. — 1957. — № 9-12. — S. 314—318.

[196] Mustafa Berke. Kırım Türklerinin suçu nedir? // Kırım. — 1957. — № 2. — S. 35—36; Mustafa Berke. Kırım milliy muhtariyet günü // Kırım. — 1957. — № 4. — S. 99 — 100.

seyir etmek pek meraqlı kele. Yazıcımızını insannıñ ince psihologiyasından güzel añlağan bir usta olaraq qabul etmek mümkün. Anca eserlerinde qırımtatar halqınıñ adetlerini, ananelerini ve milletke has olğan mentalitet çizgilerini mahirane aks ettirmege muvaffaq ola. Tabiy ki, bu qalem ustalığı devamlı yazıcılıq, tercimecilik, muharrirlik tecribesinden çıqa.

İşte o, «Millet», «Yeñi dünya», «Azat Qırım», «İleri», «Közaydın» kibi gazeta ve mecmualarında basqan şiirleri ve hikâyelerinden bugün yalıñız bir qaç danesini tanıymız.

İcatkârnıñ tercimeyihalını ve «Emce» hikâyesini ilk kere prof. İsmail Kerimniñ «Qullanma dersligi»nden (1995) ögrengen edik. Ve alimniñ soñ vaqıtlarda dünya yüzüni körgen bibliografik köstergiçleri sayesinde M. Qurtiyniñ daha «Quruldı» (1917), «Esgil», «İlki közyaş», «Küreş» (1924), «İnsannı kim yarattı?», «Neden kerek?» (1926) kibi manzumeleri ve «Toqta, toqta!», «Tanıdım ya!» (1927), «Az qalğanlar», «Emce», «Uşurcı», «Çañğıra», «Cinler yatağı», «Qartlar» (1928), «Hacı-Melek» (1943) ve ilh. hikâyeleriniñ varolğanını añlaymız. M. Qurtiyniñ icadında ecnebiy tillerden tercime etilgen bediy eserleri de mensüp. Bular öz zamanda ufaq kölemli kitaplar sıfatında neşir etilgen qısqa hikâyelerdir. Şu kitapçelerniñ neşir olunuv tarihini hesapqa alıp mütercimniñ tercimelik icadı qararnen 1928—1929 seneleri başlanğandır, dep aytmaq mümkün.

İşte, 1943 senesiniñ mayıs 25'ne qadar «Azat Qırım»da muharrir vazifesini eda etken Mustafa Qurtiyniñ icadiy talihi soñra añlaşılmağan kibi körüne. Yani sırası ile A. Zihni (Kürkçi) ve M. Reşat (Sevdiyar)nıñ mesuliyetleri altında

çıqmağa başlağan mezkür gazetada Qurtiyniñ adı bile añılmay. Yalıñız 14 yıldan soñra «Azat Qırım»nıñ soñki muharriri M. Sevdiyar, bahs ettigimiz maqalesinde M. Qurtiyniñ faaliyeti 1943 senesinden itibaren «Ana Yurt» (Qırım) ve «Türk Birligi» (Berlin) dergilerinde devam olunğanını açıqlay. Mustafa Qurtiy meselesile haşır neşir olup, «Ana Yurt» mecmuasınıñ tarihinden bir-eki malümat elde ettik. Böylelikle, başta 15 iyünde ilk nüshası neşretilmek planlaştırılğan yayın çeşitli tehnikiy sebeplerden ötrü aynıñ 27 salı kününde satılışqa çıqarılğan edi[197]. Muharririyet heyetini ve oquyıcılarnı «Ana Yurt» mecmuasınıñ çıqqan ilk numarasınen tebrik etken Ahmet Özenbaşlı neşirniñ umumiy mündericesini böyle tarifley:

«Quvvetli qalemlerimizniñ tarihiy icmallerinden[198] soñra «Ana Yurt» oquyıcılarını halqara işlerle tanış idiyur, tatarca hutbelerile bütün matbuatımıznıñ ortaya sürdügi «dinini tatarlaştırmaq» şiarını tecribelerde kösteriyur. Nihayet «Ana Yurt» edebiyat bölüginde eñ yüksek ve klasik tanılan şairlerimizden Çelebi ve Hamdiniñ şiirlerine yer veriyur. «Yañı edebiyat» bölüginde ise, bize bugünki buhranlı, heyecanlı tarihimiziñ köpükli dalğaları içinde doğğan yaş şairlerimizi taqdim iderek, «Ana Yurt» qırımtatarnıñ şiir ve edebiyatta olan yaratıcılığınıñ yaşadığını ve yaşayacağını müjdeleyur. Añlayanlar içün bu ne qadar büyük mesruriyet ve ğururdır!».

---

[197] «Ana Yurt» nam jurnalımıznıñ ilk nomerosı iyül 15'te çıqacağı... // Azat Qırım. — 1943. — İyün 22; «Ana Yurt» mecmuası bazı bir tehnikiy sebeplerden ötrü iyül 15'te çıqmadı. İlân // Azat Qırım. — 1943. — İyül 23; «Ana Yurt» mecmuamıznıñ 1'nci nomeri bugün satılışqa çıqarıldı. İlân // Azat Qırım. — 1943. — İyül 27.

[198] Tezislerinden. — T.K.

Ve devamında mecmuanıñ qıyafetini, ğayesini nasıl surette taqdim olunğanını özüne has bediy üslüp ve til ile cemaatqa añlatmağa tutuna:

«Mecmuanıñ Bağçasaray Han-Caminiñ resmi — İsmail Gaspralı ve Çelebicihan kibi yolbaşçılarımıznıñ resimlerile donatılmış bulunması, mecmuanıñ istiqametini kösteren sessiz sözler ise «İş kettikçe qızğınlaşa», «Rahatlıq saatı», «Ana sevgisi» ve saire kibi levhalar da bugünimizniñ canlı şiarlarını halqımıza nazik surette añlatan lezzetli birer fısıldılardır. Mecmuanıñ kerek cıldına verilmiş dülberlik, kerekse aydın ve açıq tab edilmiş bulunması mecmua idaresiniñ ayrıca bir çeberlikke malik olduğını köstermektedir»[199].

Böyleliknen, «Azat Qırım» gazetası öz milliy neşirlerni avtoritetli şahıslar arqalı nümayış etip, oquyıcılarnıñ hürmetini qazanmaq yollarını araştıra edi. Anca, birinciden harp durumı sayesinde abuneciler yaşağan rayonlarnıñ çoğu qırımtatar gazeta ve mecmualarnen keregi kibi temin etilmey, ekinciden ise rusça gazetalarına nisbeten milliy tilde basılğan neşirlerniñ talaplarına riayet etmey edi[200]. Sözde, ayda bir kere çıqmaq üzre olğan «Ana Yurt» mecmuasında milliy, diniy, içtimaiy, tarihiy, edebiy ve diger mevzularda maqalelerini yazğanlar arasında Abdülhakim Hilmiy, Ümer Hilmiy, Mustafa Qurtiyni da rastlamaq mümkün[201]. Bugün, yayınnıñ bir-eki numarası Almanya arşivlerinde saqlağanlarını bilip, ileride bularnıñ elimizge tüşeceginden hiç şüphemiz yoq.

---

[199] Doktor Ahmet Özenbaşlı. «Ana Yurt» mecmuamız haqqında bir qaç söz // Azat Qırım. — 1943. — № 67 (163). — Avg. 20.

[200] Şeide. Qayda birlik, anda tirilik // Azat Qırım. — 1943. — № 66 (162). — Avg. 17.

[201] A.Z. Eki mühim qarar // Azat Qırım. — 1943. — № 48 (144). — İyün 16.

Qullanılğan menbalar

1. **A.Z.** Eki mühim qarar // Azat Qırım. — 1943. — № 48 (144). — İyün 16.

2. **A.Z.** Veli İbrahim (ölüminiñ 15 yıl toluvı münasebetinen) // Azat Qırım. — 1943. — No 37 (133). — Mayıs 7.

3. **Abdullah Cevdet.** Latin harflerini qabul etmeli, etmemeli? // Yeñi dünya. — 1926. — № 138 (1014). — İyün 19.

4. **Abdullah İsmail.** Professör Bekir Çobanzade («Bolşeviklerniñ esareti» adlı oçerkten parça) // Azat Qırım. — 1942. — Avg. 7.

5. **Abibullayeva E.** XXI. asırların başlarında anlayış ve metod temelin incelenmesi ve kırımtatar dilinde eğitim // II. Ukrayna'daki türkçe konuşan halklar paneli (Gagauz, Urum, Karay, Kırımçak ve Kırımtatar'nın eğitim sorunları Paneli). — Kiyev: Kiyev Üniversiteti neşri, 2010. — 257 s. — S. 201 — 208.

6. **Ağam Alioğlu.** Yeñi elifba mudafaa yolunda. — Aqmescit: Qırım Yeñi Elifba Merkeziy Komitesi, 1927. — 67 s.

7. **Aqçoqraqlı O.** Qırım türk-tatar edebiyatınıñ qısqaca tarihçesi // Millet. — 1920. — № 6 (57). — Yanv. 13; № 7 (58). — Yanv. 15; № 9 (60). — Yanv. 20; № 10 (61). — Yanv. 23; № 12 (63). — Yanv. 27; № 13 (64). — Yanv. 29; № 14 (65). — Fevr. 1.

8. **Ali Şamil.** Qırım sevgisi: qırımtatar halqınıñ belli erbapları haqqında. — Simferopol: QCİ «Qırımdevoquvpedneşir» neşriyatı». — 2012. — 200 s. — S. 134—135.

9. **Altañlı A.** Şamil Tohtarğazı ve Çergeyev // Bolşevik yolu. — 1925. — № 4. — S. 29—31.

10. «Ana Yurt» mecmuamıznıñ 1'nci nomeri bugün satılışqa çıqarıldı. İlân // Azat Qırım. — 1943. — İyül 27.

11. «Ana Yurt» mecmuası bazı bir tehnikiy sebeplerden ötrü iyül 15'te çıqmadı. İlân // Azat Qırım. — 1943. — İyül 23.

12. «Ana Yurt» nam jurnalımıznıñ ilk nomerosı iyül 15'te çıqacağı... // Azat Qırım. — 1943. — İyün 22.

13. **Arbatlı Ü.** Çocuqlara arqadaş. Qırayet. Birinci kitap. — Petrograd: M.A. Maqsudov matbaahanesi, 1914. — 87 s.

14. **Ayvazov H.** Bizde edebiy ve ilmiy dil lâzimmi, degilmi? // Yeñi dünya. — 1926. — № 183 (1059). — Avg. 12; № 185 (1061). — Avg. 14.

15. **Ayvazov H.** Edebiy, ilmiy tile doğru! // Yeñi dünya. — 1927. — Mayıs 29.

16. **Ayvazov H.** Qırımtatarlarında gazeta ve gazetacılıq // İleri. — 1924. — № 4 (12). — Apr. — S. 13.

17. **Ayvazov H.** Yañı elifbaya keçmek meselesi (Ayvazov arqadaşın «Yañı elifba mudafaa yolunda» namındaki eserinden bir parçasınıñ derci. Eser yaqında basılacaqtır) // İleri. — 1927. — № 4 (12). — Apr. — S. 57—60.

18. **Ayvazov H.** Yeñi yol. Yeñi elifba haqqında. — Aqmescit: Qırım Yeñi Elifba Merkeziy Komitesi, 1927. — 60 s.

19. Azat Qırım gazetasında qullanılğan sözlerniñ cedveli // Azat Qırım. — 1942. — № 26. — Apr. 21; 1944. — № 26. — Mart 28.

20. Bağçasarayda latin elifbası // Yeñi dünya. — 1927. — № 19 (1198). — Yanv. 25.

21. **Baybörü N.** Açuv: Çelebicihanğa. Şiir // Azat Qırım. — 1943. — Yanv. 28.

22. **Baybörü N.** Açuv: Merhum Çelebicihanğa. Şiir // Millet. — 1918. — Sent. 4.

23. Birinci türkoloji kongresi // Yeñi dünya. — 1926. №. 60 (936). — Mart 14; № 61 (937). — Mart 16.

24. **Boyaciyev T.** İnqilâp devrinde qırımtatar yaşlığı: qırımtatar yaşları arasında burjua milletçiligi ceryanı ve kommunist hareketi tarihinden qısqa bir oçerk. — Aqmescit: Qırım devlet neşriyatı, 1930. — 108 s.

25. Cafer efendi Seydahmetin siyasiy nutqu // Millet. 1918. — № 24. — Mayıs 19; № 26. — Mayıs 21.

26. Cafer Seydahmet yehudi muhacirleri meselesi haqqında // Yeñi dünya. — 1926. — No. 36 (912). — Fevr. 13.

27. **Çalbaş.** Qırımğa çufutlarnı köçürüv // Azat Qırım. — 1942. — № 5. — Fevr. 6.

28. **Çatırtavlı.** Bütün yazıcılarımızğa: qaysı til? // Millet. 1918. — Avg. 23, 25.

29. **Çatırtavlı.** Dereköy: Basmahane işleri (ertege) // Millet. — 1919. — № 39. — Fevr. 17.

30. **Çatırtavlı.** Mevlüt bayramı. Kiçkene ertege // Millet. — 1918. — № 177. — Dek. 19.

31. **Çelebi Cihan** // Azat Qırım. — 1944. — № 16 (210). — Fevr. 23.

32. **Çelebi Cihan Noman.** Ant etkenmen; Yolcu ğarip. Şiirler // Azat Qırım. — 1943. — № 26 (122). — Mart 30.

33. **Çelebicihan N.** Sarı tülpan. Şiir; Qarılğaçlar duası. Hikâyeden bir parça // Azat Qırım. — 1943. — № 23 (119). — Mart 20.

34. **Çobanzade B.** Bir saray quracaqman. Şiirler. — Simferopol: Sonat, 2001. — 192 s. — S. 55.

35. **Çobanzade B.** Kırımtatar edebiyatında Kurultaycılık ve milletçilik — Bakı: Azerbaycan İlmi tedkik institutu neşriyatı, 1929. — 38 s.

36. **Çobanzade B.** Qırımtatar edebiyatınıñ soñ devri. — Aqmescit: Dolya, 2003. — 132 s.

37. **Davutov Ğ.** Latin elifbası tarafdarıyım // Yeñi dünya. — 1927. — № 30 (1209). — Fevral 6.

38. **Dobrucalı Sebat Hüseyin.** Sayğılı soydaşlarıma // Azat Qırım. — 1942. — No 49. — İyül 11.

39. **Dr. Ahmet Özenbaşlı.** «Ana Yurt» mecmuamız haqqında bir qaç söz // Azat Qırım. — 1943. — № 67 (163). — Avg. 20.

40. **Dr. İsmail Ahmet.** Veli ağa hapshanede ekende // Azat Qırım. — 1943. — No 37 (133). — Mayıs 7.

41. **Dostları.** Hanife hanım Qurtiyeva // Azat Qırım. — 1942. — Sent. 11.

42. **Ercilasun A.** Başlangıcından Yirminci Yüzyıla. Türk Dili Tarihi. — Ankara, 2004. — 476 s.

43. **Feyzi E.** «Haq ses» refiqımızdan beklediğimiz // Millet. — 1918. — No 174. — Dek. 15.

44. Gazeta meselesi // Millet. — 1919. — № 69. — Mart 27.

45. **Gogol N.** Ölü çanlar. Poema / çevirgen Ümer İpçi. — Aqmescit: Qırım devlet neşriyatı, 1931. — 238 s.

46. **Gözaydın E.** Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri. — İstanbul: Vakit Matbaası, 1948. — 111 s.

47. **Grabov E.** Biñden biri. Oçerk // Azat Qırım. — № 53. — İyül 25, № 54 — İyül 28, № 55. — Avg. 1.

48. **Grabov E.** Qırımtatar teatrisiniñ tarihine ait bazı sahifeler // Azat Qırım. — 1942. — № 14. — Mart 10.

49. **Haberci.** Yeñi elifba ve qarayimler // Yeñi dünya. — 1926. — № 289 (1165). — Dek. 14.

50. Hürmetli musafirlerimiz // Azat Qırım. — 1942. — No 49. — İyül 11.

51. **İ.N.** «Azat Qırım»nıñ yıl dönümi. — 1943. — № 4 (100). — Yanv. 12.

52. **İbrahimov V.** Halqların köçürilmesi ve yerleştirilmesine yardıma kelmelidir // Yeñi dünya. — 1926. — № 115 (991). — Mayıs 22.

53. **İbrahimov** V. Mesuliyetli Vazife // Yeñi dünya. — 1926. — No. 18 (894). — Yanv. 22.

54. **İbrahimov V.** Şuraların rolüni bilen ve aynı zamanda ehaliniñ itimadını qazanan kişiler // Yeñi dünya. — 1926. — №. 1 (877). — Yanv. 1.

55. İsmail bey Gasprinskiyniñ tercimeyi halı // Azat Qırım. — 1942. — № 71. — Sent. 25.

56. **Kadrizade P.** «Kırım Romaniya. İki ülke: Yitik Vatan. Hatıralar, şiirler, tercimeler / haz. Tezcan Ergen. — Ankara, 2012. — 365 s.

57. **Kermençikli C.** Bizde elifba kitabı // Terciman. — 1916. — № 81. — Apr. 9; Terciman. — 1916. — № 83. — Apr. 14.

58. **Kermençikli C.** Bu da bir nev «insaf» // Millet. — 1917. — № 18. — İyül 21.

59. **Kermençikli C.** Soñ söz. Şiir // Millet. — 1918. — İyül 31.

60. **Kermençikli C.** Vatan hainlerine qarğışlarım. Şiir // Millet. — 1917. — Sent. 28.

61. **Kırımlı H.** Kırım Tatarlarında milli kimlik ve milli hareketler (1905 — 1916). — Ankara: Türk tarih kurumu basımevi, 1996 — 296 s.

62. **Kursant.** Ana tili ve milliy terbiye unutılmasın // Azat Qırım. — 1942. — № 74. — Okt. 8.

63. **Kermençikli C.** Soñ sözüm. Şiir // Qırım mecmuası. 1918. — № 6. — S. 105-106.

64. **Kermençikli C.** Tatarım! Şiir // Millet. — 1918. — Okt. 16.

65. Qarayimler ve latin elifbası // Yeñi dünya. — 1927. — №. 16 (1195). — Yanv. 20.

66. Qırım haberleri: Közleveniñ ehalisi // Azat Qırım. — 1943. — № 20 (1165). — Mart 9.

67. Qırım Muhtariyetli sotsialist Şuralar cumhüriyeti hükümetiniñ atçotı. — Aqmescit: Qırım Devlet neşriyatı, 1929. — 121 s.

68. Qırım ocağı. İlân // Millet. — 1917. — № 5. — İyül. 2.

69. Qırımdan türkoloji syezdine kettiler // Yeñi dünya. — 1926. — № 43 (919). — Fevral 21.

70. **Qırımlı.** Ben bir türkim. Şiir // Millet. — 1918. — Avg. 19.

71. Qırımtatar başlanğıç mekteplerinde tatar tili dersleri programması (1942 — 1943 oquv senesi) // Azat Qırım. — 1942. — № 76. — Okt. 13, № 77. — Okt. 16, № 78. — Okt. 20, № 79. — Okt. 23, № 80. — Okt. 27.

72. Qırımtatar edebiy tiliniñ imlâ qaideleri // 1942. — № 62. — Avg. 25, № 63. —Avg. 28.

73. Qırımtatar tiliniñ elifbesi // Azat Qırım — 1942. — № 62 — Avg. 25.

74. **Qonaqbay.** Gazetalarımıznıñ tarihi // Azat Qırım. — 1943. — № 5 (101). — Yanv. 16

75. **Qurtiyev M.** Quruldı. Şiir; Birinci abet. Maqale // Qırım Ocağı. — 1917. — № 45. — Dek. 13.

76. Q**urtiyev** M. Taziye; «Azat Qırım» gazetasınıñ hadimleri. Taziye; Aqmescitte Akuşer-Ginekologiya hastahanesiniñ hadimleri... // Azat Qırım. — 1942. — № 32. — İyün 2.

77. **M.K.** Kommunizm ve mekteplerimiz // Azat Qırım. — 1942. — № 93. — Dek. 1.

78. **M.Q.** Din ve medeniyet yolunda vazifelerimiz // Azat Qırım. — 1942. — № 86. — Noyabr 17.

79. **Mahmut E.** Türkoloji çalışmaları. — Studii de turcologie. — Constantsa: EX PONTO, 2004. — 619 s.

80. **Mahmut N.** Romaniya türk-tatar edebiyatı. — C. I. — Köstence: Editura Europolis, 1999. — 467 s.

81. **Mehmet Emin.** Demirciniñ ögüti. Şiir / Arbatlı Ü. Çocuqlara arqadaş. Qırayet. Birinci kitap. — Petrograd: M.A. Maqsudov matbaahanesi, 1914. — 87 s. — S. 80-81.

82. Millet cevherleri: N. Çelebicihan, C. Seydahmet, H. Ayvazov, H. Odabaş, O. Murasov, C. Kermençikli, A. Qadrizade: 1917—1920 ss. «Millet» gazetasında basılğan edebiy-publitsistik eserler / tert.et.: T. Kerim. — Simferopol: QCİ «Qırımdevoquvpedneşir» neşriyatı», 2012. — S. 126. — 716 s.

83. **Muhittin M.** Mustafa Berke (ölümü münasebetiyle) // Kırım. — 1957. — № 9 — 12. — S. 314—318.

84. **Mustafa Berke.** Kırım milliy muhtariyet günü // Kırım. — 1957. — № 4. — S. 99 — 100.

85. **Mustafa Berke.** Kırım Türklerinin suçu nedir? // Kırım. — 1957. — № 2. — S. 35—36.

86. **Mustafa efendi Qurtiyev** (ömüri ve yaratıcılığı haqqında malümatlar) // Azat Qırım. — 1943. — № 44 (140). — İyün 1.

87. Mustafa Qurtiyev, Hacı Hasan, Hanife hanım Qurtiyeva (Kefe) / Qırımtatar Qurultayına Kefe uyezdinden namzet cedveli № 1 // Millet. — 1917. — № 106. — Noyabr 16.

88. **Mustafa Qurtmehmet**. Aqmescit «Qırım ocağı» idarehanesi, Aqmescit Şeher Komitesi azalarından / Aqmescit muallimler, qadınlar ve sanatkâr cemiyetleri tarafından Qurultaya kösterilmiş namzetler cedveli № 4; Aqmescit uyezdi gençler-iy milliy tarafından Qurultaya kösterilen namzetler cedveli № 8 // Millet. — 1917. — № 105. — Noyabr 15.

89. Müsülman Komitesiniñ Medeniy İşler Bölügi. Çağırtuv // Azat Qırım. — 1942. — İyül 14.

90. Neçün arapça yazamız // Azat Qırım. — 1944. — № 3. — Yanvar 7.

91. **Nedim M.** Türkoloji konferentsiyası (birinci mektüp. Baku 25 fevral, 1926) // Yeñi dünya. — 1926. — № 53 (929). — Mart 5.

92. **Nikogli Diana.** Moldova'nın güneyi'ndeki etnik kültürlerin etkileşimi (leksik-etnografik gerçekler üzerinde) // II. Ukrayna'daki türkçe konuşan halklar paneli (Gagauz, Urum, Karay, Kırımçak ve Kırımtatar'nın eğitim sorunları Paneli). — Kiyev: Kiyev Üniversiteti neşri, 2010. — 257 s. — S. 69—78

93. **Nuzhet M.** Qırımnıñ çöl hayatından: saylama eserler cıyıntığı / Tert. et.: N. Seytyağyayev. — Simferopol: Dolya, 2003. — S. 193. — 240 s.

94. **Odabaş H.** Yañı kitap // Millet. — 1919. — № 67. — Mart 25.

95. Oquyıcılarımızğa // Azat Qırım. — 1943. — Fevr. 2.

96. Oquyıcılarımıznıñ diqqatına // Azat Qırım. — 1942. — Yanv. 30.

97. **Osman Kemal Hatif.** Gökbayrak altında milli faaliyet (1917 Kırım Tatar milli istiklâl hareketiniñ hikâyesi) / yeniden yayına hazırlayan H. Kırımlı. — Ankara: Şafak Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, 1998. — 128 s.

98. **Özenbaşlı E.** Qırım Muhacirleri (1860-1862). — Aqmescit: Dolya, 2007. — 152 s.

99. **Romaniyalı E.F**. Romaniyalı bir tatarın mektübi // Yeñi dünya. — 1926. — № 68 (944). — Mart 25.

100. **Seydahmet C.** Andlı Qurban: unutılmaz N. Çelebicihan. Hikâye // Azat Qırım.– 1944. — № 16 (210). — Fevr. 23; № 17 (211). — Fevr. 25; № 18 (212). — Fevr. 29; № 19 (213). — Mart 3.

101. **Seydametov N.** Tilde, işte, fikirde birlik olmalı! // Azat Qırım. — 1942. — № 18. — Mart 24.

102. **Seydametov N.** Türkmenler kimlerdir? // Azat Qırım. — 1942. — № 19. — Mart 27.

103. **Seyidcelil Şemyi.** Tilimiz // Millet. — 1918. — № 84. — Avg. 6.

104. **Seyityahya N.** Qırımtatar edebiyatında destan janrınıñ üstünde çalışmalarnıñ ehemmiyeti // Bahçesaray. — 2006. — № 39. — C. 22 — 23.

105. Seyyar lektsiya // Millet. — 1917. — № 30. — Avg. 4.

106. **Şamil Şevket.** Tatar tili ve edebiyatı // Millet. — 1918. — Avg. 15.

107. **Şeide.** Qayda birlik, anda tirilik // Azat Qırım. — 1943. — № 66 (162). — Avg. 17.

108. **Şeyhzade N.** Tilimiz ve edebiyatımız haqqında bazı qaydlar // Azat Qırım. — 1943. — Mart 30.

109. **Taşçı H.** Esnaflar haqqında // Azat Qırım. — 1942. — Sent. 25.

110. Tatar sedası gazetası. İlân // Millet. — 1917. — № 19. — İyül 22.

111. Tatar tayyare mektebi. İlân // Millet. — 1917. — № 131. — Dek. 18.

112. Tilci, yazıcı ve hoca Odabaş // Azat Qırım. — 1943. — № 47 (143). — İyün 11

113. **Ü.S.** Qırımtatar matbaacılığı // İleri. — 1927. — № 4 (16). — Apr. — S. 24.

114. **Ülküsal M.** Kırım Türk-Tatarları (dünü, bugünü, yarını). — İstanbul: Baha matbaası, 1980. — 366 s.

115. **Ülküsal M.** Kırım yolunda bir ömür: hatıralar. — Birinci baskı. — Ankara: Şafak Matbaacılık San. Tic Ltd. Şti, 1999. — 424 s. — S. 143—144.

116. **Vacip.** Edebiy til meselemiz // Azat Qırım. — 1943. — № 18 (114). — Mart 2.

117. **Vacip.** Gazetamız yaşını toldurdı // Azat Qırım. — 1943. — № 4 (100). — Yanv. 12.

118. **Veli İbrahim** // Azat Qırım. — 1943. — № 37 (133). — Mayıs 7.

119. **Velican M.** Yañı elifbe hususında // Azat Qırım. — 1942. — № 61. — Avg. 21.

120. **Velicanov M.** Yañı imlâmız hususında // Azat Qırım. — 1942. — № 65. — Sent. 4.

121. **Vezirov Y.** «Haq ses» // Millet. — 1918. — № 169. — Dek. 8.

122. Yañı elifbemiz // Azat Qırım. — 1942. — № 61. — Avg. 21.

123. Yaş tatar yazıları / çıqartuvcı: Yaş tatar yazğıçları cıyını. — İstanbul: «Tevsi tabaat» matbaası, 1330 (1912). — 50 s.

124. **Zehni A.** Gazetamıznıñ tili hususında // Azat Qırım. — 1943. — № 17 (113). — Fevr. 27.

125. **Ziya efendi.** Qırımtatar edebiyatı haqqında bir qaç söz // Azat Qırım. — 1942. — Fevr. 20.

126. **Абдуллаев М.** Проблемы эволюции национальной идентичности в таджикской публицистике (конец XIX — первая половина XX веков): автореф. дис. на соискание уч. степени д. филол. н.: спец. 10.01.10. — журналистика. — Душанбе, 2011.

127. **Абибулла Одабаш** / Люди и судьбы. Биобиблиографический словарь востоковедов — жертв политического террора в советский период (1917—1991) / сост.: Я.В. Васильков, М.Ю. Сорокина. — СПб.: Петербургское Востоковедение, 2003. — 496 с.

128. Азиз шехитимиз Амди Гирайбайнынъ «Къырым тарихи» диссертациясынынъ илявеси: Къырым эдебиятына бир бакъыш // Йылдыз. — 1995. — № 3. — С. 8—20.

129. **Бельгисиз.** Эшид, мевта не севлеюр! Манзуме. — Джанкой: типография М.И. Абкина, 1909. — 12 с.

130. Библиографический указатель печатных книг, статей и произведений на крымскотатарском языке (1618—1944) / сост. Керимов И. — Симферополь: ОАО «Симферопольская городская типография», 2009. — 324 с.

131. **Валякин А.** Из истории крымскотатарского национального движения в период становления крымской республики 1921—1928 гг. / Последняя рукопись Сабри Айвазова. Дело партии «Милли Фирка. Из серии рассекреченная память. — Т. 1 / [сост. А.В. Валякин, Р.И. Хаяли]. — Симферополь: Доля, 2009. — 352 с.

132. Деятели крымскотатарской культуры (1921—1944): Библиографический словарь / гл. ред. и сост.: Д.П. Урсу. — Симф.: Доля, 1999. — 240 с. — С. 148—151.

133. **Дмитриев Н.** Крымская языковая экспедиция // Революция и письменность Востока: Сб. ст. 2. — 1936. — С. 159.

134. **Кая И.** Руководство для обучения крымскотатарскому языку по Новому алфавиту. — Симферополь, 1928. — 126 с.

135. **Керим И.** Медений эснас (1920—1938). — Акъмесджит: Таврия, 1997. — 496 с.

136. **Керим И.** Хафуз Осман Мурасов (1882—1926) ве аилеси // Крымское историческое обозрение. — 2014. — № 1. — С. 223.

137. **Керимов И.** «Эшит, мевта не севлеюр!» (А. Чергеевнинъ поэмасына даир базы къайдлар) // Йылдыз. — 1996. — № 6. — С. 158—167.

138. **Керимов И.** Къырымтатар эдебияты. — Акъмесджит: Къырымдевокъувпеднешир, 1995. — 352 с.

139. **Керимов И.** Къырымтатарджа къыйын сёзлер лугъаты. — Акъмесджит: «Таврида». — 2006. — 176 с.

140. **Керимов И.** Эски эдебиятымызда къулланылгъан базы сёзлернинъ изаатлары. Тахаллюслер лугъаты. — Акъмесджит: Къырымдевокъувпеднешир, 1997. — 56 с.

141. **Керимов И.** Крымскотатарская периодическая печать довоенного времени // Научный бюллетень. — 2004. — № 1. — С. 2—5.

142. **Керменчикли С.** Ма-бих-иль-ифтихарым. — Къырымлыкътыр меним гъурурым / терт. эт.: Т. Керим. — Акъм.: Кърымдевокъувпеднешир, 2005. — 135 с.

143. **Киримов Т.** Газетные фонды государственного архива в АР Крым // Научный бюллетень. — 2008. — № 13. — С. 89.

144. **Киримов Т.** Творческое наследие Джемиля Керменчикли (первая треть XX в.). — Симф.: Оджак, 2007. — 164 с.

145. **Киримов Т., Абдульваапов Н.** «Миллет» газетасынынъ сечме библиографик косьтергичи // Ильмий бюллетень. — 2004. — № 1 (6). — С. 16—24.

146. **Кримський А.** Література кримських татар [упоряд., автор вступ. статті, перек. з української мови на російську О.І. Губар; автор приміток І.А. Керімов; перек. на кримськотатарську мову Н. Сейтяг'яєв]. — Сімферополь: Доля, 2003. — 200 с.

147. **Наумова Н.** Национальная политика в России: история и современность. — Москва: Русский мир, 1997. — 680 с.

148. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / ред.: Б. Серебренников. — Москва: «Наука», 1970. — 597 с.

149. **Одабаш А.** Терминология на тюрских языках (тезисы докладов). — В кн.: Первый всесоюзный тюркологический съезд (26 февраля — 5 марта 1926 г.). Стенографический отчет. — Баку: «Бакинский рабочий», 1926. — 432 с. — С. 190—208.

150. Осман Акъчокъракълы: эсерлер топламы / [терт. эт. И.А. Керим]. — Акъмесджит: «Таврия» нешрияты, къырымтатар эдебияты болюги, 2006. — 320 с.

151. Первый всесоюзный тюркологический съезд (26 февраля — 5 марта 1926 г.). — Стенографический отчет. — Баку: «Бакинский рабочий», 1926. — 432 с. — С. 191.

152. Последняя рукопись Сабри Айвазова. Дело партии «Милли Фирка. Из серии рассекреченная память. — Т. 1 / [сост. А.В. Валякин, Р.И. Хаяли]. — Симферополь: Доля, 2009. — 352 с.

153. Пословицы, поговорки и приметы крымских татар собранных Боданинским, Мартино и Мурасовым / ред.: А. Самойлович, П. Фалев. — ИТУАК. — 1915. — № 52. — С. 1—68.

154. **Рустемова Л., Рустемов О.** Заре навстречу: Идеи Курултая в творчестве Б. Чобанзаде // Культура народов Причерноморья. — 2012. — № 228. — С. 177—181.

155. **Самойлович А.Н.** Избранные труды о Крыме. Сборник [ред.-сост. Е. Эмирова; вступ. ст. А.А. Непомнящего]. — Симферополь: Доля, 2000. — 296 s.

156. **Самойлович А.Н.** Краткая учебная грамматика османско-турецкого языка. Репринтное издание 1925 года с дополнением и исправлениями. — М.:

Издательская фирма «Восточная литература» РАН; Издательский дом «Муравей», 2002. — 158 с.

157. **Селимова Л.** Къырымтатар миллий матбуаты тарихына бир назар. — Акъмесджит: Оджакъ, 2008. — 123 с.

158. Урумы Приазовья. История, язык, сказки, песни, загадки, пословицы, поговорки, письменные памятники [свод фольклорных и письменных памятников урумов — тюркоязычных греков, выходцев из Крыма]. — Алматы: УКЦ, 1999.

159. **Хаяли Р.** Газета «Азат Кырым» как источник по истории Крыма // И. Гаспринский — просветитель народов Востока: Материалы Международной научной конференции [сост. С. Червонная]. — Москва, 2001. — С. 141—143.

160. **Gülşen Yusuf İsmail.** Besteci, müzisyen Sebat Hüseyin Romaniya Tuzla'da anıldı... / http://www.kalgaydergisi.org/index...

161. **Будник Н.** Проблемы изучения фольклорных произведений крымских караимов / http://karai.crimea.ua...

162. **Короглу Л.** Билингвизм как функциональная черта газеты «Терджиман» / http://ilmiyqirim.blogspot.com

163. **Луначарский А.** Латинизация русской письменности // Культура и письменность Востока: Сб. ст. 6. — Баку: Издание ВЦК НТА, 1930 / www.kadmir.org

164. Материалы по вопросу о латинизации русской письменности // Культура и письменность Востока: Сб.

ст. 6. — Баку: Издание ВЦК НТА, 1930 / www.tapemark.narod.ru/rus-la...

165. **Сахарных Д.** Латинизация: очерк из истории удмурдской письменности // Альманах школы молодого автора. — Москва: Наталис, 2002. — С. 97—106 / http://www.udmurt.info...

166. **Юксель Г.** Крымскотатарская журналистика в России и в СССР (1905—1941 гг.) // Научно-культурологический журнал. — 2009. — № 7 (187) / www.relga.ru.

167. **Юманкулов И.** К итогам крымской экспедиции // Революция и письменность Востока: сб. ст. 2. — 1936. — С. 167.

Münderice

Müelliften 3
Bölüm I. **ESKİ DEVRİY NEŞİRLERDE «QURULTAY EDEBİYATI» MESELELERİ** 5
1.1. «Millet» gazetası ve etrafındaki yazıcılar 6
1.2. «Azat Qırım» yayını I. Qurultaynıñ devamcısı sıfatında 18
Bölüm II. **DEVİRNİÑ BEDİY TİLİ VE ÜSLÜBİNİÑ TRANSFORMATSİYALARI** 29
2.1. Ayvazovnıñ tili Qırım yahut Türkiye türkçesimi? ... 30
2.2. H. Odabaşnıñ edebiy tilimizniñ inkişafında oynağan rolü 48
Bölüm III. **QIRIMTATAR BEDİY, TENQİDİY SÖZÜNİÑ MİLLİY ALÂMETLERİ** 65
3.1. «Millet»niñ tekstologik hususiyetleri: dünü ve bugüni 66
3.2. «Azat Qırım» gazetasınıñ latin yazısı ve qurultaycılar 72
Qullanılğan menbalar 86

Краткое содержание книги

Период I Крымскотатарского Курултая — Парламента, своей аутентичностью и естественностью неизменно привлекает внимание специалистов гуманитарных дисциплин. Рассматривая ранее опубликованные научно-критические труды, мы сталкиваемся с различными концепциями и методами исследования упомянутой темы. Таким образом, в монографии с целью анализа моральных, этико-эстетических позиций писателей-парламентариев, сужаются и сопоставляются хронологические рамки. Внимание уделяется отдельным национальным печатным изданиям 1917—1944-х гг. Особенно следует отметить газеты, как «Миллет» /«Народ»/ (1917—1920), «Азат Къырым» /«Освобожденный Крым»/ (1942—1944). Из-за недостаточной изученности, данные газеты часто подвергаются неверной интерпретации. В связи с этим, автором настоящей книги была проделана скрупулезная работа по сбору, расшифровке и оценке историографических источников. Например, это произведения Н. Челебиджихана, А. Айвазова, Дж. Сейдамета, А. Озенбашлы, Б. Чобанзаде, Дж. Керменчикли, А. Герайбая. В их литературно-публицистических сочинениях культивируются идеи культурного сплочения крымскотатарского народа, его отказа от консервативных, клерикальных убеждений в пользу интеграции в европейское сообщество.

Данная монография предназначена для студентов и аспирантов филологических и гуманитарных специальностей университетов и педагогических вузов, а также для тех, кто интересуется историей крымскотатарской литературы и журналистики.

Научное издание

Киримов Таир Нуридинович

ТРАДИЦИИ КРЫМСКОТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ПЕЧАТИ

(Период I Крымскотатарского Курултая)

Монография

Часть I

Компьютерная вёрстка *Э.Р. Аджалимова*

Подписано в печать 15.07.2016 г. Формат 70x90$^{1}/_{32}$.
Гарнитура «Minion Pro». Усл. печ. л. 5,75.
Учёт.-изд. л. 3,04. Объём 3,25 печ. л.
Тираж 300 экз. Заказ № 12/4.

Отпечатано с оригинал-макета
в ИП Подгорнов А.В.
295023, Республика Крым, г. Симферополь,
ул. Ген. Родионова, 17, кв. 23